

**VILNIAUS UNIVERSITETAS
ŠIAULIŲ AKADEMIJA**

ISTORIJOS IR POLITIKOS MAGISTRANTŪROS STUDIJŲ PROGRAMA

RŪTA SKELTIENĖ

Magistro studijų baigiamasis darbas

VIENKIEMINIAI SUVALKIJOS KAIMAI: RAIDA IR PAVELDAS

Darbo vadovas (-ė): dr. Laura Prascevičiūtė

Šiauliai, 2021

**Studijuojančiojo, teikiančio baigiamąjį darbą,
GARANTIJA**

WARRANTY of Final Thesis

Vardas, pavardė <i>Name, Surname</i>	Rūta Skeltienė
Padalinys <i>Faculty</i>	Šiaulių akademija <i>Šiauliai Academy</i>
Studijų programa <i>Study Programme</i>	Istorija ir politika <i>History and politics</i>
Darbo pavadinimas <i>Thesis topic</i>	Vienkieminiai Suvalkijos kaimai: raida ir paveldas <i>Homestead villages in Suvalkija: development and heritage</i>
Darbo tipas <i>Thesis type</i>	Baigiamasis darbas <i>Final Thesis</i>

Garantuoju, kad mano baigiamasis darbas yra parengtas sąžiningai ir savarankiškai, kitų asmenų indėlio į parengtą darbą nėra. Jokių neteisėtų mokėjimų už šį darbą niekam nesu mokėjęs.

I guarantee that my thesis is prepared in good faith and independently, there is no contribution to this work from other individuals. I have not made any illegal payments related to this work.

Šiame darbe tiesiogiai ar netiesiogiai panaudotos kitų šaltinių citatos yra pažymėtos literatūros nuorodose.

Quotes from other sources directly or indirectly used in this thesis, are indicated in literature references.

Aš, Rūta Skeltienė, pateikdamas (-a) šį darbą, patvirtinu (pažymėti)

I, Rūta Skeltienė, by submitting this paper confirm (check)

Embargo laikotarpis

Embargo Period

Prašau nustatyti šiam baigiamajam darbui toliau nurodytos trukmės embargo laikotarpį:

I am requesting an embargo of this thesis for the period indicated below:

_____ mėnesių / months

(embargo laikotarpis negali viršyti 60 mėn. / *an embargo period shall not exceed 60 months*).

Embargo laikotarpis nereikalingas / *no embargo requested*.

Embargo laikotarpio nustatymo priežastis / *Reason for embargo period:*

--

TURINYS

IVADAS	4
1. SUVALKIJOS VIENKIEMINIŲ KAIMŲ SUSIFORMAVIMAS IR RAIDA	15
1.1. XIX a. žemės reformos	16
1.2. Piotro Stolypino reforma	21
1.3. 1922 m. žemės reforma	23
1.4. Žemės santykiai Antrojo pasaulinio karo metais ir sovietizacijos laikotarpiu	26
1.5. Vienkieminių kaimų raida XX a. II p. – XXI a.	29
2. SUVALKIJOS VIENKIEMINIŲ KAIMŲ KRAŠTOVAIZDIS IR JO ELEMETAI	32
2.1. Suvalkijos vienkieminių kaimų sodybų plano ir trobesių statymo teisinis reglamentavimas	33
2.2. Vienkieminių kaimų plano bei struktūros bruožai	37
2.3. Vienkieminių kaimų sodybų bruožai	39
3. SUVALKIJOS VIENKIEMINIŲ KAIMŲ PAVELDAS	46
3.1. Išlikę Vilkaviškio krašto vienkieminiai kaimai ir sodybos	46
3.2. Kaimų pavadinimai – nematerialusis vienkieminių kaimų paveldas	52
3.3. Suvalkijos vienkieminių kaimų paveldo išsaugojimo problematika	55
IŠVADOS	61
ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS	63
SANTRAUKA	69
SUMMARY	70
PRIEDAI	71

IVADAS

Suvalkija, kartais dar vadinama Sūduva, yra kairiajame Nemuno krante ir apima didžiąją dalį Užnemunės. Po Trečiojo Lietuvos ir Lenkijos padalijimo Suvalkija atiteko Prūsijai. Iš Prūsijai atitekusios Lietuvos ir Lenkijos teritorijos kairiajame Nemuno krante buvo sudaryta Naujosios Rytų Prūsijos provincija. Įvesti Prūsų valstybės įstatymai. 1807 m. Tilžės taikos sutartimi iš Rytų Prūsijos provincijos atskyrus Rusijai perduotą Balstogės sritį, buvo sudaryta Prancūzijos globojama valstybė – Varšuvos kunigaikštystė, kurioje tais pačiais metais ėmė veikti Napoleono civilinis kodeksas¹. Varšuvos kunigaikštystei priklausančiose teritorijose veikė šios kunigaikštystės įstatymai, kurie skyrėsi nuo likusios Lietuvos įstatymų. Būtent dėl šios priežasties Suvalkijoje jau XIX a. pradžioje buvo panaikinta baudžiava. 1813 m. Rusijos kariuomenė užėmė Varšuvos kunigaikštystę. 1814–1815 m. Vienoje vykęs kongresas padalijo Europą. Šio kongreso nutarimu buvo sudaryta Lenkijos karalystė, kurios karaliumi tapo Rusijos imperatorius, tačiau čia ir toliau galiojo Napoleono civilinis kodeksas. Šie veiksniai lėmė, kad, skirtingai nei likusioje Lietuvos teritorijos dalyje, Suvalkijoje dauguma kaimų buvo tiksliai suplanuoti ir padalinti į linijinius vienkiemius jau XIX a. Šių sodybų planas – stačiakampio formos, pastatai statyti laikantis griežtų reikalavimų².

Suvalkija niekada nebuvo negyvenama žemė, tačiau spartesnis jos pietinės dalies apgyvendinimas prasidėjo XVI a. Šiame laikotarpyje ėmė kurtis tokie miesteliai kaip Virbalis, Alvitas, Kiduliai, Gelgaudiškis. Kai XVII a. viduryje į Lietuvą įsiveržė rusai ir švedai, dalis Suvalkijos gyventojų persikėlė per Nemuną. Taip prasidėjo šiaurinės Suvalkijos dalies kolonizacija, ėmė kurtis naujų kaimų ar medienos ruošėjų kaimelių³.

Tolesnį krašto ūkio vystymąsi pristabdė XVIII a. pradžioje vykęs Šiaurės karas, o drauge su karo nelaimėmis žmones kamavo ir kitos negandos, tokios kaip badas ir maras. Po šių nelaimių daugelyje kaimų neliko gyventojų. Kaimams atsigauti pavyko tik dvarininkų dėka. Kai kurie kaimai laikui bėgant virto miesteliais ar gavo net ir miesto teises. Apie 1791–1792 m. nemažai Suvalkijos miestelių gavo miesto teises, net 27 miestai turėjo savo savivaldą, tačiau taikų gyvenimą nutraukė didikų tarpusavio kovos ir politinė suirutė. Šia situacija pasinaudojo LDK kaimynai – Rusija, Austrija ir Prūsija. Kaip jau buvo minėta, 1795 m. Suvalkiją užėmė Prūsija. Tuo laikotarpiu Prūsijos įstatymai skatino mūrinių namų statybą, buvo keliami didesni reikalavimai miestų tvarkymui ir jų sanitarijai. Tokie įstatymai, kurie buvo orientuoti labiau į miestą nei į kaimą, sukiršino dvarininkus ir miestiečius, nes pastarieji manė, kad jie yra laisvi. 1807 m., į Suvalkiją įsiveržus Napoleonui Bonapartui, ginčai tarp miestiečių ir dvarininkų buvo išspręsti, nes pagal tuo metu įsigaliojusius įstatymus krašto

¹ Misius, Kazys. *Politinė ir socialinė padėtis Užnemunėje 1795–1867*. Istorija. Administracinė krašto raida. Vilnius: Versmė, 2013. P. 357.

² Bertašiūtė, Rasa. *Lietuvio sodyba*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla. Lietuvos liaudies buities muziejus, 2007.

³ Filipova, Vitalija, et al. *Suvalkija-Sūduva*. Kaunas: Terra publika, 2016. P. 19.

gyventojai tapo laisvi ir lygiateisiai. Kraštas pagarsėjo ir 1812 m. birželį, kuomet Vilkaviškyje apsistojęs imperatorius paskelbė karą Rusijai. Po pusės metų, kai prancūzai pralaimėjo rusams, visą Užnemunės teritoriją užėmė Rusija, kuri jau apie dvidešimt metų valdė dešiniajame Nemuno krante gyvenusius Lietuvos gyventojus⁴.

Per Pirmąjį pasaulinį karą Suvalkiją užėmė kaizerinė Vokietija. Jos valdžia čia nutiesė siauruosius geležinkelius medienai, bažnyčių varpams, maistui išgabenti į Vakarų. Tuo tarpu lietuviai, pajutę Vokietijos silpnumą, 1918 m. vasario 16 d. paskelbė Nepriklausomybės aktą. Reikėtų paminėti, kad net šeši iš dvidešimties Nepriklausomybės akto signatarų buvo kilę iš Suvalkijos⁵.

Trumpai apžvelgus Suvalkijos krašto istoriją, būtų galima daryti komišką išvadą, kad šis kraštas okupaciniais metais turėjo sostines ne tik Vilniuje ir Kaune, bet ir Paryžiuje, Varšuvoje, Berlyne, Sankt Peterburge, Maskvoje. Dar ir šiuo aspektu, Suvalkijos praeitis yra ypatinga, išsiskirianti iš likusios Lietuvos dalies istorijos.

Tyrimo problema. XVI a. įvesta trilaukė sistema su įvairiose vietose esančiais rėžiais, bendromis ganyklomis, priverstine sėjomaina ilgainiui tapo nemaža kliūtimi ūkiui intensyvėti ir plėstis. Dėl šių priežasčių Lietuvoje nuo XIX a. I pusės sparčiau ėmė plisti vienkieminiai kaimai. Būtina paminėti, kad vienkieminiai kaimai įvairiose vietose plito skirtingai. 1864 m. vasario 19 d. Užnemunėje buvo paskelbta žemės reforma, pagal kurią valstiečiai tapo jų naudojamoms žemės savininkais. Be to, kaimų skirstymas vyko ir XX a. pradžioje vykdomos P. Stolypino agrarinės reformos metu, tačiau ši reforma nebuvo vykdoma Užnemunėje, o taip pat ir Suvalkijoje, nes čia vis dar veikė Lenkijos Karalystės įstatymai. Vėliau, 1940 m., Lietuvos valstybei praradus nepriklausomybę ir tapus Sovietų sąjungos dalimi, privati žemėnauda buvo panaikinta ir žemė paskelbta valstybės nuosavybe, tačiau šią reformą nutraukė Antrasis pasaulinis karas. Atkūrus nepriklausomybę sugrąžintoje žemėje, žemių savininkai pradeda atkūrinėti vienkieminius kaimus. Visi šie įvykiai turėjo labai didelę įtaką vienkieminių kaimų raidai. Be to, su žemės reformomis buvo sunaikinta arba savaime sunyko nemažai lietuvių identitetą liudijančių objektų, kuriuos šiandien būtų galima vadinti istoriniu paveldu⁶. Taigi, šiame tyrime bus siekiama iširti, kaip vienkieminių kaimų formavimosi raida paveikė materialųjį paveldą Suvalkijos regione.

Šis **darbas aktualus**, nes jame nagrinėjama Suvalkijos vienkieminių kaimų sanauja. Šiuolaikinio mokslo kontekste yra labai svarbu išsiaiškinti pagrindines problemas, kurios susijusios su vienkieminių kaimų raida bei paveldu. Tik atskleidus metų tėkmėje susiformavusias problemas bei kritiškai įvertinus jų sprendimus, bus galima pateikti tinkamus Suvalkijos vienkieminių kaimų paveldo apsaugos metmenis, siekiant išsaugoti tokių kaimų paveldą.. Šiame darbe taip pat siekiama

⁴ Filipova, Vitalija, et al. *Suvalkija-Sūduva*. Kaunas: Terra publika, 2016. P. 20.

⁵ Ten pat. P. 23.

⁶ Kazalupskaitė-Simaitienė, Zita. „Lietuvos kaimo raidos etapai“. *Diplominis darbas*. Kaunas, 2006. P. 3–4.

kuo nuodugniau ištirti Suvalkijos vienkieminių kaimų raidą bei apibūdinti istorinį paveldą ir įvardinti paveldosaugos problemas. Apie Suvalkijos vienkieminius kaimus nėra atlikta daug tyrimų, iš kurių būtų galima susidaryti vaizdą apie situaciją būtent XIX–XX a. Visoje Užnemunėje, kuriai priklauso ir Suvalkija, vienkieminių kaimų ėmė daugėti nuo XIX a. pradžios. Pagrindinė tokių kaimų kūrimosi priežastis – intensyvėjantis žemės ūkis. Nagrinėjant paveldosaugos problemas bus stengiamasi atskleisti, ar šios institucijos pagal savo kompetenciją tinkamai rūpinosi vienkieminių kaimų apsauga, bei rekonstruoti vienkieminių kaimų vaizdinį XIX–XX a.

Visoje Užnemunėje (taip pat ir Suvalkijoje), skirtingai nei kitose Lietuvos dalyse, vienkieminiai kaimai vietos atžvilgiu plito skirtingai. Šiuos skirtumus veikė istorinės aplinkybės ir tai, kad skirtingais laikotarpiais Suvalkija priklausė skirtingiems administraciniams vienetams. Nuo 1795 m. iki 1807 m. čia veikė Prūsijos įstatymai, nuo 1807 m. iki 1815 m. – Varšuvos Kunigaikštystės, nuo 1815 m. – Lenkijos Karalystės įstatymai, kurie palaipsniui buvo keičiami carinės Rusijos įstatymais, specialiai pritaikytais karalystės teritorijai. Šie faktai ir buvo pagrindinės priežastys, kodėl visoje Užnemunėje, taip pat ir Suvalkijoje, vienkiemiai atsirado kitokiu pagrindu nei likusioje Lietuvos teritorijoje.

Tyrimo naujumą suponuoja tai, kad istoriografijoje tik fragmentiškai minimi Suvalkijos vienkieminiai kaimai, neskiriant didesnio dėmesio jų raidai bei paveldui. Mokslo darbuose, kalbant apie vienkieminių kaimų raidą, dažniausiai tiriami Šiaurės Lietuvos regionai, o darbų apie Užnemunės regiono, kuriam priklauso ir Suvalkija, vienkieminių kaimų raidą bei šių kaimų istorinį paveldą nėra daug. Štai J. Mardoso darbe „Lietuvos gyvenvietės ir kaimai 1976–2006 m.: demografinis tyrimas“ nagrinėjami Anykščių regione esantys kaimai, remiantis atlikto kaimų struktūros, gyvenviečių ir gyventojų skaičiaus tyrimo medžiaga⁷. Kitas darbas, kuriame nagrinėjama Aukštaitijos gatviniai ir vienkieminiai kaimai yra K. Šešelgio „Gatviniai ir vienkieminiai Aukštaitijos kaimai“⁸.

Kalbant apie istorinį paveldą, visame pasaulyje autentiškos kultūros vertybės suvokiamos kaip atsvara globalizacijai, žemės reformai ar kolektyvizacijai, kurios traktuojamos kaip vietos tapatumą griauianti jėga. Kaimo vietovių atgaivinimas suvokiamas kaip galimybė išsaugoti unikalų kultūrinį paveldą, su kuriuo žmonės sietų prigimties šaknys. Europos kraštovaizdžių konvencija (2000) yra tarptautinis susitarimas, įpareigojantis saugoti gamtos ir etnokultūros paveldo sudėtinę dalį – kaimiškąjį kraštovaizdį, kaip žmonių gerovės ir savasties įtvirtinimo būdą. Pagrindinė problema, dėl kurios lietuvių tauta neteko daug istorinio paveldo, yra ta, kad pakankamai vėlai atsigrėžė į kaimų istorijos išsaugojimą. Pirmiausiai pats vienkiemio savininkas norėjo gyventi

⁷ Mardosa, Jonas. *Lietuvos gyvenvietės ir kaimai 1976–2006 m.: demografinis tyrimas*. Istorijos žurnalas. Interaktyvus. [žiūrėta 2020 m. gruodžio 18 d.] <https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/104379/1/ISSN2029-7181_2008_V.72.PG.62-70.pdf>.

⁸ Šešelgis, Kazys. *Gatviniai ir vienkieminiai Aukštaitijos kaimai*. Vilnius: Savastis, 1998.

patogiai ir nesuprato, kodėl jis su savo turtu negali daryti tai, ką nori, kad gyvenimas taptų patogesnis. Įsikūrusios draugijos, kurios buvo atsakingos už paveldo išsaugojimą, pirmiausiai rūpinosi kilnojamuoju paveldu ir pirmi jų darbai buvo susigrąžinti kultūrinės vertybes, kurios buvo išvežtos į užsienį⁹.

Didesnis liaudies architektūros domėjimasis pasireiškė tik tarpukariu. Tada buvo pastebėta, kad kaimo architektūra, kraštovaizdis keičiasi. Modernizacijos keliamus pavojus paveldui pirmasis įžvelgė kun. Mykolas Krupavičius. Tokia grėsmė visų pirma sklido iš 1922 m. inicijuotos žemės reformos¹⁰.

Etninė kultūra yra nacionalinės kultūros pamatas, tautos saviraiškos ir išlikimo pagrindas. Dėl ekonominio, socialinio bei dvasinio gyvenimo objektyvių pokyčių sovietmečiu ir atkūrus Nepriklausomybę, etninės kultūros paveldui Lietuvos kaime gresia sunykimo pavojus¹¹. Taigi, aktualu yra išsiaiškinti, kiek dėmesio skiriama autentiškų bruožų turinčių Suvalkijos vienkieminių kaimų išsaugojimui. Kol nėra tiksliai įvardinta, kokie teisės aktai reglamentuoja istorinio paveldo išsaugojimą, kol nėra ištirta, ar teisinė bazė tinkamai veikia, tol negalime tiksliai įvardinti priežasčių, dėl kurių etninės kultūros paveldui – Lietuvos (taip pat ir Užnemunės) kaimams – gresia sunykimo pavojus.

Šio **darbo objektas** – Suvalkijos vienkieminiai kaimai bei jų paveldas. Darbo objektas tiriamas istoriniu bei paveldosauginiu aspektais.

Darbo **chronologinės ribos** apima XIX–XXI a. Lietuvoje vienkieminių kaimų ėmė daugėti nuo XIX a. pradžios. Jų kūrimąsi lėmė intensyvėjantis žemės ūkis. Tuo tarpu paveldo apsaugos ir su juo susijusios problemos ėmė ryškėti tik XX a., kai buvo pastebėta, kad keičiantis gyvenimo sąlygoms ir politinei situacijai, keičiasi ir kaimo architektūra bei kraštovaizdis. Su paveldosauga susiję klausimai aktualūs iki šių dienų.

Geografinės tyrimo ribos sutampa su Suvalkijos etnografinio regiono ribomis. Norint įvardinti Suvalkijos regioną, galima naudoti ir Užnemunės pavadinimą, nes Suvalkija yra tas etnografinis regionas, kuris apima didžiąją dalį Lietuvos Užnemunės teritorijos. Užnemunės suvalkietiškąją dalį sudaro Marijampolės apskritis su Kalvarijos, Kazlų Rūdos, Marijampolės, Šakių ir Vilkaviškio rajonais bei Kauno apskrities Kauno rajono pietine ir Prienų rajono vakarine dalimis¹². Atvejo studijai pasirinkta Marijampolės apskrities teritorija, kuriai priklauso Marijampolės, Kalvarijos, Kazlų

⁹ Čepaitienė, Rasa. *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2005. P. 110.

¹⁰ Ten pat. P. 110.

¹¹ Etninė kultūros globos taryba. *Nutarimas dėl saugotinių etnografinių kaimų ir sodybų nustatymo, vertinimo ir atrankos kriterijų patvirtinimo*. 2004. Interaktyvus. [žiūrėta 2020 m. lapkričio 16 d.]

<<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.249032?jfwid=-2y4hgtb3l>>.

¹² Marijampolės profesinio rengimo centras. *Lietuvos etnografinis regionas SUVALKIJA (SŪDUVA)*. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. sausio 22 d.] <<https://www.mprc.lt/files/Beart/6-S-%C5%ABduvos%20etnografinis%20regionas.pdf>>.

Rūdos, Šakių ir Vilkaviškio rajonų savivaldybių teritorijos. Būta įvairių diskusijų kaip šį kraštą vadinti – „Sūduva“, „Užnemune“ ar „Suvalkija“. Sūduva – pats seniausias šio regiono pavadinimas, naudotas iki XVIII a. pab. Užnemunės pavadinimas pradėtas naudoti po Trečiojo Lietuvos ir Lenkijos padalijimo. Iš pradžių šis terminas labiau reiškė regiono geografines ribas, tačiau ilgainiui įgavo etnografinės srities ribas. Suvalkija – naujausias regiono pavadinimas, susiformavo įsikūrus Suvalkų gubernijai (1867). Tiesa, tarpukariu šis terminas nebuvo naudojamas, tačiau Sovietinėje Lietuvoje nuo XX a. aštuntojo dešimtmečio, etnologų pasirinktas pagrindiniu ir dėl to beveik išstūmęs kitus pavadinimus. 2013 m. sausio 31 d. Suvalkijos regioninė etninės kultūros globos taryba pateikė prašymą Etninės kultūros globos tarybai ir Aplinkos ministerijai įtvirtinti vien Sūduvos pavadinimą¹³. 2013 m. vasario 28 d. Valstybinė lietuvių kalbos komisija oficialiai patvirtino etninių sričių norminius pavadinimus. Siekiant kompromiso buvo patvirtintas Suvalkijos (Sūduvos) regiono pavadinimas¹⁴. Atvejo tyrimui pasirinkta geografinė aprėptis yra Suvalkijos etnografiniam regionui priklausanti Marijampolės apskritis. Ši apskritis pasirinkta dėl per mažai esančių tyrimų ir mokslinių darbų vienkieminių kaimų tema bei dėl to, kad priklauso tam Lietuvos regionui, kuris, kitaip nei likusi Lietuvos dalis, išsiskiria istorinėmis aplinkybėmis, nulėmusiomis kitokią vienkieminių kaimų kūrimosi raidą.

Darbo **tikslas** – išanalizuoti Suvalkijos vienkieminių kaimų raidą ir išnagrinėti tyrimo geografinėje aprėptyje esančių vienkieminių kaimų paveldo objektų situaciją paveldosauginiu aspektu. Siekiant įgyvendinti tikslą išsikelti tokie **uždaviniai**:

- 1) išanalizuoti Suvalkijos vienkieminių kaimų formavimosi etapus, juos lėmusius veiksniai;
- 2) ištirti vienkieminių kaimų raidos bei kaitos aspektus;
- 3) nustatyti šių kaimų bei jų sodybų plano, struktūros bruožus;
- 4) ištyrus Suvalkijos vienkieminių kaimų išsidėstymą geografinėje tyrimo aprėptyje, identifikuoti išlikusius tokių kaimų paveldo elementus;
- 5) išanalizuoti Suvalkijos vienkieminių kaimų paveldo išsaugojimo problematiką.

Pagrindiniai metodai, kurie pasirinkti sprendžiant uždavinius – aprašomasis (deskriptyvinis), šaltinių ir mokslinės literatūros analizės, istorinės geografijos, istorinės kartografijos ir lauko tyrimo metodai. **Aprašomasis (deskriptyvinis)** metodas šiame darbe bus taikomas, nes šio metodo pagalba bus galima atkurti Suvalkijos, kaip tam tikros teritorijos, istoriją ir/arba tam tikrus reiškinius bei aprašyti su paveldosauga susijusias problemas. Aprašomąjį metodą tikslingiausia naudoti siekiant

¹³ Urbanavičienė, Dalia. *Regiono pavadinimo „Sūduva“, „Užnemune“, „Suvalkija“ raida*. Interaktyvus. [žiūrėta 2020 m. gruodžio 23 d.] <<http://www.voruta.lt/regiono-pavadinimu-suduva-uznemune-suvalkija-raida/>>.

¹⁴ Valstybinės lietuvių kalbos komisijos konsultacijų bankas. *Sūduva ar Suvalkija reikėtų vadinti Užnemunės kraštą?* Interaktyvus. [žiūrėta 2020 m. lapkričio 23 d.] <<http://www.vlkk.lt/konsultacijos/6633-suduva-suvalkija-uznemune>>.

atkurti tam tikros teritorijos istoriją ir/arba tam tikrus reiškinius¹⁵. **Šaltinių ir mokslinės literatūros analizės** metodas padės išnagrinėti visą prieinamą istoriografiją ir šaltinius, nes šio metodo esmė yra platus istoriografinės medžiagos nagrinėjimas ir pirminių šaltinių panaudojimas¹⁶. **Istorinės geografijos** bei **istorinės kartografijos** metodai bus pasitelkti tiriant vienkieminių kaimų paplitimą Suvalkijoje. Šis metodas naudojamas tiriant gyvenviečių paplitimą tam tikrame regione¹⁷. **Lauko tyrimo** metodas pasitarnaus atskleidžiant išlikusio vienkieminių kaimų paveldo objektus tiriamoje geografinėje aprėptyje, nes šio metodo pagalba galima tirti objektus konkrečioje vietoje smulkiai išnagrinėjant visą su tyrimu susijusį kompleksą.

Darbas sudarytas iš trijų skyrių. Pirmasis šio darbo skyrius skirtas susipažinti su Suvalkijos vienkieminių kaimų formavimosi ir raidos etapais, bei juos lėmusiais veiksniais. Antrajame skyriuje pateikiami atvejo tyrimo rezultatai: nustatyti Suvalkijos etnografiniam regionui priklausančios Marijampolės apskrities vienkieminiai kaimai. Pristatomi lauko tyrimų metu identifikuoti, Suvalkijos etnografiniam regionui būdingi, vienkieminių kaimų sodybų bei kaimo struktūros paveldo elementai. Trečiajame skyriuje pristatomi paveldo apsaugos principai valstybiniu lygmeniu, pateikiami Suvalkijos vienkieminių kaimų metmenys. Darbas papildytas fotografijomis, schemomis, pagrindiniai duomenys, atskleidžiantys Suvalkijos vienkieminių kaimų sancaupą tyrimo geografinėje aprėptyje, pateikiami lentelėje ir diagramoje.

Sąvokų apibrėžimas. Nagrinėjant Suvalkijos vienkieminių kaimų kūrimosi raidą bei stengiantis įvardinti su Suvalkijos vienkiemiais kaimais susijusias paveldo problemas, darbe naudojamos *vienkiemis, vienkieminių kaimų, žemės reformos, paveldo, kraštovaizdžio, komasacijos, žemės servituto, sodybos* sąvokos. **Vienkiemiais** vadinama atskiros sodybos, neturinčios organiško ryšio su kaimyninėmis sodybomis, pasižyminčios laisvu sodybos išplanavimu bei turinčios aplink save visą žemės masę arba didžiąją jo dalį¹⁸. **Žemės reforma** – tai „valstybiniai valdžios vykdomi kryptingi žemės nuosavybės ir žemės naudojimo sistemų, žemės ūkio struktūros, agrarinių santykių pertvarkymai. Žemės reformos vykdomos politiniais, ekonominiais ir (ar) socialiniais tikslais“¹⁹. **Paveldu** laikomas visas žmonių kultūros ir gamtos palikimas, paveldėtas iš praeities. Labai svarbu ši palikimą atpažinti ir pasirinkti saugotinas vertybes. **Kraštovaizdis** čia suvokiamas kaip žmogaus ir gamtos sąveikos rezultatas²⁰. **Komasacija** – žemės rėžių sukėlimas į vieną žemės masę

¹⁵ Salatkienė, Birutė Kazimiera, et al. *Studentų istorikų rašto darbai. Metodinės rekomendacijos*. Šiaulių universitetas Regionų plėtros institutas. 2019, Šiauliai. Interaktyvus. [žiūrėta 2020 m. rugsėjo 17 d.] <http://su.lt/bylos/fakultetai/ik/doc/studentu_istoriku_rasto_darbai.pdf>.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Ten pat.

¹⁸ Butkevičius, Izidorius. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius: Mintis, 1971. P. 66.

¹⁹ Vitunskienė, Vlada. „Žemės reformos“. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Interaktyvus. [žiūrėta 2020 m. lapkričio 14 d.] <<https://www.vle.lt/straipsnis/zemes-reformas/>>.

²⁰ Europos kraštovaizdžio konvencija. Vilnius, 2000. P. 4.

kuriant vienkiemius²¹. Dar viena sąvoka, kuri bus naudojama šiame darbe – **žemės servitutas**. Visuotinė lietuvių enciklopedija šią sąvoką aiškina taip: „teisė neperžengiant tam tikrų ribų naudotis svetimu nekilnojamuoju daiktu arba teisė tam tikru atžvilgiu apriboti savininką“²². **Vienkieminiai kaimai** šiame darbe suvokiami kaip susidedantys iš pavienių, atokiai viena nuo kitos esančių sodybų, laisvai ir tolygiai pasklidusių kaimo žemėje²³. **Sodyba** suprantama kaip ūkio vienetas ir šeimos buveinė, jos gyvenamoji vieta²⁴.

Šaltiniai ir literatūra. Darbe naudota literatūra ir šaltiniai padėjo atskleisti darbo temą ir išspręsti išsikeltus uždavinius. Atskleidžiant darbo temą remtasi moksline literatūra. Naudotą medžiagą būtų galima skirstyti į kelias grupes: 1) veikalai, kuriuose analizuojama Suvalkijos vienkieminių kaimų raida, 2) veikalai, kuriuose analizuojama Suvalkijos, kaip etninio regiono raida, ir 3) veikalai, kuriuose analizuojamos vienkieminių kaimų paveldo problemos. Taip pat naudotasi šaltiniais, kurie padėjo atskleisti Suvalkijos vienkieminių kaimų formavimosi ir raidos aspektus, ypač kaimų skirstymo į vienkiemius laikotarpiu.

Veikalai, kuriuose analizuojama Suvalkijos vienkieminių kaimų raida. Analizei atlikti buvo panaudota Izidoriaus Butkevičiaus knyga „Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos“²⁵. Čia apžvelgiami tyrinėjimai ir apibūdinama archyvinė-muziejinė medžiaga, kuri padeda išanalizuoti lietuvių valstiečių gyvenvietes. Rasos Bertašiūtės knyga „Lietuvio sodyba“²⁶ šiam tyrimui buvo vertinga savo turiniu, nes joje pristatoma etninė architektūra, pateikiama trumpa, bet išsami lietuvių sodybos raida, regioniniai savitumai, pagrindiniai kaimo sodybų tipai. Dar viena knyga, kurios pagalba buvo galima išsamiau atskleisti Sūduvos vienkieminių kaimų raidos aspektus – „Lietuvos architektūros istorijos“²⁷ IV tomas. Šiame veikale pristatoma etninės architektūros studija. Čia autoriai etninei architektūrai priskiria pastatus, statytus vietinių meistrų iš vietinių medžiagų. Etninį paveldą jie tyrinėjo kaip apgyvendinimo struktūros darinį, susijusį su kraštovaizdžiu ir jo pertvarkymais, vykusiais keičiantis žemėtvarkai. Dar vienas darbas, kuris leido labiau įsigilinti į Suvalkijos kaimų kūrimosi raidą, jos sodybų savitumą, statinių architektūrą ir tipologinius bruožus, yra „Suvalkijos (Sūduvos) tradicinė kaimo architektūra“²⁸. Šiame darbe siekiama įvardinti ir išskirti tik Suvalkijos regionui būdingus etnografinius savitumus, statinių, jų puošybos, įrangos tipologinius bruožus. Leidinyje „Kultūros paminklai“, išnagrinėjus Kazio Šešelgio straipsnį

²¹ Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. „Komasacija“. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. sausio 23 d.] <<https://www.vle.lt/straipsnis/komasacija/>>.

²² Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. „Servitutas“. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Interaktyvus. [žiūrėta 2020 m. lapkričio 14 d.] <<https://www.vle.lt/straipsnis/servitutas/>>.

²³ Bertašiūtė, Rasa. „Kaimų architektūra“. *Lietuvos architektūros istorija*. T. 4. Vilnius: Savastis, 2014. P. 89.

²⁴ Ten pat. P. 95.

²⁵ Butkevičius, Izidorius. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius: Mintis, 1971.

²⁶ Bertašiūtė, Rasa. *Lietuvio sodyba*. Vilnius: Vilniaus Dailės akademijos leidykla. Lietuvos liaudies buities muziejus, 2007.

²⁷ Bertašiūtė, Rasa. „Kaimų architektūra“. *Lietuvos architektūros istorija*. T. 4. Vilnius: Savastis, 2014.

²⁸ Kačinskaitė, Indrė, et al. *Suvalkijos (Sūduvos) tradicinė kaimo architektūra*. Etninės kultūros globos taryba, 2008.

„Užnemunės vienkieminių kaimų genezės klausimu“²⁹, buvo gauta nemažai informacijos tiek apie Užnemunės, tiek ir apie Suvalkijos vienkieminių kaimų atsiradimą ir raidą. Autorius savo darbe nagrinėja XIX–XX a. išlikusias menzualines Užnemunės kaimų nuotraukas ir pagal jas daro išvadas, nuo kada buvo pradėtas kaimų skirstymas į vienkiemius ir kiek laiko jis truko visoje Užnemunės teritorijoje. Šiame darbe bus išnagrinėta daugiau prieinamų šaltinių iš XIX–XX a., siekiant patvirtinti arba paneigti Suvalkijos kaimų skirstymo į vienkiemius chronologines ribas. Taip pat buvo pasinaudota literatūra, kurioje analizuojamos žemės reformos Lietuvoje. Viena iš tokių knygų – „Žemėtvarka Lietuvoje“, kurioje aptariama žemės santykių Lietuvoje istorija, nuo seniausių laikų iki 2004 m.³⁰. „Žemės tvarkymo darbai Lietuvoje. Nuo seniausių laikų iki 1990 metų“ – tai dar viena knyga, kurioje pateikiama informacija apie žemės santykius. Pasinaudojus Gedimino Vaskelos darbu „Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940“, buvo gauta informacijos apie žemės reformas, vykdytas tarpukariu³¹.

Analizei apie Suvalkijos, kaip etninio regiono, kilmę buvo panaudota daugiatomė enciklopedija „Mūsų Lietuva“³² III tomas. Rašant šį darbą labai pasitarnavo informacija, esanti šioje enciklopedijoje. Čia pakankamai glaustai aprašyta Suvalkijos istorinė raida, išskirtos atskiros apylinkės, o tai leidžia dar smulkiau pažinti Suvalkijos krašto istorijos raidą. Istoriniams faktams apie Suvalkiją, kaip etninį regioną, patvirtinimui buvo pasirinkta J. Totoraičio knyga „Sūduvos Suvalkijos istorija“³³, nes, kaip rašoma jau knygos pratarmėje, „šiuo darbu naudojosi ir naudosis visi, kas rašė ar rašys apie Suvalkiją“³⁴. Dar viena mano perskaityta knyga, kuri tiesiogiai koreliuoja su viena iš mano darbo dalių apie Suvalkijos raidą – Kęstučio Subačiaus „Sūduvos kraštas didžiojo karo ugnyje ir Lietuvos valstybės nepriklausomybės aušrose“. Kaip rašo pats autorius, „šiam darbe nagrinėjama Sūduvos krašto etninės kilmės, jo civilizacinės kultūros, socialinių, istorijos procesų raida. Visa ši analizė leidžia geriau suvokti Sūduvos krašto unikalumą, jo dvasinio ir kultūrinio paveldo klodus, formavusius lietuvių tautos dvasinį kodą“³⁵. Lietuvos istorijos sintezei aptarti buvo išanalizuota Tamaros Bairašauskaitės ir jos bendraautorių knyga „Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia“. Kaip teigiama knygos pratarmėje, „šios knygos autoriai siekia realizuoti bendrą visos sintezės koncepciją – atskleisti Lietuvos, kaip savito sociokultūrinio fenomeno, tapsmą

²⁹ Šešelgis, Kazys. *Užnemunės vienkieminių kaimų genezės klausimu*. Kultūros paminklai. Nr. 5. Vilnius: Savastis, 1998.

³⁰ *Žemėtvarka Lietuvoje*. Vilnius: Valstybinis žemėtvarkos institutas, 2004.

³¹ Vaskela, Gediminas. *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998.

³² Kviklys, Bronius. *Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai*. T. 3. Vilnius: Mintis, 1991.

³³ Totoraitis, Jonas. *Sūduvos Suvalkijos istorija*. Marijampolė: Piko valanda, 2003.

³⁴ Ten pat.

³⁵ Subačius, Kęstutis. *Sūduvos kraštas Didžiojo karo ugnyje ir Lietuvos valstybės nepriklausomybės aušrose*. Punkskas: Aušra, 2016. P. 12.

ir raidą, rašyti procesų, o ne įvykių istoriją, ypač pabrėžiant Lietuvos visuomenės gyvenimo formas, jų raišką, kaitą, sąveiką su Europos procesais³⁶.

Vienkieminių kaimų paveldo problemoms išaiškinti ir jas pristatyti šiame darbe, buvo nagrinėjamas Agnijos Višinskienės baigiamasis magistro darbas „Lietuvos kaimo paveldo politika ir perspektyvos“³⁷, kuriame aprašomas sparčiai nykstantis kaimo paveldas ir su paveldo apsauga susijusi valstybės politika. Jurgio Bučo straipsnis „Kai kurie kultūros vertybių sampratos ir apskaitos klausimai“³⁸ šiame darbe buvo panaudotas siekiant išsiaiškinti materialinės kultūros objekto terminijos klausimus ir saugotinių vertybių sąrašo rengimo teorines bei metodologines prielaidas. Dar viena knyga, kuria buvo remtasi šiame darbe – Jurgio Bučo vadovėlis „Kraštotvarkos pagrindai“³⁹. Ši studija atliekamam tyrimui buvo naudinga, nes joje išdėstyti teoriniai kraštotvarkos pagrindai, pateikiama žinių apie Lietuvos kraštovaizdžio kaitos, struktūros ir kompozicijos ypatybes, nagrinėjami klausimai, susiję su kraštovaizdžio vertybių pažinimo, pereinamumo ir apsaugos procedūromis. Taip pat buvo naudojama ir Jono Rimanto Glemžos studija „Nekilnojamo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas“⁴⁰, kurioje apžvelgiama Europos ir Lietuvos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos ir tvarkymo istorija, supažindinama su nekilnojamojo kultūros paveldo samprata, vertinimu, apsauga, tvarkymo darbų tikslais ir metodais. Nagrinėjant vienkieminių kaimų paveldo problemas, buvo remtasi ir Vaidos Ščiگیlienės straipsniu „Ipaveldinimo praktika Lietuvoje: ypatumai ir naujos galimybės“⁴¹. Šiame straipsnyje nagrinėjami du ipaveldinimo proceso Lietuvoje lygmenys: 1) identifikavimas – potencialios kultūros vertybės atradimo faktas ir 2) jos verčių nustatymo sistema. Be to, atskleidžiama, kaip valstybinis paveldo vertinimo požiūris koreliuoja su mokslinės paveldosaugos teorijomis ir samprata. Audronės Dzegoraitienės straipsnis „Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos problemos Lietuvos valstybinio administravimo sistemoje“⁴² dar labiau sustiprino suvokimą apie nekilnojamojo kultūros paveldo problemas. Šiame straipsnyje analizuojamas nekilnojamojo valstybės paveldo apsaugos valstybinis reguliavimas, apžvelgiama Lietuvos paveldosaugos raida prieškarį, sovietiniais ir nepriklausomybės metais. Suvalkijos vienkieminių kaimų paveldo problemas, ypač susijusias su sodybų želdynų išsaugojimu, savo darbuose „Suvalkijos etnografinio regiono eksperimentinis senųjų vienkieminių sodybų želdinimo tradicijų tyrimas“ ir „Suvalkijos etnografinio regiono savaimingos ir planingos statybos vienkieminių sodybų erdvinės

³⁶ Tamara, Bairauskiatė, et al. *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011.

³⁷ Vikšniene, Agnija. „Lietuvos kaimo paveldo politika ir perspektyvos“. *Magistro baigiamasis darbas*. 2006.

³⁸ Bučas, Jurgis. „Kai kurie kultūros vertybių sampratos ir apskaitos klausimai“. *Kultūros paminklai*. Nr. 1. Vilnius: Savastis, 1994.

³⁹ Bučas, Jurgis. *Kraštotvarkos pagrindai*. Kaunas: Technologija, 2001.

⁴⁰ Glemža, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. Vilnius: Vilniaus Dailės akademijos leidykla, 2002.

⁴¹ Ščiگیlienė, Vaida. *Ipaveldinimo praktika Lietuvoje: ypatumai ir naujos galimybės*. Kultūros paminklai. T. 20. 2016.

⁴² Dzegoraitienė, Audronė. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos problemos Lietuvos valstybinio administravimo sistemoje*. Jurisprudencija. Nr.78(70), P. 14–22.

struktūros ir želdinimo lyginamoji analizė“, nagrinėja Romualdas Misius⁴³. Taip pat kaimų pavadinimų išsaugojimo problemas nagrinėja Filomena Kavoliutė savo darbe „Lietuvos gyvenamųjų vietovių vardų kaitos apžvalga“⁴⁴. Perskaičius straipsnius „Land reform and land fragmentation in Central and Eastern Europe“ ir „Changes of the land use patterns in Polish and Lithuanian trans-border rural area“, buvo išsiaiškintos pagrindinės priežastys, lėmusios žemės reformas bei žemės ūkio paskirties žemės naudojimo įpročių kitimą ne tik Suvalkijoje ar Lietuvoje, bet ir Centrinėje bei Vakarų Europos dalyse⁴⁵.

Šaltiniai. Darbo temai atskleisti buvo naudotasi Lietuvos Centriniam valstybės archyve saugomomis bylomis apie kaimų išskirstymo viensėdžiais, žemės, miško sklypų pertvarkymą, kuriame įrašyti kaimų išskirstymo viensėdžiais, žemės, miško sklypų bei ganyklų pertvarkymo, sklypų mainų ir kelių pravedimo bylos. Dokumentų chronologinės ribos 1919–1940 m.⁴⁶. Išanalizuoti kaimų išskirstymo viensėdžiais žemės planai. Dokumentų chronologinės ribos – 1854 m., 1872 m., 1896 m., 1907–1940 m.⁴⁷. Taip pat išanalizuoti Marijampolės apskrities kaimų išskirstymo viensėdžiais žemės planai bei žemės sklypų mainų planai. Dokumentų chronologinės ribos 1919–1943 m.⁴⁸

Naudotasi Europos kraštovaizdžio konvencija, kurios tikslas yra siekti didesnės ES narių vienybės, kad būtų saugomi ir įgyvendinami jų bendrą paveldą atitinkantys idealai ir principai⁴⁹. Siekiant nustatyti saugotinių etnografinių kaimų ir sodybų vertinimo ir atrankos kriterijus, buvo pasinaudota Lietuvos Respublikos etninės kultūros globos tarybos nutarimu „Dėl saugotinių etnografinių kaimų ir sodybų nustatymo, vertinimo ir atrankos kriterijų patvirtinimo“⁵⁰. Pasinaudojus Kultūros vertybių registro internetine svetaine, buvo siekiama identifikuoti Suvalkijos (Sūduvos) teritorijoje esančias, saugomas kultūros vertybes, susijusias su Suvalkijos (Sūduvos) vienkieminių kaimų paveldu⁵¹. Išnagrinėjus Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos

⁴³ Misius, Romualdas. *Suvalkijos etnografinio regiono eksperimentinis senųjų vienkieminių sodybų želdinimo tradicijų tyrimas*. Žemės ūkio mokslai. T. 18. 2011. „Suvalkijos etnografinio regiono savaimingos ir planingos statybos vienkieminių sodybų erdvinės struktūros ir želdinimo lyginamoji analizė“. *Žemės ūkio mokslai*. T. 20. 2013.

⁴⁴ Kavoliutė, Filomena. „Gyvenamųjų vietovių vardai – nematerialusis šalies kultūros paveldas“. *Geografijos metraštis*. T. 47. 2014.

⁴⁵ Hartvigsen, Morten. „Land reform and land fragmentation in Central and Eastern Europe“. *Land Use Policy*. T.36. 2014. P. 330–341; Senetra, Adam, et al. „Changes of the land use patterns in Polish and Lithuanian trans-border rural area“. *Baltica*. T. 26. 2013. P. 157–168.

⁴⁶ F. 1250. ap. 2, b.2282, 2283, 2286, 2287 (Kaimų išskirstymo viensėdžiais žemės, miško sklypų pertvarkymo bylos), *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*.

⁴⁷ F. 1250, ap. 5, b. 1920, 3945, 3964, 6160 (Kaimų išskirstymo viensėdžiais žemės planai), *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*.

⁴⁸ F. 1250, ap. 4/6, b. 6/124, 6/271 (Marijampolės apskrities kaimų išskirstymo viensėdžiais žemės planai), *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*.

⁴⁹ Europos kraštovaizdžio konvencija. Vilnius, 2000.

⁵⁰ Lietuvos Respublikos etninės kultūros globos tarybos nutarimas. Nr. TN–6 „Dėl saugotinių etnografinių kaimų ir sodybų nustatymo, vertinimo ir atrankos kriterijų patvirtinimo“. 2004 m. spalio 20 d.

⁵¹ *Kultūros vertybių registras*. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. sausio 9 d.] <<https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-search>>.

įstatymą⁵² ir Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymą⁵³, buvo išsiaiškinta kilnojamųjų ir nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos valstybinio reguliavimo principai. Siekiant ištirti vienkieminių kaimų formavimosi priežastis, buvo nagrinėjami 1835⁵⁴, 1846, 1858, 1864⁵⁵, 1922⁵⁶ ir 1991⁵⁷ m. žemės reformų įstatymai, Prancūzijos civilinis kodeksas⁵⁸.

Išstudijuota dalis informacinių tarpukario leidinių apie sodybų trobesių statybas, kurių pagrindinė paskirtis yra padėti ūkininkams suprasti įvairius trobesių statybos, jų įrengimo, sodybų tvarkymo ir kūrimo klausimus⁵⁹.

VĮ „Registų centro“⁶⁰ skelbiami duomenys buvo panaudoti identifikuojant Suvalkijos vienkieminių kaimų sancaupą. Pirmiausiai buvo sudaryti tyrimo geografinės aprėpties gyvenamųjų vietovių sąrašai pagal atskiras seniūnijas. Tuomet pagal sąrašus analizuojama kiekviena vietovė, kuri yra įrašyta į Registų centro duomenų banką, taip atrenkant tyrimui reikalingus elementus – vienkieminius kaimus.

⁵² Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas. Nr. I–1179. Valstybės žinios. Nr. 14–352. 1996.

⁵³ Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas. Nr. I–733. Valstybės žinios. Nr. 3–37. 1995.

⁵⁴ *Сборник узаконения и правительственных распоряжений по крестьянскому делу в губ. Царство Польского, II*. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. gegužės 9 d.] <<https://dspace.ut.ee/handle/10062/17588?locale-attribute=et>>; *Свод законов Российской империи*. Т. 2. 1892. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. gegužės 9 d.] <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?window=volume_contents&volume=100003>.

⁵⁵ *Указ Именной 19 февраля (2 марта) 1864 года*. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. gegužės 9 d.] <<http://www.hrono.ru/dokum/1800dok/18640219pol.php>>.

⁵⁶ Žemės reformos įstatymas. *Vyriausybės žinios*. Nr. 83–721. 1922.

⁵⁷ Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymas. Nr. I–1607. *Lietuvos aidas*. Nr. 151–0. 1991. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. vasario 20 d.] <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.2718?jfwid=q86m1vsfm>>.

⁵⁸ Legifrance. “Code civil”. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. gegužės 3 d.] <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/2021-05-03>.

⁵⁹ Švipas, Vladas. *Kaimo statyba*. 1936. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 kovo 6 d.] <<https://drive.google.com/file/d/15uAaMHcK8YrHsGGW0sr612L6HIMc69Gw/view>>. „Kad kaimo statyba būtų planinga. Vidaus reikalų ministras paskelbė kaimo statybai vykdyti svarbias taisykles“. *Lietuvos aidas*. 1940-01-15. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. kovo 15 d.]

<<http://tarpukaris.autc.lt/lt/paieska/bibliografija/7839/kad-kaimo-statyba-butu-planinga>>; „Ko sieks priimtas kaimo statybos įstatymas“, *Lietuvos aidas*. 1939-04-06. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. kovo 15 d.]

<<http://tarpukaris.autc.lt/lt/paieska/bibliografija/6927/ko-sieks-priimtas-kaimo-statybos-istatymas>>; *Statybos menas ir technika*. 1922. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. kovo 15 d.]

<<https://drive.google.com/file/d/15uAaMHcK8YrHsGGW0sr612L6HIMc69Gw/view>>; Vanagaitis, R. *Ūkio statyba*. 1922. Šiauliai: „Ryto“ b-vės spaustuvė Klaipėdoje, 1922.

⁶⁰ REGIA žemėlapis. Registų centras. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. sausio 9 d.] <<https://regia.lt/lt/zemelapis/>>.

1. SUVALKIJOS VIENKIEMINIŲ KAIMŲ SUSIFORMAVIMAS IR RAIDA

Vienas iš pagrindinių veiksnių, lėmusių vienkieminių kaimų raidą, buvo žemės reformos. Darbe nagrinėjamo laikotarpio žemės reformas būtų galima skirstyti į keturis etapus. Reikėtų paminėti, kad apžvelgiant pirmąjį žemės reformos etapą bus peržengtos nagrinėjamo laikotarpio ribos ir grįžtama į XVIII a. pabaigą. Būtent XVIII a. pabaigoje pasikeitė Abiejų Tautų Respublikos tarptautinė padėtis. 1772 m. įvyksta pirmasis Lenkijos ir Lietuvos padalinimas, 1793 m. – antrasis, o 1795 m. – trečiasis ir paskutinis Lietuvos ir Lenkijos padalijimas. Šias dvi nusilpusias valstybes dalijosi Rusija ir Prūsija. Visa Lietuvos dalis, kurią prisijungė Rusija, įėjo į Vilniaus guberniją, o iš šios gubernijos Vakarų dalies 1843 m. buvo sudaryta Kauno gubernija. 1815 m. pietvakarinė Lietuvos dalis buvo prijungta prie Lenkijos Karalystės (nors tuo metu Lenkijos Karalystė taip pat priklausė Rusijos imperijai), Augustavo vaivadijos (gubernijos). Iš šiaurinės šios gubernijos dalies buvo sudaryta Suvalkų gubernija, priklausiusi Varšuvos generalgubernatorijai⁶¹.

Prieš nagrinėjant žemės reformas, vykusias Lietuvoje, vertėtų trumpai aptarti tokias žemės reformas pasaulyje. Tam tikra prasme, Lietuvoje vykusioms žemės reformoms turėjo įtakos tam tikri pavyzdžiai iš pasaulyje vykdomų žemės reformų.

Žemės reformos pradmenys atrandami senovės Graikijoje bei Romoje. XIX a. pradžioje Vakarų ir Vidurio Europoje žemės reformų banga prasidėjo įgyvendinant Prancūzijos revoliucijos idėjas, kurių metu valstiečiai buvo išlaisvinami nuo baudžiavos, naikinama rėžinė kaimų žemėvalda, skatinami kurtis stiprūs ūkininkų ūkiai. Tuo tarpu Rusijoje šis procesas vyko vėliau. Valstiečiai išlaisvinti iš baudžiavos tik po 1861 m. valstiečių reformos ir tik 1907 m. pradėtos P. Stolypino reformos metu valstiečiai įgijo teisę išeiti iš kaimo bendruomenės, kuri ir buvo žemės savininkas, tačiau dėl prasidėjusio Pirmojo pasaulinio karo, taip ir nebuvo baigta. Po 1917 m. bolševikų revoliucijos Rusijoje buvo panaikinta prievartinė žemės nuosavybė ir tuo pačiu įvykdyta agrarinė revoliucija, kurios antrajame etape 1929–1931 m. įvykdyta prievartinė ūkininkų ūkių kolektyvizacija, panaikinusi individualų žemės naudojimą. Po Antrojo pasaulinio karo kolektyvizacija buvo įvesta visose sovietinio bloko šalyse.

XX a. pasaulyje vyko daug žemės reformų. Pietinėje ir Centrinėje Amerikoje (Meksikoje, Brazilijoje, Kuboje, Kolumbijoje ir kt.) reformomis siekta apriboti didelės privačios žemės valdos naudojimą, taip siekta aprūpinti žeme valstiečius – mažažemius. Tiesa, ne visur šios reformos pavyko.

⁶¹ Tarvydienė, Marytė Elena. *Žemėtvarkos pagrindai*. Kaunas: Ardiva, 2008. P. 72.

Vėlesniu laikotarpiu taikytos neoliberalios idėjos, kuriomis siekta ne formalių žemės ir turto perdalijimų, bet skatinti privačią iniciatyvą ir užsienio investicijas⁶².

Tuo tarpu nekomunistinės žemės reformos Azijoje (Indijoje, Pakistane) siekė žemės nuomininkus paversti tos žemės savininkais. Arba Afrikos šalyse – dar ir apgyvendinti naujas teritorijas ir juose įkurti kaimus.

Komunistinėse šalyse, tokiose kaip Kinija, Šiaurės Korėja, Vietnamas, buvo panaikinta privati nuosavybės teisė, pereita prie kolektyvinio darbo, kuris labai sužlugdė žemės ūkį. Būtina paminėti, kad ekonominės liberalizacijos laikotarpiu Kinijoje ir Vietname vyksta spartus žemės ūko gamybos augimas. Tuo tarpu Šiaurės Korėjoje priešingai – tebesitęsiant komunistinei žemėvaldai, kaimas labai nuskurdo.

Kitai tariant, žemės reformos pasiekdavo savo tikslų, jeigu ekonominiai interesai nebūdavo susiejami su politiniais (komunistinių šalių atvejai) ir su žemės paskirstymu vykdavo techninė, technologinė ir organizacinė kaimo veiklos restruktūrizacija⁶³.

1.1. XIX a. žemės reformos

Kaip jau buvo minėta, visoje Užnemunėje (taip pat ir Suvalkijoje) nuo XIX a. pradžios veikė Varšuvos Kunigaikštystės, o vėliau Lenkijos Karalystės (kuri priklausė Rusijos imperijai) įstatymai, tai ir vienkieminių kaimų raida čia skyrėsi nuo likusios Lietuvos dalies. Pasak I. Butkevičiaus, iki XIX a. pradžios, Užnemunėje (taip pat ir Suvalkijoje) vienkieminių kaimų buvo nedaug. Autorius teigia, kad pagal 1792–1807 m. statistiką, visoje Užnemunėje būta 129 vienkiemiai Marijampolės pavieta ir 17 vienkiemiai Kalvarijos pavieta. Anot autoriaus, jau 1820 m. Šakių apylinkėse pradėta ruošti kaimų skirstymui į vienkiemius. 1820–1821 m. buvo išmatuota ir paruošta išskirstymui 16 Sūduvos kaimų⁶⁴, o iki 1899 m. iš 3406 visos Suvalkų gubernijos kaimų į vienkiemius išsiskirstė 1966 kaimai (57,7 %). Vieni išsidalijusių kaimų ūkininkai persikėlė į išsibarsčiusius vienkiemius, kiti – į gana didelius (nuo 100 iki 400 gyv.) vienkieminius kaimus, kurie per reformą, kaip jau buvo minėta, susiformavo palei kelius⁶⁵. Kaip teigiama knygoje „Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia“, beveik pusė Suvalkų gubernijos kaimų turėjo iki 100 gyventojų, kita pusė

⁶² Kazalupskaitė-Simaitienė, Zita. „Vienkieminės ūkininkų ūkių sistemos Lietuvoje raida ir perspektyvos“. *Baigiamasis darbas*. Kaunas. 2006. P. 19.

⁶³ Ten pat. P. 19.

⁶⁴ Butkevičius, Izidorius. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius: Mintis, 1971. P. 69.

⁶⁵ Bairašauskiatė, Tamara, et al. *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011. P. 150.

turėjo po kelis šimtus gyventojų, nors būta ir didelių, turinčių po 700–800 gyventojų kaimų, kurie Vilniaus ar Kauno gubernijose buvo retenybė⁶⁶.

1807 m. liepos 22 d., Drezdene Napoleonas deklaravo konstituciją, kurios ketvirtasis straipsnis skelbė, kad panaikinama nelaisvė. Visi piliečiai prieš įstatymą yra lygūs. Tai reiškė, jog visa žemė yra ankstesnių savininkų nuosavybė. Napoleono deklaruotoje konstitucijoje buvo nematyta, kad valstiečiams žemę reikėjo nuomoti ir atlikti visas dvaro reikalaujamas prievoles. Išsikelti gyventi kitur valstiečiai galėjo tik gavę leidimą iš dvarininkų. Patys dvarininkai galėjo valstiečius išvaryti iš savo žemių, tačiau tai padaryti turėjo teisę tik tuomet, kai patį valstietį informuodavo likus pusei metų iki išvarymo⁶⁷. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad tai neturėjo labai didelės įtakos vienkieminių kaimų formavimuisi visoje Užnemunėje.

Pasak K. Šešelgio, kai Suvalkijoje ir visoje Užnemunėje, buvo panaikinta baudžiava, susidarė palankesnės sąlygos pažangesniam ūkininkavimui diegti. Kaimų skirstymas vienkiemiais buvo viena iš priemonių šiam tikslui pasiekti⁶⁸.

Apie 1820 m. skirstymas vienkiemiais prasidėjo visoje Užnemunėje, taip pat ir Suvalkijoje, plintant žemės nuomojimui valstiečiams činšo pagrindu. K. Šešelgio atliktame tyrime teigiama, kad 1820 m. buvo pradėti geodeziniai darbai. Apie šių darbų pradžią autorius sprendžia iš archyvuose saugomų menzualinių nuotraukų, kuriose vaizduojama kiekvienos ekonomijos – dvaro teritorijos skirstymai. Pagal padarytų menzualinių nuotraukų metus, būtų galima šiuos darbus skirstyti į du etapus – nuo 1820 m. iki 1835 m. ir nuo 1835 m. iki 1838 m. Savo tyrime K. Šešelgis pastebi, „kaip kruopščiai buvo atlikti faktinės padėties matavimai: parodyti kaimaviečių ir jose esančių sodybų planai, jose esantys pastatai, daržai, sodai, gatvės, pravažiavimai, nurodomos kaimo ribos, keliai“⁶⁹. Šio darbo 1 priede pavaizduotos savaime susiklosčiusios kaimavietės, o 2 priede pavaizduotos kaimavietės, susikūrusios pagal Valakų reformos metu naudotą plano schemą. Iš jo tyrime pateiktos medžiagos galima susidaryti pirminį vaizdą apie Suvalkijoje (ji priklausė Užnemunės teritorijai), XIX a. pradžioje dominuojančius 2–4 sodybų gatvinius kaimelius. Šios gatvinės kaimavietės ne visiškai atitiko Valakų reformos metu sukurtą gatvinių kaimų modelį. Autorius pastebi, kad planuose daugiau savaimingos veiklos pėdsakų, negu tokiuose pat Aukštaitijos kaimuose⁷⁰. Pasak K. Šešelgio, pagal 1835 m. žemės pertvarkymo įstatymą⁷¹, žemė buvo matuojama viename sklype, nurodomos

⁶⁶ Bairašauskiatė, Tamara, et al. *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011. P. 151.

⁶⁷ Misius, Kazys. *Politinė ir socialinė padėtis Užnemunėje 1795–1867*. Istorija. Administracinė krašto raida. Vilnius: Versmė, 2013. P. 358.

⁶⁸ Šešelgis, Kazys. *Užnemunės vienkieminių kaimų genezės klausimu*. Kultūros paminklai. Nr. 5. Vilnius: Savastis, 1998. P. 89.

⁶⁹ Ten pat. P. 91.

⁷⁰ Ten pat. P. 94.

⁷¹ *Сборник узаконения и правительственных распоряжений по крестьянскому делу в губ. Царство Польского, II*. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. gegužės 9 d.] <<https://dspace.ut.ee/handle/10062/17588?locale-attribute=et>>.

vietos sodyboms kurtis. Vadovaujantis tuo pačiu įstatymu buvo keičiamas ir kelių tinklas, žymimos naujos kelių trasos ir pagal jas rikiuojamos sodybos. Taip susikūrė vienkieminiai linijiniai kaimai – būdingas visos Užnemunės (taip pat ir Suvalkijos) vienkieminės reformos reiškinys⁷².

1835 m. buvo išleistas įstatymas, kurio esmė buvo sureguliuoti dvarų žemės dalybas privatiems asmenims. Vėliau įsigaliojo ir oficialios žemės tvarkymo įstatymo instrukcijos 1841 m. ir 1847 m.⁷³. Šiose instrukcijose buvo numatytos žemės tvarkymo normos⁷⁴. Jose buvo numatyta, kiek valstiečiai turėjo gauti žemės vienkiemiuose, taip pat buvo sureguliuotas sodybų perkėlimas į vienkiemius. Pagal šias instrukcijas buvo numatyta ir sodybų išdėstymas prie kelio. Tačiau valstietis galėjo rinktis, ar kelsis į naują, valdžios numatytą vietą, ar pasiliks senojoje. Reikėtų paminėti, kad dvarininkams priklausę valstiečiai rinktis negalėjo, jie visi priverstinai buvo iškeldinti į vienkiemius⁷⁵. Pasak I. Butkevičiaus, šiame įstatyme buvo reglamentuojama, kokia žemė turi būti dalijama valstiečiams: „vienkiemų sklypai neturėtų būti nei per daug ilgi, nei per daug siauri, į jų ribas neturėjo įeiti kalnai, daubos vandenys ir kitos susisiekimą trukdančios kliūtys. Žemė turėjo būti duodama viename sklype, kad dirvos, pievos, daržai ir ganyklos būtų vienoje vietoje, tačiau ganyklos galėjo būti ir bendros. Sodybos turėjo būti perkeliamos į vienkiemius, tačiau valstiečiai negalėjo parinkti joms vietos pagal savo norą, nes pastaroji jiems būdavo iš anksto suprojektuojama prie kelio. Tuo būdu, valstiečių sodybos nebuvo išmėtytos be tvarkos, bet sudarydavo lyg nusidriekusį kaimą“⁷⁶. Nors sodybos buvo projektuojamos prie kelių, ūkininkai ne visada paisė šių nurodymų. Nemažai sodybų, ypač kalvotame reljefe, gerokai atitrauktos nuo kelio⁷⁷.

Pasak I. Butkevičiaus, dar vienas įstatymas, reglamentuojantis vienkiemų kūrimosi procesus Suvalkijoje, buvo išleistas 1846 m.⁷⁸ Autorius teigia, kad būtent šis įstatymas sustabdė vienkiemų kūrimąsi privačiose žemėse ir tam turėjo politinį pagrindą. Šis įstatymas buvo nukreiptas prieš dvarininkus. Jo manymu, Rusijos imperijos valdžia, bijodama dar vieno sukilimo, kurį, kaip jie manė, ir kursto dvarininkai, siekė įvairiomis lengvatomis valstiečiams palenkti juos į savo pusę. Būtent dėl šiame įstatyme numatyto reikalavimo, valstiečius perkeliant į činšą, sudaryti normalius sandorius, kuriuos turi patvirtinti valdžia. Caro valdžia tikėjosi suvaldyti dvarininkų savivaliavimą išnaudojant ar kitaip kenkiant valstiečiams⁷⁹. Taip pat šiuo įstatymu buvo panaikintos valstiečių prievolės dvarininkams, o ieškiniai dėl nesumokėtų mokesčių nutraukti. Dvarininkams už žemę buvo atlyginta

⁷² Šešelgis, Kazys. *Užnemunės vienkieminių kaimų genezės klausimu*. Kultūros paminklai. Nr. 5. Vilnius: Savastis, 1998. P. 94.

⁷³ *Сборник узаконения и правительственных распоряжений по крестьянскому делу в губ. Царство Польского, II*. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. gegužės 9 d.] <<https://dspace.ut.ee/handle/10062/17588?locale-attribute=et>>.

⁷⁴ Butkevičius, Izidorius. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius: Mintis, 1971. P. 69.

⁷⁵ Tarvydienė, Marytė Elena. *Žemėtvarkos pagrindai*. Kaunas: Ardiva, 2008. P. 80.

⁷⁶ Butkevičius, Izidorius. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius: Mintis, 1971. P. 69.

⁷⁷ Bertašiūtė, Rasa. „Kaimų architektūra“. *Lietuvos architektūros istorija*. T. 4. Vilnius: Savastis, 2014. P. 92.

⁷⁸ *Сборник узаконения и правительственных распоряжений по крестьянскому делу в губ. Царство Польского, II*. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. gegužės 9 d.] <<https://dspace.ut.ee/handle/10062/17588?locale-attribute=et>>.

⁷⁹ Butkevičius, Izidorius. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius: Mintis, 1971. P. 70.

iš valstybės išdo, tik reikėtų paminėti, kad gražinama suma už žemes buvo daug mažesnė nei rinkos kaina. Be to, bežemiai ir mažžemiai taip pat gavo žemes iš valstybinių ir konfiskuotų dvarų⁸⁰. Galima teigti, kad šis įstatymas sustabdė valstiečių pervedimą į činšą, o taip pat ir vienkiemių kūrimąsi privačiose žemėse.

Kitas įstatymas, kuris ženkliai pakeitė vienkieminių kaimų kūrimosi raidą, buvo išleistas 1858 m. Pagal šį įstatymą Užnemunės, o taip pat ir Suvalkijos, gatviniai režiniai kaimai virto pažangesnės struktūros linijiniais kaimais, kuriuose žemė nebebuvo skaidoma režiais. Šis įstatymas skelbė, kad pervedant valstiečius į činšą, reikia jiems duoti žemes viename ar keliuose sklypuose⁸¹. Kaip teigia I. Butkevičius, būtent šis įstatymas panaikino 1846 m. įstatymą⁸².

1862 m. buvo pradėta vėl prievarta perversi valstiečius į činšą. Šis 1862 m. įstatymas dar buvo vadinamas Velopolskio reforma. Ši reforma leido dvarininkams valstiečius perversi į činšą be jų sutikimo. Kaip teigia I. Butkevičius, šio įstatymo trečias skyrius buvo skirtas specialiai žemės tvarkymui. Šiame skyriuje buvo numatyta, kad valstiečiams žemė turėjo būti duodama viename sklype ir sudaryti vienkiemiai, panaikinti režiai tarp kaimo ir dvaro ir išskirtos bendros ganyklos. Taip pat 1862 m. įstatymo trečiame skyriuje buvo numatyta, kad vykdant pertvarką, pirmenybė turėjo būti teikiama tiems kaimams, kurie patys nori išsiskirstyti į vienkiemius. Kaip teigia autorius, šia Velopolskio reforma buvo siekiama iš pagrindų užbaigti kaimų žemės tvarkymą Lenkijos karalystėje, kuriai tuo metu priklausė ir dabartinis Suvalkijos regionas, tačiau šis įstatymas plačiau nebuvo vykdomas, nes jam sutrukdė 1863 m. sukilimas⁸³.

1864 m. visoje Užnemunėje buvo paskelbta žemės reforma. Pagal šią reformą valstiečiai tapo jų naudojamos žemės savininkais. Šia reforma buvo sutvarkyti valstiečių santykiai su dvarininkais. Įstatymas nustatė, kad visa – tiek privačių, tiek valstybinių – dvarų žemė pereina į visišką jų nuosavybę. Šis įstatymas numatė ir valstiečių teisę atgauti tuos sklypus, kurie buvo pakeisti neteisėtai⁸⁴. 1864 m. įstatymas⁸⁵ visiškai nutraukė komosacinį judėjimą todėl, kad anksčiau kaimų skirstymą vienkiemiais vykdė patys dvarininkai, o dabar, kai valstiečiai patys pradėjo valdyti savo žemes, činšo klausimas pasidarė nebeaktualus. Po 1864 m. reformos, jokių specialių žemės tvarkymo įstatymų nebuvo leidžiama, todėl valstiečiai skirstytis vienkiemiais galėjo savo iniciatyva, tačiau reikėtų atkreipti dėmesį, kad iš pradžių tuo pasinaudojo tik labai nedaug kaimų. Kaimų skirstymas vienkiemiais po 1864 m. reformos neturėjo sąlygų vystytis toliau⁸⁶. Taigi, po 1864 m. įstatymo

⁸⁰ Žemėtvarka Lietuvoje. Vilnius: Valstybinis žemėtvarkos institutas, 2004. P. 24.

⁸¹ Bertašiūtė, Rasa. „Kaimų architektūra“. *Lietuvos architektūros istorija*. T. 4. Vilnius: Savastis, 2014. P. 89.

⁸² Butkevičius, Izidorius. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius: Mintis, 1971. P. 70.

⁸³ Ten pat. P.70.

⁸⁴ Tarvydienė, Marytė Elena. *Žemėtvarkos pagrindai*. Kaunas: Ardiva, 2008. P. 79.

⁸⁵ *Сборник узаконения и правительственных распоряжений по крестьянскому делу в губ. Царство Польского, II*. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. gegužės 9 d.] <<https://dspace.ut.ee/handle/10062/17588?locale-attribute=et>>.

⁸⁶ Butkevičius, Izidorius. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius: Mintis, 1971. P. 70.

išleidimo, kaimų skirstymas į vienkiemius sustojo, skirstėsi tik pačių valstiečių iniciatyva. Nebuvo jokio ryškesnio teisinio reglamentavimo.

Valerijonas Balčiūnas knygoje „Lietuvos kaimų žemės tvarkymas. Istorijos, ūkio ir statistikos šviesoje“, pateikia buvusios Suvalkų gubernijos statistinius duomenis 1899 metais, kur nurodoma, kad pagal 1864 m. įstatymą net 3406 kaimų gavo žemę nuosavybės teise. Iki 1864 m. įstatymo išleidimo, Suvalkų gubernijoje jau buvo 1324 kaimai išsiskirstę viensėdžiais, po 1864 m. žemės reformos įstatymo išleidimo, priverstinai buvo išskirstyti 249 kaimai, o pačių valstiečių iniciatyva dar 393 kaimai⁸⁷.

Nagrinėjant Užnemunės vienkieminių kaimų raidą, ypač XIX a., kyla klausimas, kodėl Lenkijos karalystei priklausančioje Užnemunėje, kaip ir visoje Suvalkų gubernijoje, kaimų skirstymas prasidėjo 80–90 metų anksčiau, nei carinėje Rusijoje. Manytina, kad viena iš priežasčių galėjo būti pavyzdys iš kaimyninės Rytų Prūsijos. Tuo labiau kad būtent Prūsija pasekė Danijos ir Švedijos pavyzdžiu, kurios pirmosios Europoje vykdė komosacinį žemės pertvarkymą. Čia žemės komasacija buvo glaudžiai susijusi su ūkininkų iškėlimu į viensėdžius ir su išnuomojimu valstiečiams jų naudojamos žemės, kuri buvo karaliaus ar bajorų nuosavybė. Todėl neturėtų kelti nuostabos tas faktas, kad ir Užnemunės dvarininkai ėmė nuomoti savo žemę valstiečiams činšo pagrindais. Be to, reikėtų paminėti, kad Napoleono civilinis kodeksas valstiečių žemę paliko dvarininkų nuosavybe, tačiau valstiečius padarė laisvus, t. y. valstiečiams nereikėjo dvare eiti lažo ar atlikti kitokių baudžiavos darbų⁸⁸.

Kaip jau buvo minėta, Suvalkijos vienkieminių kaimų raidos pikas buvo būtent XIX a. pradžioje, kai šis kraštas dar priklausė Lenkijos Karalystei. Iki XIX a. visoje Užnemunėje vienkieminių kaimų nebuvo daug. Vienas iš pagrindinių veiksnių, lėmusių šio krašto vienkieminių kaimų formavimąsi buvo tas, kad 1808 m. visoje Užnemunės teritorijoje buvo panaikinta baudžiava. Šiuo laikotarpiu, kaimų skirstymas į vienkiemius buvo traktuojamas kaip viena iš priemonių pažangiam ūkininkavimui diegti. 1820 m. visoje Užnemunės teritorijoje prasidėjo kaimų skirstymas į vienkiemius todėl, kad ėmė plisti žemės nuomojimas valstiečiams činšo pagrindu. 1835 m. išleistame įstatyme buvo numatyta žemę matuoti viename sklype, nurodant vietą sodybai. Tame pačiame įstatyme buvo numatytos ir kelių trasos, pagal kurias buvo rikiuojamos sodybos. Tokiu pagrindu susikūrė visai Užnemunėi būdingas vienkieminės reformos reiškinys – vienkieminiai linijiniai kaimai. Šio įstatymo esmė buvo sureguliuoti dvarų žemės dalybas privatiems asmenims. Vėliau, prie šio įstatymo buvo išleistos žemės tvarkymo instrukcijos, kuriose buvo numatyta, kiek valstiečiai turėjo teisę gauti žemės vienkiemiuose, be to, šiomis instrukcijomis buvo sureguliuota

⁸⁷ Balčiūnas, Valerijonas. *Lietuvos kaimų žemės tvarkymas. Istorijos, ūkio ir statistikos šviesoje*. Kaunas: Žemės reformos valdyba, 1938. P. 59.

⁸⁸ Ten pat. P. 61.

sodybų perkėlimas į vienkiemius, kurie buvo suplanuoti prie kelio. Dar vienas įstatymas, išleistas 1846 m., turėjo politinį pagrindą, juo buvo siekiama įvairiomis lengvatomis valstiečius palenkti į valdžios pusę, kad būtų išvengta sukilimo. Šis įstatymas sustabdė valstiečių činšą ir vienkiemių kūrimąsi privačiose žemėse. Pagal 1858 m. įstatymą visos Užnemunės gatviniai rėžiniai kaimai virto pažangesnės struktūros linijiniais kaimais, čia žemė jau nebebuvo skaidoma rėžiais. 1862 m. vėl buvo pradėta valstiečius prievarta perversi į činšą. Tais pačiais metais buvo išleistas dar vienas įstatymas, pavadintas Velopolskio reforma. Ši reforma dvarininkams leido be valstiečių sutikimo perversi juos į činšą. Šia reforma buvo siekiama užbaigti kaimų žemės tvarkymą visoje Lenkijos Karalystėje, tačiau šis įstatymas vykdomas plačiai nebuvo, nes jam sutrukdė 1863 m. sukilimas. Po 1864 m. reformos valstiečiai tapo jų naudojamos žemės savininkais. Daugiau jokių specialių žemės tvarkymo įstatymų išleista nebuvo, todėl valstiečiai skirstytis vienkiemiais galėjo savo iniciatyva. Taigi, skirstymas vienkiemiais po 1864 m. reformos neturėjo sąlygų vystytis toliau. Iki pat pirmojo pasaulinio karo kaimai į vienkiemius skirstėsi pačių valstiečių iniciatyva.

1.2. Piotro Stolypino reforma

Sekantis kaimų skirstymas vienkiemiais prasidėjo tik 1906 m. P. Stolypino agrarinės reformos metu. Kaip teigiama mokslinėje literatūroje, XX a. pradžioje greta kaimų visoje Lietuvoje buvo nemažai ir vienkiemių. Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje apibrėžiama, kad „svarbiausias reformos tikslas – panaikinti Rusijos imperijoje vyraujančią bendruomeninį žemės valdymą atskiriant kiekvienam valstiečiui jo privačia nuosavybe tampančią žemę. Kaimų bendruomenėms pageidaujant valstiečiams priskirtos žemės buvo išskirstomos vienkiemiais (2/3 kaimo valstiečių nusprendus skirstytis nutarimas tapdavo privalomas visiems)“⁸⁹. Kitaip tariant, tai atgyvenusio žemės naudojimo būdo (priverstinio trilaukio rėžiniuose kaimuose) keitimas į vienkieminę ūkininkavimo sistemą⁹⁰.

Ši reforma vyko dviem kryptimis. Vienu atveju buvo tik naikinami rėžiai ir kiekvienam valstiečiui žemė skiriama viename sklype. Toks žemių matavimas dar vadinamas radialiniu. Buvo stengiamasi žemę išmatuoti taip, kad ji bent siauru plotu priėtų prie sodybos. Valstiečio trobesiai buvo paliekami senojoje vietoje, nebent pats valstietis pageidaudavo juos persikelti į naują sklypą. Antroji kryptis jau buvo susijusi su sodybų iškėlimu iš senosios kaimavietės. Taikant šį skirstymą, senasis kaimas buvo ardomas visiškai arba iš dalies. Dažniausiai jame likdavo 5–6 sodybos, kurioms ir žemė buvo išskiriama čia pat. Norinčiųjų likti senojoje kaimavietėje būdavo daugiau nei norinčiųjų išsikelti. Sprendžiant šią problemą, senosiose kaimavietėse buvo skiriama mažiau žemės ir ji būdavo

⁸⁹ Tyla, Antanas. „Stolypino reforma“. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. . Interaktyvus. [žiūrėta 2020 m. lapkričio 14 d.] <<https://www.vle.lt/straipsnis/stolypino-reforma/>>.

⁹⁰ Tarvydienė, Marytė Elena. *Žemėtvarkos pagrindai*. Kaunas: Ardiva, 2008. P. 86.

įvertinami brangiau⁹¹. Kyla pagrįstas klausimas, dėl kokių priežasčių ir kurios sodybos buvo paliekamos senojoje kaimavietėje. Žinoma, pretendentų pasilikti senojoje vietoje daug. Dėl to vyko savotiškos varžytinės. Kaip jau minėta, sklypai prie kaimo buvo įvertinti daug brangiau. Norintieji pasilikti kaime dažnai turėdavo sumokėti kaimui reikiamą pinigų sumą. Ji buvo paskirstoma išsikeliantiems valstiečiams – persikėlimo išlaidoms padengti. Todėl galima daryti išvadą, kad šis kaimų išskirstymas visais atvejais buvo palankesnis turtingiesiems arba didžiažemiems valstiečiams, kurie, norėdami likti senojoje kaimavietėje, galėjo kompensaciją sumokėti pinigais arba tam tikru žemės kiekiu. Tuo tarpu mažžemiai valstiečiai turėdavo keltis į naujuosius sklypus. Nors jie gaudavo didesnę žemės plotelį nei turėjo anksčiau, tačiau jis būdavo neįdirbtas, nederlingas ir mažos vertės, be to, pastatų perkėlimas dar labiau pablogindavo mažžemių valstiečių ekonominę padėtį⁹².

Kiekvienais metais buvo išskirstoma vis daugiau kaimų. Iki 1913 m. skirstymas į vienkiemius Lietuvoje plito. Deja, tačiau šį procesą sutrukdė Pirmasis pasaulinis karas. Per 1907–1914 m. pateikta 4000 kaimų prašymų, tačiau spėta įvykdyti tik trečdalis. Per laikotarpį nuo 1907–1914 m. intensyviai skirstėsi Kauno, Trakų, Panevėžio, Zarasų apskričių kaimai, kuriuose buvo išskirstyta nuo 25 % iki 50 % visų kaimų. Daug kaimų išskirstė dešiniajame Nemuno krante tarp Druskininkų ir Kauno. Skirtingais metais vienkiemiai kūrėsi skirtingais tempais. Pasak M. E. Tarvydienės, sparčiausiai iš kaimų į vienkiemius valstiečiai kėlėsi 1913 m. Tuo metu buvo sukurta daugiau nei 9 tūkstančiai vienkiemų⁹³.

Būtina paminėti, kad P. Stolypino reforma nebuvo vykdoma Užnemunės teritorijoje, nes čia dar galiojo Lenkijos Karalystės įstatymai. Nepavyko aptikti ir jokių teisės aktų nuo 1875 m. iki 1910 m., kurie reglamentuotų žemės tvarkymą. Pasak I. Butkevičiaus, tik 1910 m. išleistame įstatyme buvo paminėta Užnemunė, tačiau antrajame jo skyriuje tik nurodyta, kad Lenkijos Karalystės gubernijose esantys valstiečių kaimai gali skirstytis į vienkiemius, jeigu patys valstiečiai valsčiaus sueigoje nutartų balsų dauguma dėl kaimo išskirstymo. Be to, Lenkijos karalystės gubernijose nebuvo ir žemėtvarkos komisijų, todėl žemėtvarkos darbams plėstis nebuvo galimybių⁹⁴.

Pasak I. Butkevičiaus, Užnemunėje XIX a. net apie 60 % visų kaimų buvo išskirstyta į vienkiemius, dar 23 % kaimų žemė buvo komasuota, arba kitaip tariant – panaikinta rėžių sistema, kiekvieno ūkio žemė buvo vienoje vietoje ir dažnai, nors ir siauru ruožu, sklypai jungėsi su sodybinio sklypu. Tik apie 16 % Užnemunės (kuriai priklauso ir Suvalkija) kaimų dar nebuvo paliesta su žemės rėžių sistema⁹⁵.

⁹¹ Ten pat. P. 87.

⁹² Butkevičius, Izidorius. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius: Mintis, 1971. P. 93.

⁹³ Tarvydienė, Marytė Elena. *Žemėtvarkos pagrindai*. Kaunas: Ardiva, 2008. P. 88.

⁹⁴ Butkevičius, Izidorius. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius: Mintis, 1971. P. 95.

⁹⁵ Ten pat. P. 90.

Kaip teigia knygos „Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos“ autorius, apie tai, kiek Užnemunėje 1906–1914 m. kaimų išsiskirstė vienkiemiais, duomenų rasti nepavyko. Darytina prielaida, kad tokių dokumentų tiesiog nebuvo, nes dauguma kaimų šiame krašte buvo išskirstyta dar XIX a.⁹⁶

Būtų galima teigti, kad nors ir P. Stolypino agrarinė reforma Užnemunėje nebuvo vykdoma, tačiau čia taip pat kaimai skirstėsi į vienkiemius. Skirtumas nuo likusios Lietuvos buvo tas, kad Užnemunėje, o taip pat ir Suvalkijoje, skirstymasis į vienkiemius vyko laisva valstiečių valia.

1.3. 1922 m. žemės reforma

Paskutiniu metu skirstymo vienkiemiais etapu laikomas laikotarpis nuo 1919 m. iki 1940 m. G. Vaskela šią reformą apibūdina kaip politinę, ekonominę, socialinę ar tautinę. Pasak autoriaus, dar XX a. pradžioje apie 80 % Lietuvos gyventojų vertėsi žemės ūkiu. Atkreiptinas dėmesys, kad valstiečiams, kurie sudarė apie 75 % krašto gyventojų, priklausė tik 25 % visos žemės, arba apie 50 % privačios žemės, arba, dar kitaip pasakius, apie trečdalį visų valstiečių buvo bežemiai ir mažžemiai. Todėl natūralu, kad ir vieni, ir kiti norėjo gauti žemės, kad galėtų ūkininkauti savarankiškai ir išmaitinti savo šeimas⁹⁷.

Valstiečių veiklą dar labiau sunkino bendros ganyklos ir servitutai. 1918 m. Lietuvoje buvo apie 100 tūkst. ha servitutų ir bendrų kaimo ir dvaro ganyklų. Dvarininkai dažnai pažeisdavo valstiečių servitutines teises, todėl pastariesiems dar labiau trukdė savarankiškai vystyti savo ūkį⁹⁸.

Savaime suprantama, kad tokia nelygybė tarp valstiečių ir bajorų kurstė valstiečių nepasitenkinimą. Pasak I. Butkevičiaus, po Spalio perversmo, kuris vyko 1917 m. spalio mėn., Lietuvoje taip pat vyko neramumai, nuolatos buvo keliamas žemės klausimas. Natūralu, kad tuometinė Lietuvos valdžia, nujausdama pavojų dėl galimo perversmo, 1922 m. paskelbė žemės reformos įstatymą⁹⁹. Šis įstatymas numatė, kad turi būti parceliuojamos dvarų žemės, paliekant jų centrus su 80 ha, ir žemė dalijama bežemiams ir mažžemiams valstiečiams¹⁰⁰.

Dar 1919 m. žemės klausimu buvo priimta krikščionių demokratų rezoliucija, kurioje teigiama:

- 1) bežemiai ir mažžemiai turi būti aprūpinti žeme;
- 2) žemės sklypai pirmiausiai turi būti dalinami jos norintiems savanoriams;
- 3) žemės reformos darbus būtina pradėti dar iki sušaukiant Steigiamąjį Seimą;

⁹⁶ Butkevičius, Izidorius. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius: Mintis, 1971. P. 96.

⁹⁷ Vaskela, Gediminas. *Žemės reforma Lietuvoje 1919-1940*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998. P. 7.

⁹⁸ Tarvydienė, Marytė Elena. *Žemėtvarkos pagrindai*. Kaunas: Ardiva, 2008. P. 93.

⁹⁹ Žemės reformos įstatymas. *Vyriausybės žinios*. Nr. 83–721. 1922.

¹⁰⁰ Butkevičius, Izidorius. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius: Mintis, 1971. P. 96.

- 4) pirmiausia turi būti dalijami majoratai, valstybės ir Valstiečių banko žemės, taip pat tie privatūs dvarai, kurių savininkai negali savo laukų apsėti;
- 5) dvarininkams palikta tik nustatyta žemės norma;
- 6) atlyginimo už nusavintą reformos reikalams žemę klausimas paliekamas spręsti Steigiamajam Seimui¹⁰¹.

1922 m. Steigiamojo Seimo priimtu Žemės reformos įstatymu buvo numatyta nusavinti stambesnių kaip 80 ha ūkių žemę, be to, visų, o ne vien dvarininkų. Taigi, reforma formaliai lieté visus stambiuosius žemės savininkus, ne vien dvarininkus. Kaip teigia G. Vaskela, taip buvo padaryta siekiant išvengti aršesnio konflikto su dvarininkais, norint parodyti, kad Lietuvos valstybė neskirsto dvarininkų ir kitų žemvaldžių¹⁰².

Kalbant apie šio įstatymo vykdymą reikėtų paminėti, kad žemė pirmiausia buvo dalijama buvusiems Lietuvos savanoriams. Valdžia jiems skyrė nuo 8 iki 20 ha geros žemės, be to, skyrė nemažai lėšų naujiems pastatams pasistatyti ar įsigyti gyvulių, sėklų. Tačiau pagrindinė Lietuvos bežemių ir mažžemių dalis gavo žemės nuo 1 iki 8 ha. Dažniausiai tai būdavo prastos kokybės žemė, esanti smėlynuose ar nederlinguose plotuose. Be to, ši dalis valstiečių neturėjo lėšų įsigyti statybinėms medžiagoms, gyvuliams ar sėklai. Negana to, valdžia šiam, ir taip vargingam valstiečiui, uždėdavo tokius mokesčius, kad šis anksčiau ar vėliau būdavo iškeldintas iš tų žemių¹⁰³.

Nežiūrint į sunkias ekonomines sąlygas, įvykdžius dalinę dvarų žemių parceliaciją, Lietuvoje susikūrė nemažai vienkiemių. Didžiausias tokių vienkiemių paplitimas buvo vidurio Lietuvoje, Aukštaitijoje ir Žemaitijoje, nes šiuose regionuose buvo didelių dvarų, kuriuos nors ir iš dalies, bet ši reforma palietė¹⁰⁴.

Pasak Prano Aleknavičiaus, svarstant žemės reformos įstatymą, Seime kilo nemažai diskusijų dėl pagrindinių įstatymo nuostatų, kuriose buvo numatyta apriboti nuosavybės teisę dvarininkams. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje, kuri paskelbta 1922 m. rugpjūčio mėnesį, buvo aiškiai nustatyta, kad „nuosavybės teisė saugoma. Piliečio turtas galimas nusavinti įstatymo keliu tik viešajam reikalui esant“. Kaip jau buvo minėta, rengiant šį žemės reformos įstatymą, buvo remtasi Krikščionių demokratijos partijos vadovo Mykolo Krupavičiaus argumentais, kurie buvo paremti popiežiaus Leono XIII enciklikos žodžiais. M. Krupavičius darė išvadą, kad nuosavybės teisė nėra absoliuti ir jos nusavinimas bei perskirstymas nėra nusižengimas Lietuvos Valstybės Konstitucijai, jei tik taip pasitarnaus žmonių gerovei. Žmonių gerovę turi saugoti valstybė¹⁰⁵.

¹⁰¹ Vaskela, Gediminas. *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998. P. 100.

¹⁰² Ten pat. P. 102.

¹⁰³ Butkevičius, Izidorius. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius: Mintis, 1971. P. 97.

¹⁰⁴ Ten pat. P. 97.

¹⁰⁵ Aleknavičius, Pranas. „Tarpukario 1918–1939 m. žemės reforma“. *Žemėtvarka Lietuvoje*. 2004.

Kalbant apie Suvalkijos regioną, būtina paminėti, kad santykinai daugiausiai žemių šios reformos metu gavo Vilkaviškio apskrities ūkininkai. Kaip teigia G. Vaskela, Vilkaviškio apskrityje išdalintos žemės plotas sudarė apie 16–19 % viso ūkių žemės ploto 1935 m., be to, autorius pastebi, kad Suvalkijos regionui priklausančiose apskrityse – Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių – buvo formuojami mažiausi ūkiai žemės reformos metu, čia vidutinis naujo ūkio dydis buvo tik apie 8 ha. Žiūrint pagal dalinamus žemės priedus, turint galvoje derlingesnes žemes ir smulkesnio žemės ploto ūkius, buvo dalijami būtent Suvalkijoje¹⁰⁶ (žr. 3 priedą). Vytauto Skuodžiūno pateiktoje lentelėje pastebimas akivaizdus skirtumas tarp Suvalkijos ir likusios Lietuvos dalies kaimų išskirstymo vienkiemiais 1918–1937 metais. Pavyzdžiui, minėtuoju laikotarpiu Marijampolės apskrityje buvo išskirstyta 4 %, Šakių apskrityje – 9 %, Vilkaviškio apskrityje – 4 % kaimų, kai tuo tarpu Panevėžio apskrityje – 51 %, Šiaulių apskrityje – 30 % ar Telšių apskrityje – 50 % kaimų¹⁰⁷.

Bronius Povilaitis savo knygoje „Lietuvos žemės ūkis 1918–1940“ pastebi, kad tose Lietuvos vietose, kur ūkininkai gyveno vienkiemiuose, žemės ūkis buvo našesnis. Autorius prie tokių Lietuvos vietų pirmiausiai priskiria Suvalkiją (Sūduvą). Jis teigia, kad ryšium su Suvalkijos (Sūduvos) didžiosios dalies kaimų išskirstymu dar XIX a., prieš Pirmąjį pasaulinį karą šio krašto ūkininkų ūkiai prilygo ar net lenkė dvarų ūkius. Bendras Suvalkijos (Sūduvos) ūkių rodiklis buvo kur kas aukštesnis nei likusios Lietuvos dalies ūkių¹⁰⁸.

Apibendrinat galima teigti, kad 1922 m. žemės reforma palietė visus Lietuvos gyventojus, kurie turėjo žemės ar su ja susijusių santykių. Dvarininkų ir stambiųjų žemės savininkų žemės buvo parceliuojamos ir dalinamos mažžemiams arba bežemiams valstiečiams. Pasak Vidos Kniūraitės, aptariamuoju laikotarpiu daugiausiai kaimų buvo išskirstyta į vienkiemius 1922 m. 1923 m. padaryta tik pusė darbo palyginus su darbais, atliktais 1922 m., o 1924 m. kaimų skirstymo į vienkiemius tempai dar labiau sulėtėjo. Taip galėjo atsitikti dėl to, kad 1923–1928 metais daugiau dėmesio buvo skiriama dvarų parceliacijai, servitutų ir bendrųjų ganyklų likvidavimui¹⁰⁹. Gavusieji žemės, smulkieji ūkininkai turėjo turėti nemenko kapitalo, kad galėtų pasistatyti trobesius ir išlaikyti savo šeimas. Tiesa, šiems su finansiniais sunkumais susiduriantiems ūkininkams buvo siūloma valstybės parama, bet tik nedaugelis galėjo ja pasinaudoti. Išdalintoje žemėje kūrėsi naujieji vienkiemiai. Vieni jų buvo gražūs ūkeliai, nes šeiminkams užteko kapitalo įsikurti naujoje vietoje, kiti buvo tik skurdžios naujakurių sodybėlės.

¹⁰⁶ Vaskela, Gediminas. *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998. P. 166.

¹⁰⁷ Skuodžiūnas, Vytautas. „Žemės tvarkymo departamento veikla 1919–1944 metais“. *Žemės tvarkymo darbai Lietuvoje. Nuo seniausių laikų iki 1990 metų*. Kaunas: Lietuvos žemėtvarkos ir hidrotechnikos inžinierių sąjunga, 1996.

¹⁰⁸ Povilaitis, Bronius. *Lietuvos žemės ūkis 1918–1940*. Toronto: M. Morkūno spaustuvė, 1988. P. 58.

¹⁰⁹ Kniūraitė, Vida. *1922 m. žemės reforma Lietuvoje*. Vilnius: VPU leidykla, 1994. P. 71.

Kalbant apie Suvalkijos regioną 1922 m. žemės reformos metu, reikėtų paminėti, kad šioje Lietuvos dalyje vienkiemiai nesikūrė taip sparčiai, nes didžioji dalis Suvalkijos kaimų jau buvo išskirstyta į vienkiemius dar XIX a.

1.4. Žemės santykiai Antrojo pasaulinio karo metais ir sovietizacijos laikotarpiu

Kaimų skirstymas vienkiemiais baigėsi, kai Lietuva pateko į Sovietų Sąjungos sudėtį. To meto valdžios prioritetai buvo kitokie. Aptariamo laikmečio žemės reformų tikslas buvo suformuoti ūkių žemės valdas, nacionalizuoti žemę.

Kai 1940 m. buvo priimtas įstatymas Lietuvos SSR priimti į Sovietų Sąjungos sudėtį, tuomet prasidėjo sistemingas Lietuvos valstybingumo griovimas. Naujoji valdžia ėmė keisti per nepriklausomos Lietuvos gyvavimo dvidešimtmečius sukurtą Lietuvos ekonominę sistemą. Tais pačiais metais Liaudies Seimas priėmė deklaraciją, kurioje buvo skelbiama, kad žemė (su jos gelmėmis, visais miškais ir vandenimis), stambios pramonės, prekybos ir transporto įmonės, bankai priklauso valstybei. Nacionalizavus žemę, buvo numatyta atlikti ir žemės reformą. Buvo nustatyta maksimali žemės norma, kuri viename ūkyje negalėjo būti didesnė nei 30 ha. Žemė, viršijanti ūkiuose 30 ha normą, buvo paimta į Valstybės žemės fondą¹¹⁰, tačiau pradėtą žemės reformą nuraukė Antrasis pasaulinis karas, po kurio iš esmės buvo vykdoma nauja revoliucinė agrarinė reforma.

1941 m. birželio 22 d. Vokietija užpuolė Sovietų Sąjungą, birželio 24 d. vokiečių kariuomenė pasiekė Vilnių ir Kauną, o iki birželio pabaigos buvo okupuota ir visa likusi Lietuvos dalis. Sudaryta Laikinoji vyriausybė, stengtasi paimti valdžią iki vokiečių atėjimo. Tik taip buvo galima tikėtis išlaikyti nepriklausomybę. Buvo atkurta nepriklausomybės laikų administracija, nušalinti sovietiniai pareigūnai, panaikinti SSRS įstatymai, atkurta privati nuosavybė. 1941 m. ministrų kabinetas paskelbė nutarimą apie žemės gražinimą ankstesniems jos savininkams, o vėliau apie žemės sklypų denacionalizacijos įstatymą, pagal kurį bežemiai ir mažžemiai neteko iš sovietų valdžios gautos žemės. Vėliau, atėjus į valdžią okupantams, buvo panaikinti visi iki tol priimti Laikinosios vyriausybės nutarimai ir liko galioti tie teisės aktai, kuriuos spėjo priimti Sovietų Sąjungos valdininkai¹¹¹.

Vokietijai pralaimėjus karą prieš Sovietų Sąjungą, 1944 m. vasarą Raudonoji armija įsiveržė į Lietuvą ir pirmiausiai užėmė Vilnių, o 1945 m. vokiečiai buvo išstumti ir iš Klaipėdos krašto. Sovietai užėmė visą Lietuvos teritoriją ir prasidėjo antroji sovietinė okupacija. 1944 m. Aukščiausioji taryba priėmė įstatymą, pagal kurį buvo iš naujo pradėta vykdyti žemės reforma¹¹². Šios reformos atstatymas

¹¹⁰ Tarvydienė, Marytė Elena. *Žemėtvarkos pagrindai*. Kaunas: Ardiva, 2008. P. 110.

¹¹¹ Ten pat. P. 113.

¹¹² Ten pat. P. 114.

ir pagilinimas pokario metais iš esmės pakeitė kaimo socialinę struktūrą. Buvo išspręsta bežemių valstiečių problema, likviduota dvarininkija.

1940 m. neišskirstytuose kaimuose buvo likę tiksliai 8 % valstiečių ūkių. Vienkieminiai kaimai 1939 m. sudarė apie 80 % visų Lietuvos gyvenviečių. Kadangi vienkiemių kūrimasis nenutrūko ir vėlesniais metais, XX a. viduryje Lietuvoje buvo 385 tūkst. įvairiu metu (įskaitant ir pokario metų procesus) sukurtų vienkiemių. Taigi, sovietmečio pradžią pasiekė pertvarkytas XIX a. pab. – XX a. pr. gyvavęs tradicinių kaimų vaizdas. Vyraujantys tapo vienkieminiai kaimai, šalia kurių pasiliko ne galutinai arba visai neišdalinti kaimai¹¹³.

Kaip teigiama Prano Aleknavičiaus darbe „Nepriklausomoje Lietuvoje atliktų žemės ūkio paskirties žemės pertvarkymo darbų lyginamoji analizė“, tarpukario Lietuvoje baigiantis žemės reformos darbams valstiečių naudojamos nuosavos žemės plotai padidėjo. Pavyzdžiui, 1940 m. iš 4354,5 tūkst. ha valstiečių turimos privačios žemės, apie 533 tūkst. ha, kas sudarė apie 12 %, žemė gauta iš žemės reformos fondo¹¹⁴. Masinis vienkiemių ir vienkieminių kaimų naikinimas prasidėjo 1947 m., kai buvo pradėtos kurti kolektyvinės gyvenvietės ir kolektyviniai ūkiai. Šis laikotarpis vadinamas kolektyvizacija.

Kolektyvizacijos arba žemės ūkio kolektyvizacijos terminas Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje apibrėžiamas kaip specifinė agrarinė reforma, radikali ūkininkavimo sistemos pertvarka – didelių ūkių kūrimas iš žemės, ūkinių pastatų, inventoriaus, gyvulių ir kito turto, atimto iš ūkininkų, pačių ūkininkų pavertimas iš privačių savininkų kolūkiečiais. Pirmiausia buvo įvykdyta SSRS – Rusijoje ir jos valdomuose kraštuose¹¹⁵.

Pagal knygos „Lietuvos sovietizavimas 1947–1953 m.: VKP(b) CK dokumentai“ autoriaus Mindaugo Pociaus, Sovietų Sąjungoje valstiečių individualių ūkių prievartinio jungimo į kolektyvinius ūkius (kolūkius) procesas vyko 1928–1937 m., bet pagrindinis etapas – masinė kolektyvizacija – buvo įvykdyta rekordiniu greičiu – per vienerius metus (1929 m. lapkritis – 1930 m. gruodis)¹¹⁶.

Kuriant kolūkius, buvo vadovautasi tokiais principais kaip:

- 1) kad nebūtų skubotumo, neužsibrėžti per didelių planų, kolūkius kurti visiško savanoriškumo principu;
- 2) pirmiausiai į kolūkius įtraukti neturtingus valstiečius;

¹¹³ Mardosa, Jonas. *Lietuvos gyvenvietės ir kaimai 1976–2006 m.: demografinis tyrimas*. Istorijos žurnalas. Interaktyvus. [žiūrėta 2020 m. gruodžio 18 d.] <https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/104379/1/ISSN2029-7181_2008_V_72.PG_62-70.pdf>.

¹¹⁴ Aleknavičius, Pranas. *Nepriklausomoje Lietuvoje atliktų žemės ūkio paskirties žemės pertvarkymo darbų lyginamoji analizė*. Viešojo politika ir administravimas. T. 11. Nr. 2. 2012. P. 257.

¹¹⁵ Skebas, Vytautas ir Spečiūnas, Vytautas. „Kolektyvizacija“. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Interaktyvus. [žiūrėta 2020 m. lapkričio 14 d.] <<https://www.vle.lt/straipsnis/kolektyvizacija/>>.

¹¹⁶ Pocius, Mindaugas. *Lietuvos sovietizavimas 1947–1953 m.: VKP(b) CK dokumentai*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018. P. 30.

- 3) kolūkius kurti remiantis modernios technikos baze;
- 4) kolūkiai turi būti pavyzdiniai ūkiai, gebantys parodyti kolektyvinio ūkio pranašumus ir tuo pačiu skleisti kolektyvizmo idėją valstiečių tarpe.

Kaip jau yra žinoma, sovietų valdžia nesilaikė savo deklaruojamų principų ir kolektyvizacija iš esmės buvo vykdoma prievarta. Tezė, esą socializmo kūrimas galimas tik suvisuomeninus visas be išimties gamybos priemones, tik perėjus prie kolektyvinio darbo, buvo ne tik tikrųjų kolektyvizacijos tikslų ideologinė priedanga, bet ir realus ideologinis veiksnys, pateisinęs, bent jau stalininės kolektyvizacijos sumanytojų ir vykdytojų akyse, valstiečių atžvilgiu panaudotą prievartą¹¹⁷.

Kolektyvizacijos pradžia ne tik Lietuvoje, bet ir visose Baltijos šalyse, pasak M. Pociaus, galima laikyti 1947 m., tačiau, kaip teigia autorius, pačioje pradžioje kolektyvizacija vyko pamažu, be didelių planų ir užmojų, lyg atkartojant SSRS gerokai anksčiau vykusios kolektyvizacijos etapus¹¹⁸. Kita vertus, stalininės kolektyvizacijos tikslas ir buvo sunaikinti individualių valstiečių ūkius, kaip „svarbiausią kapitalizmo atgyveną“ Tarybų Sąjungoje. Būtent prievartine kolektyvizacija buvo likviduotas individualus valstiečių ūkis. Nebeliko ir asmeninio materialaus intereso valstiečiui dirbti. Valstietis buvo paverstas beteisiu, nuolankiu ir materialiai nesuinteresuotu žemės ūkio darbininku¹¹⁹.

Dar 1949 m. pradėta masinė kolektyvizacija, iki metų pabaigos sovietinė valdžia priverstė į kolūkius įstoti apie 62,4 % valstiečių. Nuo 1950 m. neįstojusiems į kolūkius valstiečiams taikyta vis didesnė ekonominė prievarta – padidintos prievolės žemės ūkio produktais ir žemės mokestis. Be to, kaip ir Rusijoje, dalis vadinamųjų buožių kategorijai priskirtų vidutinių valstiečių (iki 15 ha žemės) privalėjo mokėti apie 1/3 didesnius mokesčius negu priskirtieji vadinamajai darbo valstiečių grupei¹²⁰.

Vienkiemiai socializmo laikotarpiu buvo laikomi atgyvenusia gyvenvietės forma, kuri ilgainiui turėjo išnykti, todėl jie buvo nukeliami ne tik iš melioruojamų plotų. Pirmiausiai buvo naikinami seni, blogo stovio vienkiemiai. Jų pastatų nebuvo leidžiama remontuoti ar atnaujinti, tokiu būdu buvo siekta pačius gyventojus priversti nugriauti savo sodybas ir keltis į kolūkines gyvenvietes. Su vienkiemiais nyko ir teritoriniai vienetai – kaimai. Iš 1959 m. buvusių 25143 kaimų ir vienkiemų Lietuvoje išnyko 5620, o dar 4799 buvo ant išnykimo ribos. Tai reiškia, kad tokiuose vienkiemiuose 1989 m. gyveno mažiau kaip po 5 žmones¹²¹. Kita vertus, kaip teigia savo darbe M. Pocius, nemažai

¹¹⁷ Kazalupskaitė-Simaitienė, Zita. „Vienkieminių ūkininkų ūkių sistemos Lietuvoje raida ir perspektyvos“. *Baigiamasis darbas*. Kaunas. 2006. P. 34.

¹¹⁸ Pocius, Mindaugas. *Lietuvos sovietizavimas 1947–1953 m.: VKP(b) CK dokumentai*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018. P. 31.

¹¹⁹ Kazalupskaitė-Simaitienė, Zita. „Vienkieminių ūkininkų ūkių sistemos Lietuvoje raida ir perspektyvos“. *Baigiamasis darbas*. Kaunas. 2006. P. 35.

¹²⁰ Vaskela, Gediminas. *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998. P. 113.

¹²¹ Kazalupskaitė-Simaitienė, Zita. „Lietuvos kaimo raidos etapai“. *Diplominis darbas*. Kaunas. 2006. P. 4.

kolūkių buvo netikri (fiktyvūs), kuriuose nebuvo suvisuomeninti gyvuliai, pastatai, žemės ūkio inventorius, valstiečiai laukus dirbo individualiai, o ne kolektyviai¹²². Kolūkinės gyvenvietės ėmė kurtis tuomet, kai į jas pradėta kelti kelių ar net keliolikos kaimų gyventojai. Taip susiformavo nauji teritoriniai vienetai – kolūkinės gyvenvietės.

Kolūkinė santvarka kardinaliai pakeitė iki tol gyvavusio kaimo tradicijas, bendruomenės egzistencines sąlygas ir gyvenimo būdą, pakirto materialinę kaimo žmonių motyvaciją ir paveikė tradicinius bendruomeninius socialinius santykius. 1947–1952 m. vykdytas žemės ūkio kolektyvizacijos socialinis eksperimentas prieštaravo žmogaus prigimčiai ir dėl šios priežasties buvo pasmerktas žlugti¹²³.

Visas Vilkaviškio kraštas priskiriamas prie tų teritorijų, kurios anksčiausiai pradėjo vienkieminių kaimų naikinimą. Pasako Jono Mardoso, sovietmečio planuose šiame regione pirmiausiai turėjo nelikti smulkiųjų kaimų ir vienkiemų. 1969 m. Vilkaviškio rajonas buvo pasirinktas kaip eksperimentinis, kuriame iki 1979 m. gyventojus buvo nutarta sukelti į gyvenvietes. Reikėtų paminėti, kad sovietmečiu buvo kalbama apie vienkiemų išnykimo faktą šiame krašte, tačiau, 2006 m. duomenimis, čia buvo 375 kaimai¹²⁴.

Taigi, iki tol vykdomos žemės reformos, kuriomis buvo siekiama išdalinti žemes valstiečiams privačiai valdai, neteko prasmės, nes sovietiniu laikotarpiu didžioji dalis jau susiformavusių kaimų ir vienkieminių kaimų buvo priverstinai jungiami į kolūkius. Dėl kolektyvizacijos dauguma vienkieminių kaimų gyventojų prarado visas teises į privatų ūkininkavimą.

1.5. Vienkieminių kaimų raida XX a. II p. – XXI a.

1990 m. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, buvo patvirtintas Lietuvos Respublikos Laikinasis Pagrindinis Įstatymas, nustatęs, kad Lietuvos ekonominės sistemos pagrindas yra Lietuvos Respublikos nuosavybė, kurią be kitų nuosavybės rūšių sudaro piliečių privati nuosavybė. Kaip teigiama Žemėtvarkos ir teisės departamento išleistame leidinyje, daugiau kaip po penkiasdešimt metų trukusios okupacijos Lietuvoje vėl buvo įtvirtinta prigimtinė žmogaus teisė į privačią nuosavybę, taip pat ir į žemės, miškų nuosavybę¹²⁵.

¹²² Pocius, Mindaugas. *Lietuvos sovietizavimas 1947–1953 m.: VKP(b) CK dokumentai*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018. P. 34.

¹²³ Ten pat. P. 37.

¹²⁴ Mardosa, Jonas. *Lietuvos gyvenvietės ir kaimai 1976–2006 m.: demografinis tyrimas*. Istorijos žurnalas. Interaktyvus. [žiūrėta 2020 m. gruodžio 18 d.] <https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/104379/1/ISSN2029-7181_2008_V_72.PG_62-70.pdf>.

¹²⁵ *Žemės reforma Lietuvoje 1997–1999*. Žemėtvarkos ir teisės departamentas.

Ši reforma¹²⁶ nuo kitų skiriasi tuo, kad jungia restitucinius (grąžinimo į anksčiau buvusią būklę) ir reforminius (naujos kokybės kūrimo) pradus. Jos tikslas – atkurti iki 1940 m. Lietuvoje buvusius privačius žemės ir kito nekilnojamojo turto nuosavybės santykius, dominavusią individualią ūkininkavimo sistemą. Be to, buvo numatyta reformuoti ūkininkavimo mechanizmą ir sudaryti sąlygas atsigaivinti ūkininko savimonei bei jai toliau ugdytis¹²⁷.

Žemės reforma pradėta vykdyti taip, kad sodybinių ūkių naudotojams reikalinga žemė būtų paliekama arčiau gyvenviečių bei vienkiemių, kur žemės ūkio darbuotojų bei pensininkų šeimoms buvo skiriama iki 3 ha žemės ūkio naudmenų plotas, o kitiems kaimo gyventojams – iki 2 ha plotas¹²⁸.

Norą atgauti žemes ar miškus pateikė apie 700 tūkst. pretendentų bendram 4 mln. ha plotui, kai nuo 1991 m., buvo pradėti rinkti piliečių prašymai atkurti nuosavybės teises. Apie 80 % šio ploto pretendentų pageidavo atgauti natūra arba (esant žemei užimtai ar dėl kitų priežasčių) gauti žemės neatlygintinai kitoje vietoje. 20 % pretendentų pageidavo kompensacijos už žemę¹²⁹.

Sparčiausiai žemės reformos darbai vyko geriausių žemių rajonuose (Marijampolės, Kauno, Panevėžio ir Šiaulių apskrityse). Tai lėmė didesnis pretendentų aktyvumas, atsiimant žemę žemės ūkio tikslams, ir geriau išlikę nuosavybės faktą garantuojantys dokumentai. Daug sudėtingiau buvo žemės reformą vykdyti Rytų Lietuvoje, ypač rajonuose, kurie tarpukario metais buvo Lenkijos okupuoti. Čia stokota nuosavybės teisę įrodančių dokumentų (didelė jų dalis buvo Baltarusijos, Rusijos ar Lenkijos archyvuose). Kita šio krašto problema – rėžiniai kaimai, kurių žemių tvarkymas kur kas sudėtingesnis negu vienkieminių kaimų (Vilniaus apskrities teritorijoje net 36 % kaimų žemė buvo rėžiuose)¹³⁰.

Straipsnyje “Land reform and land fragmentation in Central and Eastern Europe” teigiama, kad žemės reformos Vidurio ir Rytų Europos šalyse žemės ūkio ir kaimo plėtrą gerokai pristabdė. Taip atsitiko todėl, kad valdžia, kuri vykdė žemės reformas, nepaisė arba valstybės interesų, arba žmonių. Pasak minėto straipsnio autorių, tam, kad žemės reformos atneštų naudos tiek valstybei, tiek fiziniams žemių savininkams, tiek visai visuomenei, reikia priimti racionalius ir apgalvotus sprendimus, daugiau ar mažiau atitinkančius kiekvieno, žemės reformos procese dalyvaujančio ir su juo tiesiogiai susijusio, interesus¹³¹.

Tuo tarpu kitame straipsnyje “Changes of the land use patterns in Polish and Lithuanian trans-border rural area”, kuriame buvo tirta dalis Lenkijos ir dalis Lietuvos (būtent Suvalkijos teritorija), teigiama, kad žemės ūkio paskirties žemės naudojimo įpročius keičia sparti urbanizacija. Dėl šios

¹²⁶ Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymas. Nr. I–1607. *Lietuvos aidas*. Nr. 151–0. 1991. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. vasario 20 d.] <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.2718?jfwid=q86m1vsfm>>.

¹²⁷ Stalgienė, Aldona. „Kaimo gyvenamosios formos praityje ir dabar“. *Mano ūkis*. Nr. 2. 2015.

¹²⁸ Ten pat.

¹²⁹ Ten pat.

¹³⁰ Ten pat.

¹³¹ Hartvigsen, Morten. “Land reform and land fragmentation in Central and Eastern Europe”. *Land Use Policy*. T. 36. 2014. P. 330–341.

priežasties žemės ūkio paskirties plotuose statomi gyvenamieji namai, kuriamos sodybos, plečiami rekreaciniai ir kelių infrastruktūros tinklai¹³².

Taigi, vienkiemių formavimosi viena iš priežasčių buvo žemės reformos. Žemės reformų padariniai buvo pakankamai skaudūs saugojant lietuvių identitetą, nes buvo sunaikinta arba savaime išnyko nemažai paveldo objektų. Tarp šių paveldo objektų būtų galima priskirti tiek kilnojamuosius paveldo objektus, tiek nekilnojamus, kurie, be abejo, formavo to meto kraštovaizdį. Ir tik Lietuvai atgavus nepriklausomybę, XX a. pabaigoje, laisva žmonių valia ėmė kurtis naujos vienkieminės sodybos. Žmonės, ieškodami ramybės nuo miesto šurmulio, kuriasi kaimuose ir vienkiemiuose.

Išnagrinėjus žemės reformas, vykusias nuo XIX a. iki XX a. pab., galima daryti išvadą, kad kiekviena reforma turėdavo subręsti, kad patenkintų valstybės interesus. Dauguma autorių¹³³, kurie nagrinėjo žemės reformos padarinius, kone vienbalsiai teigia, kad pagrindiniai motyvai atsirasti naujai žemės reformai buvo (ir yra):

- 1) politiniai (siekiama įgyvendinti naują ūkinę sistemą ar politinę doktriną);
- 2) ekonominiai (siekiama padidinti krašto žemės ūkio gamybą, pakreipti ją norima linkme);
- 3) socialiniai (siekiama išlyginti socialinius santykius, išlyginant turtinius kontrastus, sustiprinti vieną ar kitą socialinę grupę);
- 4) teisiniai (siekiama parengti teisės aktus, reglamentuojančius žemės nuosavybės santykius).

Kalbant apie kaimų formavimosi etapus, būtina paminėti ir Lietuvos įstojimą į Europos Sąjungą. Šis faktas taip pat turėjo įtakos kaimų atsikūrimui. Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare, kaimų neaplenkė globalizacijos procesai, dėl ko kaimuose gamybos procesai, specializacijos ir infrastruktūra tapo modernesni. Be to, iki šiol kinta kaimų funkcijos, architektūra, žmonių gyvenimo būdas. Dėl šių priežasčių atsiradimo, galima teigti, kad atsiranda naujas kultūrinis kraštovaizdis. Toks kraštovaizdis, kuris akivaizdžiai paliestas globalizacijos ir modernizacijos, panašėja į ekonomiškai išsivysčiusių šalių kraštovaizdį. Dėl kaimiškajame kraštovaizdyje vis dažniau atsirandančių urbanistinių elementų, iškyla sudėtingas uždavinys valstybei – kaip išsaugoti kaimiškąsias vertybes, kurios svarbios ne tik kaimo, bet ir miesto žmogui, kurios liudija kiekvieno lietuvių tapatumą su gimtąja žeme.

¹³² Senetra, Adam, et al. "Changes of the land use patterns in Polish and Lithuanian trans-border rural area". *Baltica*. T. 26. 2013. P. 157–168.

¹³³ Agrarines reformas nagrinėjo Gediminas Vaskela, Bronius Povilaitis, Marijonas Gregorauskas, Juozas Jurginis, Izidorius Butkevičius ir kt.

2. SUVALKIJOS VIENKIEMINIŲ KAIMŲ KRAŠTOVAIZDIS IR JO ELEMETAI

Kintant kaimų sanklodai, sodybų struktūra liko vienu iš pastoviausių elementų, išsaugojusių regioninius ypatumus. Sodyba suprantama kaip ūkio vienetas ir šeimos buveinė, jos gyvenamoji vieta. Priklausomai nuo regiono, sodyba gali būti vadinama gyvenimu, sėdyna, daiktu, namais. Sodybą sudaro žemės sklypas su visais trobesiais, kiemais, daržais, sodais ir smulkiąja architektūra¹³⁴.

Kaip jau buvo minėta, visoje Užnemunėje, o taip pat ir Suvalkijoje, anksčiau nei kitose Lietuvos vietose buvo panaikinta baudžiava, be to, derlingos ir žemdirbystei palankios žemės, žmonių darbštumas bei taupumas, sudarė sąlygas šio regiono gyventojams tapti vienais iš turtingiausių XIX–XX a. Lietuvos ūkininkų¹³⁵. Be to, visoje Užnemunėje buvo išleistas įstatymas, kuriame buvo numatyta, jog po tėvo mirties negalima smulkinti ūkių. Savo ūkį tėvas perduodavo vyriausiajam savo sūnui. Ilgainiui šis įstatymas virto tradicija¹³⁶, todėl Suvalkijos valstiečių sodybos savo dydžiu, pastatų gabaritais formavo savitą, tik šiam kraštui būdingą vienkieminių kaimų vaizdą.

Nederėtų pamiršti, jog ryšiai su lietuviškąja Rytų Prūsijos, arba Mažosios Lietuvos sritimi taip pat turėjo įtakos susiformuoti šiek tiek išsiskiriančiam Suvalkijos gyventojų tipui. Būtent Rytų Prūsijoje buvo išspausdinta pirmoji lietuviška knyga – Martyno Mažvydo „Katekizmo prasti žodžiai“, ten pasirodė Jono Basanavičiaus „Aušra“, Vinco Kudirkos „Varpas“, iš Rytų Prūsijos buvo gabenamos lietuviškos knygos spaudos draudimo metais. Be to, per Rytų Prūsiją sklidusios Vakarų civilizacijos naujovės turėjo įtakos suvalkiečių buičiai, materialinei kultūrai, tarpusavio santykiams, papročiams¹³⁷.

Senesnės kaimo gyvenvietės buvo geriau priderinamos prie vietinių gamtinių sąlygų. Įvairios žemės reformos tiesiogiai veikė ne tik kaimo formą, bet ir kaimo gyvenviečių statybos vietos parinkimą. Sovietinio laikotarpio kaimų gyvenviečių situacijai vis mažiau įtakos turėjo gamtinės sąlygos, nes tobulesnis ūkininkavimo būdas ir technikos pažanga leido nepaisyti gamtinių sąlygų¹³⁸.

Kaip teigia J. Bučas, XIX a. pradžioje agrarinės teritorijos užėmė virš 50 % dabartinės Lietuvos teritorijos. Nors sovietmečiu ypač sustiprėjo urbanizuotų plotų, išsiplėtė rezervacinės ir rekreacinės teritorijos, tačiau žemdirbystė ir toliau liko kaip vyraujanti žemės ūkio šaka¹³⁹. Kaimo kraštovaizdis visuomenės gyvenime atlieka tris funkcijas:

- 1) gyvenamąją;

¹³⁴ Bertašiūtė, Rasa. „Kaimų architektūra“. *Lietuvos architektūros istorija*. T. 4. Vilnius: Savastis, 2014. P. 95.

¹³⁵ Kačinskaitė, Indrė, et al. *Suvalkijos (Sūduvos) tradicinė kaimo architektūra*. Etninės kultūros globos taryba, 2008. P. 7.

¹³⁶ Butkevičius, Izidorius. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius: Mintis, 1971. P. 164.

¹³⁷ Vyšniauskaitė, Angelė. „Zanavykų kultūros ir charakterio bruožai“. *Lietuvos lokaliniai tyrimai. Etnologija*. 2001. P. 2.

¹³⁸ *Lietuvių liaudies architektūra*. T. 1, Vilnius: Mintis, 1965. P. 26.

¹³⁹ Bučas, Jurgis. *Kraštovarkos pagrindai*. Kaunas: Technologija, 2001. P. 110.

- 2) ūkinę;
- 3) rekreacinę.

Dėl išvardintų priežasčių, pasak J. Bučo, kaimo kraštovaizdis turi būti sveikas, funkciškas, rentabilus ir estetiškas¹⁴⁰.

Tiriant senojo kaimo sodybas, matomas akivaizdus skirtumas, lyginant su šiuolaikinėmis sodybomis. Senojo kaimo sodybos buvo priderintos prie gamtos, kad žmogus su gamta gyventų harmonijoje, kai tuo tarpu šiandieninė samprata apie kaimo sodybas visiškai pakitusi ir labiau siejama su patogiu poilsiu nei su visišku atsiribojimu nuo globalizacijos pasekmių.

2.1. Suvalkijos vienkieminių kaimų sodybų plano ir trobesių statymo teisinis reglamentavimas

Pasak I. Butkevičiaus, lietuvių valstiečių sodybų raidoje visiškai atskirą etapą sudaro vienkieminių sodybos, sukurtos XX a. pradžioje ir ypač 1919–1939 m., skirstant kaimus į vienkiemius. Kaip teigia autorius, būtent minėtu laikotarpiu visoje Lietuvoje masiškai kūrėsi vienkieminių sodybos. 1919–1939 m. laikotarpiu besikuriančios vienkieminių sodybos savo planine struktūra išsiskyrė dėl savo netvarkingo išplanavimo. Dar pačioje XX a. pradžioje, skirstant kaimus į vienkiemius, buvo stengiamasi valstiečių žemes suskirstyti sklypais, tačiau visai nebuvo rūpinamasi, kaip valstiečiai turi įsikurti savo sodybas tuose sklypuose, be to, dauguma Lietuvos valstiečių savo jėgomis ir nuožiūra kėlėsi iš kaimų į vienkiemius, savo nuožiūra kūrė sodybas ir jas tvarkė. Būtent dėl šių priežasčių, autoriaus manymu, Lietuvoje atsirado daug be jokios tvarkos, šalia miškų, mažesnių ar didesnių kelių, išsibarsčiusių vienkieminių sodybų. Tokios sodybos buvo kuriamos be jokio aiškaus plano, nesiremiant jokiais principais. Dauguma tokių sodybų paplitusios Aukštaitijoje ir Žemaitijoje, kur būtent šiuo laikotarpiu kaimai buvo intensyviausiai skirstomi į vienkiemius ir parceliuojama dvarų žemė, tačiau vienkieminių sodybų su visiškai laisvu išplanavimu galima aptikti visoje Lietuvoje¹⁴¹. Galima teigti, kad tarpukariu besikuriančiose vienkieminių sodybose Suvalkijoje, pastatai buvo statomi be rimtesnio teisinio reglamentavimo, valstiečiams pasitikint savo išprusimu statybų klausimu.

Kaip teigiama darbe „Kaimo statybų tvarkymas ir reguliavimas tarpukario Lietuvoje“, pagrindinis įstatymas, kuriame buvo reglamentuojama gyvenviečių (labiau miestų) užstatymas, buvo išleistas dar Rusijos imperijos. Šiame įstatyme buvo nurodyti gatvių pločiai, tarpai tarp medinių gyvenamųjų namų, atstumai tarp kitos paskirties sodybos pastatų. Be šio įstatymo buvo išleistos statybos taisyklės su išvardintais darbais, kuriems reikalingas statybos leidimas. Negavus tokio

¹⁴⁰ Bučas, Jurgis. *Kraštovarkos pagrindai*. Kaunas: Technologija, 2001. P. 110.

¹⁴¹ Butkevičius, Izidorius. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius: Mintis, 1971. P.137.

leidimo, buvo leidžiamas tik paprastas statinio remontas. Taip pat šiose taisyklėse buvo numatyta, kad norint vykdyti statybas reikėjo parengti situacijos planą, nurodyti pastatų paskirtį ir matmenis. Keitėsi ir statybos normos: namas atitraukiamas nuo gatvės tokiu atstumu, kokio aukščio yra pats namas, atsiranda privalomas atstumas tarp medinių pastatų, kuris turėjo būti ne mažiau kaip 10 m. Be to, nebebuvo galima statyti grupėmis tradicinėmis degiomis medžiagomis dengtų medinių pastatų arti vienas kito. Sodybos sklypą buvo leidžiama užstatyti iki 30 % jo ploto¹⁴².

Remiantis I. Butkevičiaus pateikta informacija, 1935 m. apskričių savivaldybės išleido kaimo statybos tvarkymui privalomus įsakymus. Tarp savivaldybių, išleidusių tokius įsakymus, buvo ir Marijampolės savivaldybė¹⁴³.

Remiantis savivaldybių įsakymais, visų kaimų statyba turėjo būti suderinta ir tvarkoma pagal statybos techniką ir žemės ūkio specialistų nurodymus. Šiam tikslui įgyvendinti, savivaldybėse buvo sudarytos komisijos, kuriose dirbo žemės ūkio specialistai, statybos technikai ir savivaldybės atstovai. Tokios komisijos išduodavo leidimus statyboms kuriant naujas sodybas. Reikalui esant, statybos technikai ar žemės ūkio specialistai konsultuodavo ūkininkus statybų klausimais, parinkdavo vietas sodyboms, išplanuodavo trobesius. Be komisijos leidimo naujus trobesius statyti buvo draudžiama¹⁴⁴.

Privalomuose kaimo statybos įsakymuose daugiausiai dėmesio buvo kreipiama į trobesių išsidėstymo tvarką sodyboje. Buvo nustatyta, koku atstumu trobesiai turi būti statomi nuo kaimyno sklypų ribos, nuo kelių ir pačioje sodyboje vienas nuo kito. Nustatant trobesių atstumus ir sudarant sodybos planą, didžiausiais dėmesys buvo kreipiamas:

- 1) kad būtų kuo mažesnis pavojus gaisrui kilti;
- 2) kad susisiekimas tarp trobesių būtų kuo patogesnis;
- 3) kad visi trobesiai būtų gerai matomi iš gyvenamojo namo;
- 4) kad sodyba atrodytų estetiškai¹⁴⁵.

Vienas iš svarbiausių kriterijų planuojant statyti sodybą vienkiemyje buvo tinkamai parinkti vietą sodybai. Iki tol dalis valstiečių įsikurdavo labai blogai: parinkdavo sodybai per drėgną vietą, kartais sklypo gale ar kampe, trobesius sustatydavo netvarkingai, neišlaikydami reikalingų atstumų. Įkūrus sodybą drėgnoje vietoje, trobesiai greitai supūdavo, sirgdavo gyvuliai ir žmonės¹⁴⁶.

1935 m. buvo išleistas Kaimo statybos įstatymas, kuris buvo pradėtas kurti dar 1931 m. 1940 m. išleistos taisyklės Kaimo statybos įstatymui vykdyti. Būtent šis įstatymas apėmė visus iki tol galiojusius teisės aktus, išsamiai reglamentavo projektavimo ir statybos eigą ir papildė juos vizualine

¹⁴² Čepinskas, Stanislovas ir Bertašiūtė, Rasa. „Kaimo statybų tvarkymas ir reguliavimas tarpukario Lietuvoje“. *Mokslo darbai*. Liaudies kultūra. 2011.

¹⁴³ Butkevičius, Izidorius. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius: Mintis, 1971. P. 138.

¹⁴⁴ Ten pat. P. 138.

¹⁴⁵ Ten pat. P. 138.

¹⁴⁶ Ten pat. P. 139.

medžiaga (žr. 6 priedą). Be sanitarinių ir priešgaisrinių reikalavimų, atstumų tarp pastatų, jų matmenų ar patalpų apšviestumo, nurodyti ir sodybos užstatymo, apželdinimo variantai, mažosios architektūros elementai. Įstatymo priede pateikta vaizdinė medžiaga su schemomis ir brėžiniais, parodytos sodybos pastatų išdėstymo galimybės. Šis įstatymas buvo nukreiptas į praktinius aspektus, siekiant plėtoti tvarkingas, sveikas ir patogias sodybas, išlaikant tautinę savastį ir regioninius skirtumus¹⁴⁷.

„Kaimo statybos įstatymui vykdyti taisyklėse“ buvo nurodoma, kad labai svarbu yra sodybos darnumas ir patogumas, todėl tarp trobesių be reikalo neturi būti paliekami didesni atstumai, o į tarpus tarp pagrindinių trobesių statomi maži trobesėliai bei priestatėliai. Sodybos kiemas buvo numatytas keturšonio stačiakampio formos. Pagrindiniais sodybos trobesiais buvo laikomi gyvenamieji namai, svirnai, kluonai ir tvartai. Visus kitus, mažiau ryšio su kiemu turinčius trobesius, buvo leidžiama statyti toliau nuo kiemo, už sodybos ribų, tačiau ne didesniu nei 50 m atstumu¹⁴⁸.

Kaip jau buvo minėta, valstiečiai nuo seno kūrėsi vienkiemines sodybas ir statė pastatus savo nuožiūra. Tik nuo 1930 m. sodybų kūrimosi ir pastatų statymo procesą griežtai reguliuoti pradėjo tarpukario Vyriausybė. Apskričių savivaldybės išleido kaimo statybos tvarkymui privalomus įstatymus, kuriais remiantis buvo sudaromos statybos komisijos. Jos parinkdavo sodyboms vietą, reguliuodavo pastatų išdėstymą ir sodybų planų projektus. Be komisijos leidimo kurti naujas sodybas ir statyti trobesius buvo uždrausta¹⁴⁹.

Tarpukariu, vykstant intensyviai žemės reformai ir naujoms statyboms, buvo reikalinga ne vien statybas reglamentuojanti teisinė bazė, bet ir šviečiamieji leidiniai. Ūkininkams stigo žinių apie naujas medžiagas, pažangias statybos technologijas, patogų sodybos ir pastatų išplanavimą. Tarpukario literatūroje daugiausiai informacijos buvo galima rasti apie sodybų ir pastatų planavimą, naujas medžiagas ir konstrukcijas bei trobesių puošybą¹⁵⁰.

1939 m. balandžio 26 d. „Lietuvos aido“ numeryje skaitytojai supažindinami su priimto „Kaimo statybos įstatymo“ svarbiausiomis nuostatomis. Straipsnyje minima, kad „Kaimo statybos įstatymo“ projekto priėmimas yra „labai didelis įnašas į mūsų kaimo statybos tvarkymo reikalą“, be to, pabrėžiama, kad iki tol kaimo statybos reikalai buvo labai mažai reglamentuoti. Kaip teigiama straipsnyje „Ko sieks priimtas kaimo statybos įstatymas“, didelę įtaką tokio svarbaus teisės akto priėmimui turėjo bendras karšto ūkio kėlimas. Kylant žemės ūkio ir bendrai krašto kultūrai svarbu, kad ir kaimo statyba būtų daug gražesnė ir tvarkingesnė, patogesnė kaimo gyventojams, kad būtų matoma krašto pažanga¹⁵¹.

¹⁴⁷ Čepinskas, Stanislovas ir Bertašiūtė, Rasa. „Kaimo statybų tvarkymas ir reguliavimas tarpukario Lietuvoje“. *Mokslo darbai. Liaudies kultūra*. 2011.

¹⁴⁸ Butkevičius, Izidorius. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius: Mintis, 1971. P. 139.

¹⁴⁹ Misius, Romualdas. *Suvalkijos etnografinio regiono savaimingos ir planingos statybos vienkieminių sodybų erdvinės struktūros ir želdinimo lyginamoji analizė*. Žemės ūkio mokslai. T. 20. 2013. P. 179.

¹⁵⁰ Čepinskas, Stanislovas ir Bertašiūtė, Rasa. „Kaimo statybų tvarkymas ir reguliavimas tarpukario Lietuvoje“. *Mokslo darbai. Liaudies kultūra*. 2011.

¹⁵¹ „Ko sieks priimtas kaimo statybos įstatymas“, *Lietuvos aidas*. 1939-04-06. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. kovo 15 d.]

1940 m. išleistose „Kaimo statybos įstatymui vykdyti taisyklėse“ numatyta, kas prižiūrės ir tvarkys kaimo statybos vykdymo įstatymą. Pavyzdžiui, sodybos tvoroms statyti buvo reikalingas leidimas, kurį išduodavo valsčiaus statybos komisija. Taip pat valsčiaus statybos komisijos išduodavo leidimus kuriamoms ūkio sodyboms ir ūkio reikalams skiriamiems atskiriems pastatams statyti. Tuo tarpu kaimo statybos situacijos planus galėjo sudaryti patys statybos leidimo prašytojai arba jų prašymu nemokamai tokius planus sudarydavo „Žemės Ūkio Rūmų agronomai, statybos technikai, kaimus į vienkiemius skirstantys matininkai, nusausinimo darbus kaime atliekantys kultūrtechnikai ir valsčiaus sekretoriai“. Statybos darbus tikrindavo valsčiaus statybos komisijos nariai. Be to, šiose taisyklėse buvo numatyta, kad pastatai statomi be leidimo arba ne pagal leidimą turėtų būti perstatomi, o jei reikalavimų perstatyti trobesius nebuvo laikomasi, juos tekdavo nugriauti. „Lietuvos aidas“ straipsnyje „Kad kaimo statyba būtų planinga. Vidaus reikalų ministras paskelbė kaimo statybai vykdyti svarbias taisykles“, pažymima, kad šios taisyklės gana ilgos ir turi daug nuostatų, tačiau kaimo gyventojams labai svarbios ir privalomos įsidėmėti¹⁵².

Kaip teigiama straipsnyje „Tarpukario Kauno apskrities kaimo vietovių ir Kauno priemiesčių gyvenamųjų namų architektūra“¹⁵³, informacijos apie gyvenamųjų namų statybą tarpukariu buvo nemažai. Pavyzdžiui, keletas gyvenamųjų namų pavyzdžių pateikiama leidinio „Statybos menas ir technika“¹⁵⁴ numeriuose. Taip pat daug to laikmečio naujovių siūloma R. Vanagaičio, dar 1922 m. išleistame vadovėlyje „Ūkio statyba“¹⁵⁵. Ketvirtajame dešimtmetyje buvo išleistas, Vlodo Švipo redaguotas, Žemės ūkio rūmų leidinys „Kaimo statyba“¹⁵⁶, kuriame daug dėmesio skirta kaimo gyvenamųjų namų statybai. Itin plačiai aptariama konstrukcijų, medžiagų, puošybos, planinės struktūros, padėties sklype ir panašūs klausimai. Šiame leidinyje pateikiami gyvenamųjų namų projektai nuo 37 iki 155 kv. m. Taip pat nemažai informacijos apie tarpukario statybos klausimus Vilkaviškio, Marijampolės ir Kalvarijos rajonuose pateikiama „Lietuvos aidas“ (1935) numeriuose, kurie yra patalpinti e-svetainėje <www.tarpukarioarchitektura.lt>.

Remiantis išnagrinėta literatūra ir šaltiniais, būtų galima teigti, kad Suvalkijos vienkieminių kaimų sodybos plano bei trobesių statybos teisinis reglamentavimas prasidėjo tik tarpukariu. Iki tol nebuvo jokio aiškaus plano, todėl valstiečiai savo sodybas kūrė ir trobesius statė chaotiškai, remdamiesi savo patirtimi ar sėdamiesi idėjų iš kaimyninės Rytų Prūsijos valstiečių. Erdvų kiemą

<<http://tarpukaris.autc.lt/lt/paieska/bibliografija/6927/ko-sieks-priimtas-kaimo-statybos-istatymas>>.

¹⁵² „Kad kaimo statyba būtų planinga. Vidaus reikalų ministras paskelbė kaimo statybai vykdyti svarbias taisykles“. *Lietuvos aidas*. 1940-01-15. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. kovo 15 d.]

<<http://tarpukaris.autc.lt/lt/paieska/bibliografija/7839/kad-kaimo-statyba-butu-planinga>>.

¹⁵³ Čepinskas, Stanislovas. „Tarpukario Kauno apskrities kaimo vietovių ir Kauno priemiesčių gyvenamųjų namų architektūra“. *Mokslas – Lietuvos ateitis*. 2013. P. 275.

¹⁵⁴ *Statybos menas ir technika*. 1922. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. kovo 6 d.]

<<https://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=75258&biRecordId=7411>>.

¹⁵⁵ Vanagaitis, R. *Ūkio statyba*. 1922. Šiauliai: „Ryto“ b-vės spaustuvė Klaipėdoje, 1922.

¹⁵⁶ Švipas, Vladas. *Kaimo statyba*. 1936. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. kovo 6 d.]

<<https://drive.google.com/file/d/15uAaMHcK8YrHsGGW0sr612L6HIMc69Gw/view>>.

juosiantys trobesiai, tvoros ar želdiniai dėstomi pagal tam tikrą nusistovėjusią tvarką, pagrįstą praktiškumu. Tik tarpukariu buvo susirūpinta ne tik Suvalkijos, bet ir visos Lietuvos kraštovaizdžiu, sodybų praktišku išdėstymu jame. Pagrindinis įstatymas, išleistas 1939 m., reglamentavo sodybų ir jų trobesių projektavimo bei statybos eigą. Taip pat nemažai informacijos naujakurius valstiečius pasiekdavo specialių brošiūrų, lankstinukų, straipsnių spaudoje ar net vadovėlių pavidalu.

2.2. Vienkieminių kaimų plano bei struktūros bruožai

Lietuviškosios Užnemunės kraštui būdingi linijiniai kaimai atsirado, kai apie 1820 m. visoje Užnemunėje prasidėjo kaimų pertvarkymas. Ši pertvarka labiausiai palietė Kalvarijos ir Vilkaviškio apskričių kaimus, nes pirmiausiai čia buvo panaikinta režinė žemės valdymo sistema, ko pasekoje valstiečiai gaudavo žemės vienoje vietoje. Tuo pačiu buvo pertvarkomi ir jau susikūrę kaimai, jie buvo išretinami. Buvo numatyta, kad iškeltos sodybos būtų statomos eilės tvarka, prie kelio. Tokia išretinta kaimavietė sudarydavo vieną liniją, o kitą liniją sudarydavo naujai perkeltos sodybos (žr. 16 priedą). Tokie, dar XIX a. sukurti linijiniai kaimai dažniausiai sudarydavo dvi linijas. Pasak I. Butkevičiaus, daugiausiai tokių kaimų yra Marijampolės ir Vilkaviškio rajonuose¹⁵⁷.

Aptariant linijinių kaimų išsidėstymą prie kelių reikėtų atkreipti dėmesį, kad tokie linijiniai kaimai kartais būdavo sudaryti ne iš vienos ar dviejų linijų palei kelią, jie būdavo sudaryti ir iš trijų linijų, kurių dvi dažnai eidavo lygiagrečiai, o trečioji – prie to paties kelio, prie kurio yra pirmoji linija. Tokiu atveju linijų ilgis būdavo įvairus, nuo 0,5 iki 5 kilometrų¹⁵⁸.

Dažnai pasitaikydavo taip, kad linijiniai kaimai išdėstyti ne lygiagrečiai, o eidavo eilės tvarka išilgai palei kelią, viena linija po kitos. Tokių sprendimų dažniausiai būdavo imamasi dėl reljefo ar kitų žemės paviršiaus neatitikimų sodybos įkūrimui. Tokie kaimai dažniausiai įsikūrę palei upes, ežerus, pamiškėse ir pan. Sodyboms stengtasi parinkti lygius sklypus¹⁵⁹.

Reikėtų pabrėžti, kad apskritai linijiniuose kaimuose, panašiai kaip ir kitų grupių vienkieminiuose kaimuose, sodybos išdėstytos laisvai. To priežastis – valstiečių žemė viename sklype. Sodybos gali būti vienoje, ar abiejose kelio pusėse, trobesiai statyti aplink vieną, keturkampį kiemą. Sodybų apželdinimas gana tankus, tačiau bendrame kraštovaizdžio kontekste susidaro tam tikri tarpai, nes, kaip jau buvo minėta, sodybos buvo statomos atokiau viena nuo kitos¹⁶⁰.

Svarbios taisyklės, kurios įsigaliojo nuo 1940 m. sausio 13 d., buvo priimtos Lietuvos Vidaus reikalų ministro ir nustatė planingą kaimo statybos darbų vykdymą. Šiose taisyklėse pirmiausiai buvo

¹⁵⁷ Butkevičius, Izidorius. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius: Mintis, 1971. P. 53.

¹⁵⁸ Ten pat. P. 54.

¹⁵⁹ Bertašiūtė, Rasa. *Kaimo statyba: Suvalkija*. Vilnius: Petro ofsetas, 2013.

¹⁶⁰ Butkevičius, Izidorius. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius: Mintis, 1971. P. 55.

apibrėžta „kaimo“ sąvoka – čia kaimas ar kaimo pobūdžio vietovė apibrėžiama kaip apgyvendinta vietovė, kuriai nėra suteiktas miesto ar kurorto statusas. Taip pat pabrėžiama, kad žemės ūkio statyba laikoma visa kaimuose ar kitose kaimo pobūdžio vietovėse vykdomoji statyba, kuriai netaikomi įstatymų nuostatai, taikomi bažnyčių, maldos namų, viešųjų pastatų, dirbtuvių ir valstybės trobesių statybai. Šiose taisyklėse taip pat numatyta kaip atrodys naujos sodybos: „smulkiuose, ligi 5 ha žemės ploto ūkiuose įvairios paskirties trobesiai galės būti jungiami po vienu stogu. Stambesniuose ūkiuose, kurie turi virš 50 ha, trobesių atstumas sodybose galės būti didesnis kaip 50 metrų“. Taip pat taisyklėse numatyta, kokių atstumų sodybose turės stovėti trobesiai, priklausomai nuo to, iš kokių medžiagų jie pastatyti. Pavyzdžiui, jei du trobesiai, stovintys vienas šalia kito yra pastatyti iš nedegių medžiagų, o stogas taip pat nedegus, atstumas tarp jų gali būti ne mažiau kaip 6 metrai, kai tuo tarpu pastatai, kurių ir sienos pastatytos iš nedegios medžiagos, o stogai iš degios – atstumas tarp tokių pastatų turės būti ne mažiau kaip 12 metrų. Dėl sodybų patogumo ir darnumo taip pat numatyta, jog be reikalo neturėtų būti paliekami dideli tarpai tarp trobesių, tokiu atveju rekomenduojama į tarpus tarp pagrindinių trobesių arba prie jų šonų statyti mažesnius trobesius ar priestatus. Be to, šiose taisyklėse numatomi ir naujų sodybų kūrimosi principai. Jose teigiama, kad „naujos žemės ūkio sodybos turės turėti kiemą, trobesius, medžių apsodinimus, aptvėrimus ir privažiuojamus kelius. Sodybos kiemas, jei nekliudo ypatingos vietos sąlygos, turi būti keturšonio stačiakampio formos. Sodybose, kurioms reikia didesnio trobesių skaičiaus, galės būti sudaromi keli tarp savęs sujungti stačiakampiai kiemai“. Taip pat 1940 m. išleistose taisyklėse numatoma ir sodybos trobesių išsidėstymas. Pavyzdžiui, jei sodyboje planuojami keturi trobesiai, jie visi statomi po vieną prie kiemo šonų, o tokiai sodybai, kurioje planuojama daugiau kaip keturi trobesiai, prie kiemo statomi pagrindiniai, kurie dažniau naudojami ir kurių buvimas prie kiemo būtinas (gyvenamieji namai, svirnas, tvartas, klėtis). Naujai kuriamos sodybos, pagal vietos kraštovaizdžio sąlygas, turi būti lygiagrečiai su kiemo šonais, o visa sodybos riba privalo būti aptverta tvora, apsodinta medžiais arba apželdinta gyvatvora¹⁶¹.

Pasak I. Butkevičiaus, dar iki XIX a., visoje Užnemunėje buvo paplitę gatviniai kaimai. Tiek XIX a., tiek XX a. pradžioje visos sodybos – ir tos, kurios buvo išskirstytos į vienkiemius, ir tos, kurios buvo likusios kaimavietėse – buvo užstatomos pagal Užnemunėje galiojusi principą: sodybų trobesiai išdėstomi pagal vieną erdvų, keturkampio formos kiemą. Autorius teigia, kad sunku tiksliai įvardinti, kokios priežastys lėmė tokį sodybų apstatymą, tačiau būtų galima daryti prielaidą, kad tam turėjo įtakos užnemuniečių kaimynystėje iš vakarų gyvenę Rytų Prūsijos valstiečiai, kurie kurdami vienkiemius, dar XVIII a. statėsi sodybos trobesius aplink vieną didžiulį, keturkampį arba

¹⁶¹ „Kad kaimo statyba būtų planinga. Vidaus reikalų ministras paskelbė kaimo statybai vykdyti svarbias taisykles“. *Lietuvos aidas*. 1940-01-15. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. kovo 15 d.] <<http://tarpukaris.autc.lt/lt/paieska/bibliografija/7839/kad-kaimo-statyba-butu-planinga>>.

stačiakampį kiemą. Galimai dėl šios priežasties Užnemunės gyventojai šį būdą pritaikė vietos sąlygoms ir taip susikūrė savitą, tik šiam kraštui būdingą, vienkieminių sodybų užstatymą¹⁶².

Taigi, jau nuo XIX a. pradžios visoje Užnemunės teritorijoje buvo kuriami kaimai, kurių planas turėjo tarnauti žmogaus poreikiams ir būtų patogų jame gyventi. Valstiečiams skiriama žemė viename žemės masyve kaimo žmones išvadavo nuo papildomų rūpesčių dirbant laukus.

2.3. Vienkieminių kaimų sodybų bruožai

Suvalkijos vienkieminių sodybų planas taisyklingas – kiemas, kurio forma artima stačiakampiui (žr. 4 priedą), iš visų pusių apstatytas pastatais, stovinčiais šonais arba galais į gatvę. Pastatai išsidėstę taisyklingai pagal gan griežtą šiam kraštui būdingą planavimo programą: stuba¹⁶³ dažniausiai statoma pietinėje ar vakarinėje pusėje, arba lygiagrečiai su keliu, priešais stubą – kluonas, prie kitų kiemo kraštų priešpriešais būdavo statomi tvartas ir klėtis. Galima rasti pavyzdžių, kai priešais stubą būdavo statomas tvartas, tačiau klėtis, kaip vienas svarbiausių sodybos pastatų, kuriame buvo laikomas šeimos turtas, o dažnai ten ir miegota, visada statytas šalia stubos, pagrindiniu fasadu į kiemą. Iš kiemo buvo patenkama į visus sodybos pastatus, kurie savo geraisiais fasadais buvo orientuoti į kiemo pusę – pagrindinę šeimos gyvenimo erdvę. Kaip teigiama studijoje „Suvalkijos (Sūduvos) tradicinė kaimo architektūra“, dar XVIII a. tokių vienkieminių būta Mažojoje Lietuvoje, tiksliau jos pietinėje dalyje, vėliau jų atsirado Užnemunėje ir Klaipėdos krašte, o XX a. 3–4 dešimtmečiais paplito visoje Lietuvoje¹⁶⁴.

Kaip jau buvo minėta anksčiau, visas Suvalkijos regionas, kuriam priklauso ir Vilkaviškio kraštas XIX–XX a. buvo vienas turtingiausių. Šių klestėjimo laikų atspindžių galima sutikti ir kaimo architektūroje. Kaip pavyzdys galėtų būti Salomėjos Nėries, Jono Basanavičiaus, Petro Rimšos, Vinco Kudirkos gimtosios sodybos. Senuosiuose kaimuose dar galima rasti išsaugotas senas stubas ar klėtis, o kraštovaizdyje pastebimi vienkiemiai su savo erdviais kiemais primena kadaise klestėjusius ūkius¹⁶⁵.

Priklausomai nuo to, kokį turtą valdė ūkininkas, skyrėsi ir sodybos pastatų gausa, bei jų dydis. Pasiturinčio ūkininko sodybų kiemas siekė 30–80 m, aplink jį stovėdavo 4–6 pastatai: stuba, klėtis kluonas, tvartai. Neturtingo valstiečio sodybą dažniausiai sudarė vieno galo gyvenamasis namas (dar

¹⁶² Butkevičius, Izidorius. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius: Mintis, 1971. P. 135.

¹⁶³ Stuba – Suvalkiečių gyvenamasis namas. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. vasario 5 d.] <<https://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/S/stuba>>.

¹⁶⁴ Kačinskaitė, Indrė, et al. *Suvalkijos (Sūduvos) tradicinė kaimo architektūra*. Etninės kultūros globos taryba, 2008. P. 7.

¹⁶⁵ Mickevičienė, Aušra. *Sugrįžimai... Vilkaviškio krašto etnografinės sodybos*. Marijampolė: Idėja plius, 2019. P. 16.

vadinamas stubele) ir ūkinis pastatas, nes tik kelis hektarus turintys valstiečiai klėčių neįstengdavo pasistatyti¹⁶⁶.

Pasak Aušros Mickevičienės, Suvalkijoje susiformavo savito stiliaus gyvenamasis namas – stuba. Šio pastato atsiradimą nulėmė žemaičių trobos, aukštaičių pirkios ir Rytų Prūsijos lietuvių stubos pavyzdžiai. Stubos savo proporcijomis panašios į aukštaičių pirkias – ilgos, siauros ir su dvišlaičiais stogais. Stubos planas buvo plėtojamas iš vieno ar dviejų galų namo, ilgainiui stuba įgijo 5–10 atskirų patalpų. Neturtingų valstiečių ar miško darbininkų namai paprastai būdavo vieno galo, jį sudarė stuba ir priemenė, o turtingesniųjų – dviejų galų. Viename galų buvo stuba su krosnimi, kitame – kamara, kur paprastai būdavo laikomos bulvės ir kitos daržovės, bei seklyčia, kuri skirta ką nors pasidėti ar miegoti¹⁶⁷.

Vieno galo stuba buvo 5–7 metrų pločio ir 5–12 metrų ilgio bei turėjo dvi patalpas: stubą ir priemenę. Dažniausiai iš erdvios priemenės atskiriama patalpa virtuvei ar šalia jos įrengiama virtuvė ir kamara. Vieno galo stubos dažniausiai statytos ne aukštos – iki 2 metrų nuo žemės paviršiaus iškilusiomis sienomis, dengtos pusės pastato aukščio ar kiek aukštesniais už pastato sienas stogais¹⁶⁸.

Tradicinė vidutinių ir turtingųjų valstiečių ūkiuose statyta trijų narvelių dvidalė stuba. Tokios stubos buvo asimetriško plano, viename gale – pirkia, stuba arba šeimyninė su duonkepe krosnimi, kitame seklyčia, stubelė, o centre – virtuvė su priemene, šalia tėvukų kambarėlis. Gyvenamasis namas dažniausiai turėjo du įėjimus: pagrindinį (išilginės sienos viduryje) ir ūkinį (į šeimynstubę ar virtuvę)¹⁶⁹. Stubelė – gražiausia patalpa namuose. Ji skirta svečiams priimti ir jaunimui miegoti. Dvigalei stubai būdingas vidutinio 6–7 metrų pločio ir 16–20 metrų ilgio korpusas, neaukštos 2,5–2,8 metrų sienos¹⁷⁰.

Būtina paminėti, kad XX a. pradžioje ir tarpukariu šalia tradicinio išplanavimo stubų turtingųjų valstiečių ūkiuose buvo statomos ir kur kas „modernesnės“ stubos. Tokiuose namuose išnyksta centrinėje pastato dalyje esanti virtuvė su virykla, ji nukeliama į vieną namo galą ir įrengiama šalia šeimynstubės. Atsiranda atskiras įėjimas į virtuvę iš pastato galo. Centrinėje pastato dalyje esanti priemenė susiaurėja, dažnai virsdama koridoriumi, joje įrengiami laiptai į mansardą. Tame pačiame gale, tarp stubos ir priemenės įrengiamas miegamasis, o kitame namo gale dažniausiai paliekama stuba (menė).

Kalbant apie gyvenamųjų trobesių statybą, būtina paminėti, kad griežto stačiakampio pavidalo kiemo ne visuomet laikytasi. Suvalkijos vienkiaminių kaimų sodybose pasitaiko atvejų, kai koks

¹⁶⁶ Kačinskaitė, Indrė, et al. *Suvalkijos (Sūduvos) tradicinė kaimo architektūra*. Etninės kultūros globos taryba, 2008. P. 9.

¹⁶⁷ Mickevičienė, Aušra. *Sugrįžimai... Vilkaviškio krašto etnografinės sodybos*. Marijampolė: Idėja plus, 2019. P. 28.

¹⁶⁸ Kačinskaitė, Indrė, et al. *Suvalkijos (Sūduvos) tradicinė kaimo architektūra*. Etninės kultūros globos taryba, 2008. P. 12.

¹⁶⁹ Bertasiūtė, Rasa. *Lietuvio sodyba*. Vilnius: Vilniaus Dailės akademijos leidykla. Lietuvos liaudies buities muziejus. 2007. P. 147.

¹⁷⁰ Kačinskaitė, Indrė, et al. *Suvalkijos (Sūduvos) tradicinė kaimo architektūra*. Etninės kultūros globos taryba, 2008. P. 14.

pastatas pastatomas ne pagal perimetrą, o kiek pakreipiamas arba įterpiamas į kiemo erdvę, tačiau net ir tokiu atveju, įprasta trobesių statymo tvarka apie stačiakampį kiemą vis tiek gerai matoma: uždaras kiemas, į kurį atsiveria visų pagrindinių pastatų durys ir vartai. Toks pastatų išdėstymas vienija visas suvalkietiškos sodybos dalis į bendrą visumą. Savo dydžiu, paprastai pailgų formų statiniai ir dažnai nepriekaištinga tvarka jos išsiskiria iš kitų Lietuvoje paplitusių geometrinio užstatymo sodybų¹⁷¹.

Gyvenamųjų trobesių statybos reikalavimai plačiausiai buvo reglamentuoti 1940 m. išleistose kaimo statybos įstatymui vykdyti taisyklėse. Jose buvo numatyta, kad gyvenamieji mediniai namai gali būti tik dviejų aukštų ir ne ilgesni nei 25 metrų. Gyvenamųjų patalpų aukštis siektų ne mažiau nei 2,5 metro. Visos gyvenamojo namo patalpos, kuriose dirbama, miegama ar jose ruošiamas maistas, turėjo būti vėdinamos „tiesiog iš oro“. Rūšiai, esantys po gyvenamuoju namu taip pat privalėjo turėti vėdinimo įrengimą. Kalbant apie krosnis, taisyklėse buvo numatyta, kad jei jos statomos pirmame gyvenamojo namo aukšte, jos turėtų būti statomos ant atskirų pamatų, jei antrajame aukšte – ant kapitalinių sienų. Tuo tarpu kaminas turėjo būti išvestas virš stogo dangos ne mažiau kaip 60 centimetrų. Minėtose taisyklėse smulkiai aprašoma ir sanitariniai klausimai, jose numatyta, kad „mėšlynai, išvietės, šiukšlynai ir kitos nešvarumų vietos turėtų būti įrengiamos ne arčiau kaip 10 metrų nuo geriamojo vandens šulinių“¹⁷².

Greta gyvenamojo namo buvo statoma klėtis (svirnas), kuri vaidino labai svarbų vaidmenį valstiečių gyvenime. Klėtis dažniausiai turėdavo dvi patalpas – klėtį ir klėtelę. Klėtyje buvo laikomi iškulti grūdai, miltai ir kitos iš žemės ūkio gautos gėrybės, įvairūs namų apyvokos rakandai. Klėtelė, dažniausiai buvo naudojama samdiniams apgyvendinti. Suvalkietiškiems svirnamams būdingi uždari, lentomis apkalti priesvirniai¹⁷³.

Dažniausiai Suvalkijoje klėtys buvo statomos ant didelių, pamatuose nesurištų lauko akmenų tam, kad klėties grindys vėdintųsi ir grūdai negautų drėgmės. Klėtys, kaip ir stubos, buvo statomos iš gulsčiai dedamų, apvalių arba tašytų rąstų vainikų, kampuose suręstų į sąsparas. Sienų rąstai buvo stori, o pačios sienos lentomis neapkalamos. Daugeliui Suvalkijos klėčių būdingas išraiškingiausias šio pastato elementas, apie 1 metro įilgintas prieklėtis¹⁷⁴.

Visoje Užnemunėje klėtys vyravo dviejų patalpų ir dažniausiai su pakilimu virš stogo apie 1 metrą, dar vadinamu artiku. Dėl virš lubų pakelto stogo susidaro daug vietos, kur dauguma visos

¹⁷¹ Bertašiūtė, Rasa. *Kaimo statyba: Suvalkija*. Vilnius: Petro ofsetas, 2013. P. 7.

¹⁷² „Kad kaimo statyba būtų planinga. Vidaus reikalų ministras paskelbė kaimo statybai vykdyti svarbias taisykles“. *Lietuvos aidas*. 1940-01-15. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. kovo 15 d.] <<http://tarpukaris.autc.lt/lt/paieska/bibliografija/7839/kad-kaimo-statyba-butu-planinga>>.

¹⁷³ Bertašiūtė, Rasa. *Lietuvio sodyba*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla. Lietuvos liaudies buities muziejus. 2007. P. 149.

¹⁷⁴ Kačinskaitė, Indrė, et al. *Suvalkijos (Sūduvos) tradicinė kaimo architektūra*. Etninės kultūros globos taryba, 2008. P. 56.

Užnemunės valstiečių laikydavo grūdus. Kaip teigia I. Butkevičius, Užnemunės krašto gyventojai grūdus laikė tik ant klėčių lubų¹⁷⁵.

Dar vienas labai svarbus pastatas Suvalkijos valstiečio sodyboje – tvartas. Tvirtas stovi pagrindiniame sodybos kieme, statmenai stubai, geruoju fasadu orientuotas į kiemą. Varginių ir mažiau pasiturinčių vidutinių valstiečių ūkiuose buvo statomi maži, kelių patalpų tvarteliai. Stambiuose ūkiuose tvartai didesni, juose įrengiama daugiau patalpų. XIX a. pab. – XX a. pr. ėmė plisti išilginiai tvartai su galiniais ar šoniniais įėjimais. Tai didelis, keliomis skersinėmis sienomis perdalintas pastatas su atskiromis patalpomis kiekvienai gyvulių rūšiai¹⁷⁶.

Kluonas (klojimas) stovi bendrame sodybos komplekse priešais gyvenamąjį namą. Čia nebuvo jaujos kuliarniams javams džiovinti, bet buvo įrengiamos peludės. Todėl kluonai kartais vadinami daržinėmis, tačiau tai nėra tas pats, nes daržinėje laikomas pašaras, o kluone kraunami ir apdorojami javai¹⁷⁷.

XIX a. antroje pusėje Lietuvos valstiečių ūkiuose pradėjus plisti žemės ūkio technikai, atsiranda kuliamosios mašinos. Joms sukti pakinkytai arkliais prie pagrindinio kluono fasado statomas savitas aštuonkampis, šešiakampis, rečiau keturkampis pastatėlis – maniežinė. Maniežinės dažniausiai rastinių sienų neturi, jų stogas paremiamas ant stulpelių, o tarpai tarp jų kartais statmenai užkalami lentomis ar supinami iš vytelių¹⁷⁸.

Be jau išvardintų pagrindinių sodybos pastatų būta ir mažesnių gamybinių ir ūkinių pastatėlių: bulvinių, kamarų, rūsių, malkinių, nedidelių statinių naminiams paukščiams. Šalia tvarto arba kluono buvo statomi nedideli, mediniai lauko tualetai. Tarpukariu stambesnėse sodybose atsirado aliejinės, mėšlidės. Neretoje sodyboje kiek atokiau nuo kitų pastatų stovėdavo vėjo malūnai. Juos XX a. pradžioje pakeitė dyzeliniai varikliai, o pokaryje dalis malūnų buvo pritaikyti sukti elektra. Kai vėjo malūnai neteko ūkinės-ekonominės reikšmės, tuomet beveik visi iš Suvalkijos krašto ir išnyko¹⁷⁹.

Aptarus pagrindinius Suvalkijos vienkieminių sodybų trobesius, derėtų trumpai apžvelgti pagrindines statybos medžiagas. Kaip teigiama leidinyje „Kaimo statyba“, pagrindinės statybos medžiagos tarpukariu buvo medis, akmuo ir plytos. Taip pat naudota tinkas, dažai, stiklas ir izoliacinės medžiagos – jos įvardintos kaip pagalbinės statybos medžiagos. Rišamosiomis medžiagomis buvo renkamasi cementas, kalkės, gipsas bei molio tešla¹⁸⁰. Atkreipiant dėmesį į išvardintas medžiagas, galima daryti išvadą, kad tarpukariu dar buvo renkamasi daugiau iš gamtos išgaunamos statybinės medžiagos, nei dirbtinos.

¹⁷⁵ Butkevičius, Izidorius. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius: Mintis, 1971. P. 183.

¹⁷⁶ Kačinskaitė, Indrė, et al. *Suvalkijos (Sūduvos) tradicinė kaimo architektūra*. Etninės kultūros globos taryba, 2008. P. 69.

¹⁷⁷ Ten pat. P. 74.

¹⁷⁸ Ten pat. P. 75.

¹⁷⁹ Mickevičienė, Aušra. *Sugrįžimai... Vilkaviškio krašto etnografinės sodybos*. Marijampolė: Idėja plius, 2019. P. 38.

¹⁸⁰ Švipas, Vladas. *Kaimo statyba*. 1936. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 kovo 6 d.]

<<https://drive.google.com/file/d/15uAaMHcK8YrhsGGW0sr612L6HIMc69Gw/view>>.

Dar XIX a. pabaigoje daugelis trobesių Suvalkijoje buvo statomi be pamatų, tiesiog ant žemės arba pakeliami ant medžio trinkų (kaladžių). Tačiau XIX a. pab. – XX a. pr. statybos technologija kito, daug naujovių Suvalkiją pasiekė iš Rytų Prūsijos. Šios naujovės pirmiausiai pradėtos taikyti pasiturinčių valstiečių ūkiuose. Neabejotinai tai darė didelę įtaką visai kaimo architektūrai ir lėmė sparčius jos pokyčius. Jau tarpukariu beveik visi vienkieminių kaimų gyventojai darė ištisinius mūrinius pamatus, viršuje su plytų eilėmis. Reikėtų paminėti, kad iki XX a. pradžios lentas pjaudavo du žmonės su dvitraukiu pjūklų, o atsiradus garinėms lentpjūvėms darbas tapo žymiai lengvesnis. Atsiradus tokiai aplinkybei, ne tik atpigėjo lentos, bet ir keitėsi visas medžio gaminių asortimentas, o kartu ir statybos technologijos bei konstrukcijos. Paplito karkasiniai statiniai, namų sienas pradėta apkalti lentomis. Taip pat keitėsi ir stogų dangos. Jei iki XX a. daugiausiai stogai buvo dengti šiaudų bambliais, padarytais iš 3–4 ryšiukų, tai vėliau, greičiausiai nusižiūrėjus nuo Rytų Prūsijos, stogai buvo dengiami storesniu ir geresnės kokybės šiaudų sluoksniu. Po Pirmojo pasaulinio karo pradėtos drožti skiedros, šiaudinę stogo dangą keitė molio čerpės, o XX a. trečiame dešimtmetyje buvo pasiūlyta stogus dengti skarda. Suvalkija turtinga statybai tinkamo molio išteklių, kurie tarpukariu buvo sėkmingai naudojami. Pasak A. Mickevičienės, tarpukariu Suvalkijoje nemažai statyta molinių tvartų, daržinių, bulvinių. Vienas po kito dygo ir pastatai iš plytų, tik ne visi jie buvo pakankamai kokybiški, o to priežastis galėjo būti dar nesusiformavusi mūro statybos tradicija. Pietiniame Suvalkijos pakraštyje nemažai akmenų, todėl čia vis dar galima aptikti akmeninių kluonų, tvartų ar iš akmenų sudėtų šulinių. Pirmosios Nepriklausomybės metais, įsisavinant pažangias statybos technologijas, imta naudoti betoną. Paplito betoninės durų ir langų sąramos, grindys. Ūkinių pasatų sienoms naudoti įvairūs blokeliai¹⁸¹.

Reikėtų paminėti, kad Suvalkijos lygumose sodybas buvo mėgta apsodinti lapuočių medžių juostomis. Pasak R. Misiaus, vien sodybos architektūrinė vertė ne visiškai atspindi ir atskleidžia etnokultūrinio objekto savitumą, estetinį ir kultūrinį patrauklumą, karštotvarkinę vertę bei kokybę. Sodybų želdinimo tradicijų formavimasis yra susijęs ne tik su krašto ekonomine, politine ir socialine, bet ir su istorine bei etnokultūrine raida¹⁸².

R. Misiaus atliktame tyrime apie Suvalkijos etnografinio regiono senųjų vienkieminių sodybų želdinimo tradicijas teigiama, kad nors ir senųjų vienkieminių sodybų pastatai išdėstyti aplink stačiakampį kiemą ir sudaro reguliarią kompoziciją, tačiau apsauginiai želdiniai skirtinguose Suvalkijos rajonuose ar savivaldybėse buvo sodinami įvairiai. Pavyzdžiui, Kazlų Rūdos savivaldybėje ir kitose miškingose teritorijose šalia medžiais ir krūmais apaugusių natūralių vandens telkinių medžių sodyboms apsaugoti nuo vėjų sodinta labai mažai, o miško apsuptyje – nesodinta

¹⁸¹ Mickevičienė, Aušra. *Sugrįžimai... Vilkaviškio krašto etnografinės sodybos*. Marijampolė: Idėja plius, 2019. P. 38.

¹⁸² Misius, Romualdas. *Suvalkijos etnografinio regiono eksperimentinis senųjų vienkieminių sodybų želdinimo tradicijų tyrimas*. Žemės ūkio mokslai. T. 18. 2011. P. 35.

visai. Vilkaviškio rajone medžiai sodinti pagal perimetrą ir gerajame kieme. Vienkieminės sodybos apsauginiais želdiniais gausiau želdintos ir Marijampolės rajone. Dažniausiai želdinta tiesiomis, daugiausiai vienaarūšėmis medžių eilėmis, pasirenkant liepas, ąžuolus, beržus, klevus. Stambūs medžiai buvo sodinami sodybos priekinėje dalyje prie įvažiavimo, sklypo kampuose ar šalia pastatų. Tuopos buvo sodinamos ne tik apsisaugoti nuo vėjo, bet ir nuo žaibo. Jos buvo sodinamos prie tvarto ar kluono galo arba už jų priešvėjinėje pusėje. Dekoratyviniai augalai, tokie kaip jazminai, alyvos, erškėčiai buvo sodinami su tikslu papuošti gerąjį kiemą, prie tvorų, gyvenamojo namo, gėlių darželyje, prie klėties ar į ją vedančio takelio. Tuo tarpu gėlių darželiai buvo puoselėjami tik gerajame kieme, dažniausiai po gyvenamojo namo langais, prie pat įėjimo. Tokiuose gėlių darželiuose, šeštadieniais mėgdavo rinktis jaunimas, dainuodavo, žaisdavo, šokdavo. Todėl ilgainiui vienkieminėje sodyboje susiformavo naujas jos struktūrinis elementas – dekoratyvinis sodas, kurio struktūroje, be gėlynų, atsirado ir veja, takai, mažoji architektūra. Dekoratyviniai sodai palaiptams užėmė reprezentacinę švariojo kiemo dalį, kuriame buvo rengiamos šeimos šventės, metiniai susitikimai su giminėmis, kaimynais ar kaimo bendruomene. Vaismedžių sodai buvo veisiami visai šalia – arba už gyvenamojo namo, arba prie svirno, besiribojančio su geruoju kiemu. Tuo tarpu daržams suvalkiečiai skyrė stačiakampį plotą nuo kiemo, sodo ir pastatų laisvoje vietoje, dažniausiai rytinėje ir pietinėje sodybos dalyje. Reikėtų paminėti, kad Šakių, Vilkaviškio ir Marijampolės rajonuose daržas dažniausiai būdavo įrengtas šalia sodybos už jos ribų, tuo tarpu Kalvarijos savivaldybėje įrengti daržai dar buvo ir apsaugomi nuo vėjo¹⁸³ (žr. 4 priedą).

Nagrinėjant vienkieminio kaimo sodybos apželdinimo ypatumus, būtų verta aptarti ir sodybų siluetus kraštovaizdžio fone. Pasak R. Misiiaus, būtina atkreipti dėmesį į tai, kad sodybų siluetai turi būti vertinami vientisumo, sodybos elementų ryškumo ir darnos su supančiu kraštovaizdžiu atžvilgiu. Autorius atkreipia dėmesį, kad tose sodybose, kurios įsikūrusios savaimingai¹⁸⁴ (iki 1930 m.), sodybų siluetai labiau vientisi – derantys su sodybą supančiu kraštovaizdžiu, tuo tarpu sodybose, kurios įkurtos po 1930 m., tokios dermės nėra arba yra labai mažai. Taip galėjo nutikti, nes tarpukario oficiali agronomų ir matininkų rekomendacija naujai kuriamų sodybų savininkams buvo sodybų ribas želdinti paprastosiomis eglėmis. Straipsnio autorius mano, kad sodybų siluetai, kuriuose dominuoja spygliuočiai, ypač paprastosios eglės, nėra būdingi senajam tradiciniam kaimiškajam kraštovaizdžiui¹⁸⁵ (žr. 5 priedą).

Be to, suvalkiečiai, anksčiau nei likusios Lietuvos gyventojai, pamiršo dūmines trobas, o jų stubos ir svirnai dažnai būdavo puošiami paaukštinta pastoge – ertikiu. Ilgainiui Suvalkijoje įsivyravo

¹⁸³ Misius, Romualdas. *Suvalkijos etnografinio regiono eksperimentinis senųjų vienkieminių sodybų želdinimo tradicijų tyrimas*. Žemės ūkio mokslai. Nr. 1. T. 18. 2011. P. 38–42.

¹⁸⁴ Pasak R. Misiiaus, valstiečiai nuo seno savo nuožiūra ir jėgomis savaip kūrė vienkiemines sodybas, statėsi pastatus. Nuo 1930 m. šį procesą griežtai pradėjo reguliuoti tarpukario Vyriausybė.

¹⁸⁵ Misius, Romualdas. *Suvalkijos etnografinio regiono savaimingos ir planingos statybos vienkieminių sodybų erdvinės struktūros ir želdinimo lyginamoji analizė*. Žemės ūkio mokslai. T. 20. 2013. P. 189.

paprastesni – dvišlaičiai stogai, kurie pakeitė senovinius, į kupetas panašius stogus. Didesniam derliui suvežti būdavo statomi dideli ir erdvūs kluonai, prie jų dažnai atsirasdavo priestatai arkliniams maniežams ar žemės ūkio technikai laikyti.

Apibendrinant galima teigti, kad dėl panaikintos baudžiavos valstiečiai iš mažų ir ankštų kaimų ėmė keltis į nuosavas erdvas vienkiemines sodybas. Dėl derlingų Suvalkijos žemių, šio krašto valstiečiai netruko prasigyventi ir ėmė statyti didelius trobesius tvarkingose sodybose. XIX a. pradžioje iš kaimyninės Rytų Prūsijos buvo perimta raudonų plytų mūrinė statyba – pastatų stogai dengiami molinėmis čerpėmis, kiemo išplanavimas taisyklingos stačiakampio formos. Turint galvoje sodybų apželdinimo tradicijas, senojo vienkieminio kaimo apželdinimas labiau dera su sodybą supančiu kraštovaizdžiu ir yra praktiškesnis.

3. SUVALKIJOS VIENKIEMINIŲ KAIMŲ PAVELDAS

Lietuvoje juridškai ir administraciškai reglamentuota kultūros paveldo apsaugos sistema pradėjo veikti gana vėlai palyginus su kitomis Europos valstybėmis. Tik 1919 m. Lietuvos Respublikoje buvo priimtas „Valstybės archeologijos komisijos įstatymas“. Būtina paminėti, kad šis įstatymas buvo tik laikinas ir deklaravo tik bendro pobūdžio nuostatas dėl paveldo saugojimo, juridinės ir ekonominės sąlygos apibrėžtos gana ribotai. Skiriami du su paveldosaugos augimu susiję etapai: sovietinės okupacijos ir aneksijos laikotarpis (1940–1990) ir laikotarpis, prasidėjęs Lietuvai atkūrus nepriklausomybę (nuo 1990 m.), kuris tęsiasi iki šiol¹⁸⁶.

3.1. Išlikę Vilkaviškio krašto vienkieminiai kaimai ir sodybos

Šiandien vis dažniau žmogaus žvilgsnis krypta į kaimą. Vis dažniau autentiškos vertybės suvokiamos kaip atsvara globalizacijai. Kaime žmonės ieško tiek fizinės, tiek dvasinės ramybės. Spartėjant gyvenimo tempui, kaimas tampa vienas iš rekreacinių erdvių. Be to, kaimo vietovių atgaivinimas suvokiamas, kaip galimybė išsaugoti savo kultūrinį identitetą. Suvalkijoje, kaip ir likusioje Lietuvos dalyje, po sunkių sovietinės okupacijos metų, sodybų, kurios liudytų apie kiekvieno lietuvio savasties kilmę, yra likę vos keletas. Kultūros vertybių registre dauguma saugomų sodybų turi memorialinių sodybų statusą, kai tuo tarpu atskirų Suvalkijos vienkieminių kaimų struktūros bruožų, įrašytų Kultūros vertybių registre, tyrimo metu rasti nepavyko. Reikėtų paminėti, kad sodybos, kurios įrašytos į Kultūros vertybių registrą ir turi daugiau memorialinę vertę, ne visada gali būti priskiriamos (ar priklauso) vienkieminiams kaimams.

Vilkaviškio rajone identifikuotos šešios sodybos, kurios turi memorialinę vertę ir yra įrašytos į Kultūros vertybių registrą. Tai Jono Basanavičiaus gimtosios sodybos pastatų kompleksas, Ožkabalių k., Bartninkų sen., Vinco Kudirkos gimtosios sodybos kompleksas, Paežerių k., Pilviškių sen., Salomėjos Nėries gimtosios sodybos vieta, Kiršų k., Šeimenos sen., Kazio Bradūno gimtosios sodybos vieta, Kiršų k., Šeimenos sen. bei Rimšų sodyba, kuri pastatyta dar XIX a. pradžioje ir praminta pažangiausia Suvalkijos (Sūduvos) sodyba, esanti Naudžių k., Pilviškių sen.

Tam, kad identifikuoti išlikusį Suvalkijos etnografinio regiono vienkieminių kaimų paveldą, buvo pasirinkta Vilkaviškio rajono vienuolika vienkieminių kaimų. Pagrindinė priežastis, lėmusi tokį pasirinkimą, buvo ta, kad Vilkaviškio rajono savivaldybės Architektūros ir urbanistikos skyriaus

¹⁸⁶ Ščiglienė, Vaida. *Įpaveldinimo praktika Lietuvoje: ypatumai ir naujos galimybės*. Kultūros paminklai. T. 20. 2016. P. 4.

viena specialisčių patikino, jog tokių kaimų Vilkaviškio rajone nėra. Taip pat šį pasirinkimą lėmė studijų ir mokslinių darbų stoka būtent Vilkaviškio rajono vienkieminių kaimų kaimo plano, kaimo sodybų trobesių išdėstymo ir išlikusių saugotinių elementų klausimu.

Lauko tyrimas buvo atliekamas Vištyčio seniūnijos Rėčiūnų, Pavištyčio ir Vištyčio lauko I kaimuose, Gražiškių seniūnijos Beržinių ir Skardupių kaimuose, Kybartų seniūnijos Kybeikių, Peletrūnų, Stanaičių ir Skardupių kaimuose, Klausučių seniūnijos Andriškių kaime bei Virbalio seniūnijos Švitrūnų kaime. Kaimai pasirinkti atsitiktine tvarka, siekiant identifikuoti išlikusius vienkieminių kaimų ar vienkieminių sodybų plano bei struktūros bruožus, sodybų statinių atskirus elementus ir sodybų plano elementus, kurie būdingi senosioms sodyboms. Visuose tirtuose kaimuose išlikęs stačiakampio arba kvadrato formos sodybos pastatų apstatymas (žr. 7 priedą). Daugumoje tirtų kaimų sodybų pastatai vienaip ar kitaip renovuoti, rekonstruoti, tačiau pavyko identifikuoti pastatų, kurie dar išlaikę XIX a. pirmos pusės statyboms būdingų bruožų, tokių kaip gyvenamojo namo stogo kraigo apdaila ir pats stubos fasadas (žr. 8 priedą) Skardupių ar Beržinių kaimuose, Gražiškių seniūnijoje. Derėtų paminėti, kad tirtuose kaimuose gyvenamieji namai pakeitę savo pradinę išvaizdą dėl remonto darbų. Pakeisti langai ir durys, perdengti stogai, prieangiai panaikinti arba pakeisti modernesniais, ekonomiškais. Labiau savo autentišką išvaizdą išlaikę ūkiniai pastatai, ypač tie, kurie buvo statomi iš akmenų ir molio. Tokie pastatai labiau būdingi Vištyčio, Gražiškių seniūnijose esančiuose vienkieminiuose kaimuose (žr. 9, 10 priedus). Be to, Peletrūnų k., Kybartų sen. buvo identifikuota klėtis su iškišta viršutine stogo dalimi (žr. 11, 12 priedus). Retai, bet senosiose Suvalkijos vienkieminių kaimų sodybose dar galima identifikuoti gėlių darželius, kurie, pasak R. Misiaus, dažniau rengti senosiose sodybose nei prieškarui. Gėlių darželiai buvo įrenginėjami švariajame kieme po gyvenamojo namo langais ar prie įėjimo į namą (žr. 13, 14 priedus).

Reikėtų paminėti, kad visuose tirtuose vienkieminiuose kaimuose, šalia senųjų sodybų, buvo stebima ir naujųjų sodybų, statytų nesilaikant nei sodybos pastatų išdėstymo, nei senajam kaimo kraštovaizdžiui būdingų apželdinimo tradicijų. Toks reiškinys yra neigiamas, nes jam plintant, kyla grėsmė išnykti ir taip pakankamai retam vaizdai – senųjų Suvalkijos vienkieminių kaimų plano bei struktūros bruožams.

Bendrai apžvelgiant Suvalkijos etnografinio regiono vienkieminių sodybų bruožus, galima teigti, kad Suvalkijos etninės architektūros paveldo būta įdomaus ir įvairaus. Šio krašto ūkininkai statėsi erdvas, praktiško išplanavimo sodybas, kurios buvo apstatomos pakankami patvarių statybinių medžiagų pastatais. Tiek sodybų planas, tiek pastatų architektūriniai sprendimai, tiek pastatų konstrukcijos atskleidžia kaimyninės Rytų Prūsijos įtaką¹⁸⁷.

¹⁸⁷ Kačinskaitė, Indrė, et al. *Suvalkijos (Sūduvos) tradicinė kaimo architektūra*. Etninės kultūros globos taryba, 2008. P. 90.

Taigi, būtų galima daryti išvadą, kad tirtuose Vilkaviškio krašto vienkieminių kaimų pavienėse sodybose dar yra išlikę elementų, kurie liudija apie kitokią nei likusios Lietuvos dalies istorijos įtaką, ypač iki XX a. antro dešimtmečio. Visas Užnemunės kraštas dar priklausė Lenkijos karalystei, kai jo gyventojai savo trobesius statėsi ir kaimus planavo pagal Rytų Prūsijos valstiečių pavyzdį.

Skirstant kaimus į vienkiemius, kaimo kraštovaizdis kito, palyginus su valakinės žemės reformos krašto vaizdais. Vienkiemių sodybos pabiro po visą kraštą. Toks kraštovaizdis išliko iki kolektyvizacijos pradžios, kuomet pakitusiame kraštovaizdyje ėmė ryškėti kolūkių ir sovietinių ūkių gyvenamųjų ir gamybinių pastatų kompleksai. Vienkieminių kaimų gyventojai buvo suvaromi į kolūkinės gyvenvietes, dažnu atveju vienkieminių kaimų sodybas sunaikinant.

Iš žemėlapių „XIX a. vidurio gyvenviečių tipų Lietuvos teritorijoje pasiskirstymas“ (žr. 15 priedą), sudaryto 1965 m. pagal vokiečių generalinio štabo žemėlapi, matyti, kad Lietuvos teritorijoje XIX a. pabaigoje daugiausiai buvo gatvinių ir vienkieminių kaimų. Vakarinėje Lietuvos dalyje ir visoje Užnemunėje vyravo vienkieminiai kaimai, likusioje teritorijoje – gatviniai ir padriki kaimai¹⁸⁸.

Kalbant apie išlikusius vienkieminius kaimus reikėtų paminėti, kad jų sodybų išsidėstymas konkrečiau kaimo teritorijos ribose yra labai įvairus. Pagal sodybų išsidėstymą jose, vienkieminiai kaimai skirstomi į tris pogrupius:

- 1) vienkieminius linijinius kaimus (žr. 16 priedą);
- 2) vienkieminius branduolinius kaimus (žr. 17 priedą);
- 3) vienkieminius padrikus kaimus (žr. 18 priedą).

Vienkieminiai padriki kaimai yra tokie, kur kaimui priklausančiame žemės masyve sodybos pasiskirsto tolygiai, bet be kokios nors aiškesnės schemos. Tokių kaimų vienkiemiai turi atskirus įvažiavimus į pagrindinį per kaimo teritoriją einantį kelią, bet tiesioginio susisiekimo tarp gretimų vienkiemių dažniausiai nebūna¹⁸⁹. Vienkieminiai branduoliniai kaimai – tai tokie kaimai, kur sodybos išsidėsto grupėmis (branduoliais), o aplink juos pasiskirsto atskiri vienkiemiai¹⁹⁰. Vienkieminių linijinių kaimų sodybos rikiuojamos pagal vieną kelio pusę arba išdėstomos šachmatine tvarka abipus kelio, atokiai viena nuo kitos¹⁹¹ (žr. 19 priedą).

Tyrimo metu pasirinktoje geografinėje aprėptyje buvo identifikuota visų trijų pogrupių vienkieminių kaimų. Pagal gautus tyrimo duomenis galima teigti, kad Suvalkijos etnografiniame regione labiausiai paplitę iki šių dienų išlikę yra padriko tipo vienkieminiai kaimai. Jie vyrauja visose tirtose savivaldybių teritorijose.

¹⁸⁸ *Lietuvių liaudies architektūra*. T. 1, Vilnius: Mintis, 1965. P. 20.

¹⁸⁹ Ten pat. P. 18.

¹⁹⁰ Ten pat. P. 18.

¹⁹¹ Ten pat. P. 18.

Sekanti vienkieminių kaimų rūšis, pagal savo paplitimo mastą tyrimo geografinėje aprėptyje, yra vienkieminiai linijiniai kaimai, tačiau tiek padrikų, tiek linijinių vienkieminių kaimų teritorijose yra „įsimaišę“ kolūkinio kraštovaizdžio elementų:

- 1) fermos;
- 2) apleisti pastatai;
- 3) didelių pastatų liekanos.

Mažiausia dalis tirtoje teritorijoje yra vienkieminių branduolinių kaimų. Sprendžiant iš kitų autorių atliktų tyrimų, šio tipo kaimų Suvalkijos etnografiniame regione būta mažiausiai.

Atsižvelgiant į tai, kad Užnemunėje, anksčiau nei likusioje Lietuvos dalyje, buvo panaikinta baudžiava, valstiečiams žemė buvo nuomojama činšo pagrindais ir atlikta nauja žemėtvarka, šie veiksniai lėmė vienkieminių linijinių kaimų atsiradimą pirmiausiai lietuviškosios Užnemunės teritorijoje, kuriai priklauso ir Suvalkija. Dėl dar XIX a. pradžioje pertvarkytos žemėtvarkos, valstiečiams žemė būdavo duodama viename bendrame sklype, o ne kaip anksčiau – trijuose atskiruose sklypuose. Sujungiat sklypus, kaimų sodybas teko iškelti į kitas, iš anksto numatytas vietas greta kelių, iš kelio abiejų pusių. Sodybos, išsidėsčiusios abiejose kelio pusėse, sudarė vienkieminius linijinius kaimus, kurie būdingi Suvalkijos etnografiniam regionui.

Prie Suvalkijos vienkieminių kaimų paveldo elementų grupės reikėtų priskirti tik šiam regionui būdingą vienkieminių kaimų sodybų išsidėstymą pagal tiesius kelius. Čia sodybos buvo rikiuojamos pagal vieną kelio pusę arba buvo išdėstomos šachmatine tvarka abiejose kelio pusėse, atokiai viena nuo kitos¹⁹². Jie atspindi visoje Užnemunės teritorijoje prarastos vienkieminės reformos rezultatus ir yra tapę neatsiejama šio etnografinio regiono kraštovaizdžio dalimi¹⁹³.

Tiriant šiandienos situaciją, susijusią su vienkieminių kaimų Suvalkijoje (Sūduvoje) paplitimo mastu, buvo nuspręsta pasinaudoti Registrų centro skelbiamais duomenimis. Pirmiausiai buvo identifikuojami kaimai pagal kiekvienoje savivaldybėje esančių seniūnijų duomenis. Rasti 1497 įrašai. Visi jie išnagrinėti naudojantis Registrų centro internetiniame puslapyje pateikta funkcija „paieška žemėlapyje“, naudojant vaizdą iš palydovo. Naudojant šį būdą identifikuojant vienkieminius Suvalkijos kaimus, buvo rasta 858 vienkieminio kaimo apibrėžimą atitinkantys objektai. Iš šių duomenų buvo išskirta: linijiniai kaimai (jų identifikuota 391), padriki kaimai (jų identifikuota 324), taip pat išskirti viensėdžiai, kai kaimo teritorijoje pagal palydovo vaizdą identifikuota viena sodyba (tokių viensėdžių identifikuota 127). Nagrinėjant Suvalkijos orto-foto nuotraukas buvo aptikta tokių elementų, kurie pagal apibrėžimą neatitiko nei linijinio, nei padriko kaimo sampratos, todėl buvo įvardinti kaip mišrūs, nes šiuose kaimuose galima atpažinti ir vienkieminio linijinio, ir vienkieminio

¹⁹² *Lietuvių liaudies architektūra*. T. 1, Vilnius: Mintis, 1965. P. 18.

¹⁹³ Kačinskaitė, Indrė, et al. *Suvalkijos (Sūduvos) tradicinė kaimo architektūra*. Etninės kultūros globos taryba, 2008. P. 6.

padriko kaimo schemos dalis. Tai reiškia, kad mišrių vienkiaminių kaimų sodybos išsidėsčiusios ir palei ilgus lygius kelius, ir nutolusios atokiau nuo kelio, atitinkančius padriko vienkiaminio kaimo apibrėžimą. Tokių elementų tyrimo geografinėje aprėptyje identifikuota 16 (lentelė Nr. 1).

Lentelė Nr.1. Suvalkijos vienkiaminių kaimų pasiskirstymas savivaldybėse¹⁹⁴

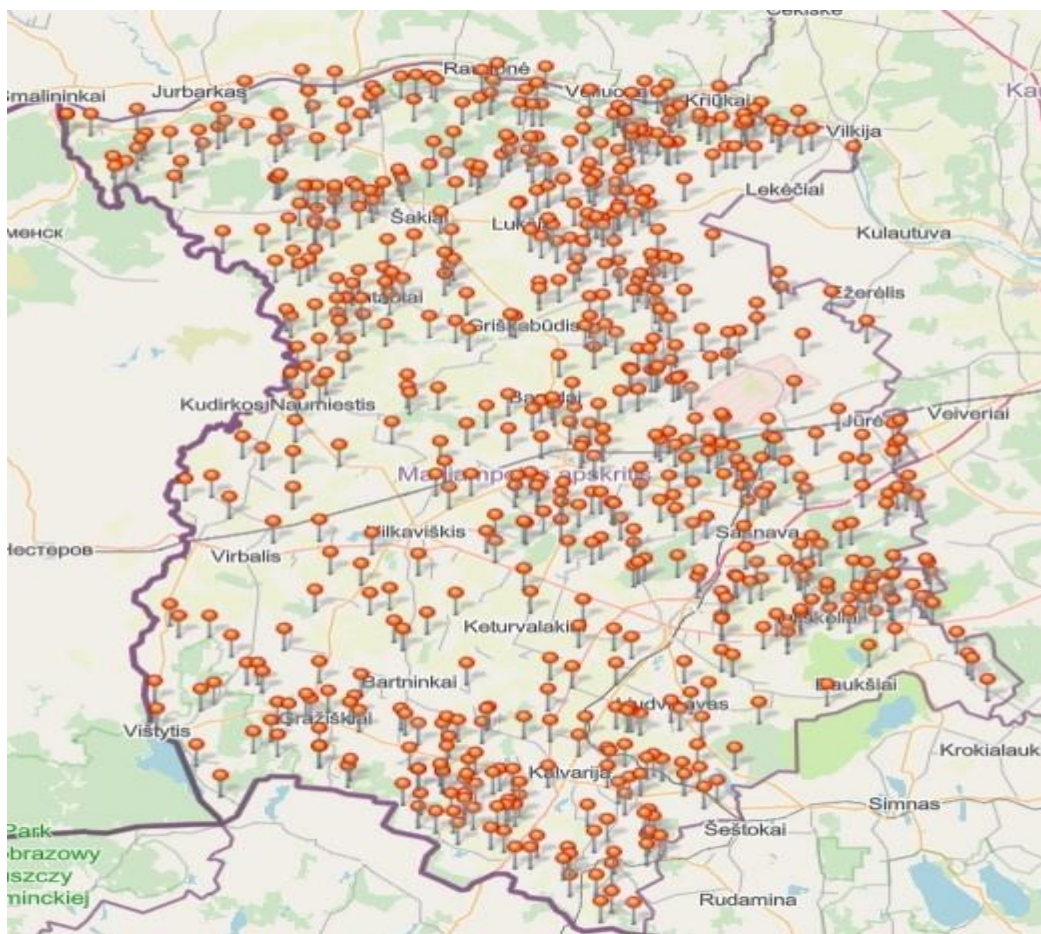
Pavadinimas	Pogrupis	Linijinis	Padrikas	Viensėdis	Mišrus	Viso
Kalvarijos savivaldybė		61	30	19	-	110
Kazlų Rūdos savivaldybė		65	43	7	2	117
Marijampolės rajono savivaldybė		79	43	23	6	151
Šakių rajono savivaldybė		123	135	54	4	316
Vilkaviškio rajono savivaldybė		63	73	24	4	164
	Viso:	391	324	127	16	858

Iš lentelėje pateiktų duomenų būtų galima daryti išvadą, kad Suvalkijos vienkiaminių kaimų didžiąją dalį sudaro padriki kaimai ir tik nedideliu skaičiumi atsilieka linijiniai kaimai.

Pagal atlikto tyrimo apie vienkiaminių kaimų išsidėstymą Suvalkijoje gautus rezultatus, darytina išvada, kad Suvalkijoje labiausiai yra paplitę vienkiaminiai padriki ir vienkiaminiai linijiniai kaimai, kuriuose labai dažnas reiškinys – kolūkinio kraštovaizdžio elementai.

Prie visų išvardintų vienkiaminių kaimų pogrupių, būtų tikslinga paminėti dar vieną reiškinį vienkiaminių kaimų raidos istorijoje – vienkiaminių kaimų atsikūrimą. Nemažai vienkiaminių kaimų sodybų yra atstatomos ar renovuojamos, tačiau yra ir tokių sodybų, kurios kuriasi vienkiaminio kaimo teritorijoje, tik naujoje vietoje. Kuriant naujas sodybas nepaisoma tam tikram vienkiaminių kaimų pogrupiui būdingų bruožų. Pavyzdžiui, jei kaimas priskiriamas vienkiaminių linijinių kaimų pogrupiui, sodybos turėtų būti kuriamos prie kelio, tačiau naujųjų sodybų savininkai to nepaiso ir kuriasi ten, kur jiems patogiau, toliau nuo pagrindinio kelio. Šis reiškinys iškreipia vienkiaminių kaimų pogrupių sąvoką. Todėl manytina, kad būtent dėl šios priežasties iškyla būtinybė senųjų vienkiaminių kaimų sodybų išsidėstymo planus įtraukti į nekilnojamojo materialaus kultūros paveldo registrą.

¹⁹⁴ Sudaryta teksto autorės.

1 pav. Vienkieminių kaimų sanakaupa Suvalkijoje¹⁹⁵

Būtina paminėti, kad tokių kaimų, ir visai nemažai, yra išlikę ir šiandien, tačiau dėl spartėjančios globalizacijos ir dėl to, kad žmonės vis labiau nori grįžti gyventi į kaimus, o kaimai, kurie dar turi senojo kaimo bruožus, turi potencialią tikimybę išnykti. Didžioji vienkieminių kaimų sanakaupa yra Šakių, Vilkaviškio ir dalyje Marijampolės rajonų (žr. 1 pav., 20 priedą).

Knygoje „Lietuvių liaudies architektūra“ teigiama, kad tiek sodybų, tiek kaimų išsidėstymą kraštovaizdyje pirmiausiai lėmė istorinės aplinkybės ir žmonių evoliucijos raida. Senovėje, kol dar buvo menkos gamybos priemonės ir primityvūs gamybos būdai, žmogus buvo labiau priklausomas nuo gamtinių sąlygų ir turėjo prie jų derintis, todėl renkantis gyvenvietėms vietas buvo atsižvelgiama į natūralius gamtinius išteklius, tokius kaip vanduo, reljefas, miškas, dirvos kokybė ir pan.¹⁹⁶

Dar vienas, tik Suvalkijos etnografiniam regionui būdingas bruožas, kalbant apie vienkieminių kaimų sodybas, yra pačios sodybos pastatų išdėstymas. Čia sodybos planas – taisyklingos keturkampio formos, kiemas, kurio forma artima stačiakampiui, apstatytas iš visų pusių pastatais, stovinčiais šonais arba galais į gatvę. Pastatai išdėstyti taisyklingai pagal gan griežtą šiam kraštui

¹⁹⁵ Sudaryta teksto autorės, šaltinis: *Learn ArcGIS*. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. gegužės 9 d.] <<https://learnarcgis1.maps.arcgis.com>>.

¹⁹⁶ *Lietuvių liaudies architektūra*. T. 1, Vilnius: Mintis, 1965. P. 26.

būdingą planavimo programą: stuba dažniausiai statoma pietinėje ar vakarinėje pusėje, arba lygiagrečiai su keliu, priešais stubą – kluonas, prie kitų kiemo kraštų priešpriešais būna tvartas ir klėtis¹⁹⁷. Tokios sodybos kūrėsi lygiame plote, nevaržomos reljefo bei kitų gamtinių kliūčių. Taisyklingos formos sodybos turėdavo kelis atskirus kiemus, bet kiekvieno kiemo forma artima stačiakampiui¹⁹⁸. Be to, reikėtų paminėti, kad Suvalkijos valstiečių pastatų specifiniams bruožams susiformuoti turėjo įtakos skirtingas nei likusios Lietuvos dalies istorinis likimas. Dar apie XV a. čia kėlėsi valstiečiai iš Žemaitijos, Aukštaitijos ir buvusios Rytų Prūsijos. Todėl natūralu, kad gyventojai, atsikėlę į Suvalkiją iš įvairių Lietuvos vietų nepamiršo savo architektūros ir statybų tradicijų. Dėl šios priežasties įvairūs sritiniai kultūros elementai, architektūros kompozicijos tarpusavyje susipynė su vietinėmis ir ilgainiui susidarė specifiniai, tik šiam kraštui būdingi pastatų tipai¹⁹⁹.

Suvalkijos krašto valstiečiai visą laiką buvo pirmaujantys. Jei ne sovietmetis, sunaikinęs didžiąją dalį vienkiemių, Suvalkija galėtų didžiuliu architektūros paveldu: didelėmis, gražiomis, turtingomis sodybomis, su modernia tam laikui įranga ir patogiais, estetiškais, su vis nauja mada besikeičiančiais trobesiais²⁰⁰.

Apibendrinant galima teigti, kad nors ir nuo XIX a. pradžios Suvalkijoje vienkieminiai kaimai buvo planuojami palei kelią, taip formuojant vienkieminius linijinius kaimus, tačiau šiai dienai didesnė dalis kaimų atpažįstama kaip padriko tipo vienkieminiai kaimai, ko priežastis gali būti vis spartėjantys globalizacijos procesai, o taip pat ir teisės aktų nebuvimas reglamentuojant sodybos vietos nustatymą palei kelius.

3.2. Kaimų pavadinimai – nematerialusis vienkieminių kaimų paveldas

XXI a. vis aktualesnė problema tampa ir kaimų pavadinimų su jiems priklausančia teritorija išsaugojimas. Juk dauguma jų susikūrė dar XX a. pradžioje ar anksčiau. Dėl suvalkietiškos tarmės šie pavadinimai – unikalūs, pavyzdžiui Penkvalakių, Švarpilškių, Viščiakaimio kaimai ir pan. Nemažai senųjų kaimų pavadinimų buvo pakeista dar XX a. trečiajame dešimtmetyje, tiesa jie buvo pakeisti į ausiai malonesnius ir lengviau ištariamus pavadinimus, tokius kaip Dailučiai, Klausučiai ar pan. Dar vienas kaimų nykimo etapas sietinas su kolūkinių gyvenviečių kūrimu, kada buvo naikinamos vienkieminės sodybos, kuriant kolūkines gyvenvietes, melioruojant laukus. Trečiasis etapas, kuomet ištuštėjo daug kaimiškų sodybų, ar net ištisi kaimai, buvo XX a. pabaigoje prasidėjusi emigracija, ko

¹⁹⁷ Kačinskaitė, Indrė, et al. *Suvalkijos (Sūduvos) tradicinė kaimo architektūra*. Etninės kultūros globos taryba, 2008. P. 7.

¹⁹⁸ *Lietuvių liaudies architektūra*. T. 1, Vilnius: Mintis, 1965. P. 33.

¹⁹⁹ Kačinskaitė, Indrė, et al. *Suvalkijos (Sūduvos) tradicinė kaimo architektūra*. Etninės kultūros globos taryba, 2008. P. 11.

²⁰⁰ Mickevičienė, Aušra. *Sugrįžimai... Vilkaviškio krašto etnografinės sodybos*. Marijampolė: Idėja plus, 2019. P. 38.

pasekoje, kaimuose neliko nei vieno gyventojų, tačiau reikėtų paminėti, kad yra fiksuojama atvejų, kai ištuštėjusiuose kaimuose vėl ėmė kurtis žmonės²⁰¹.

Ne išimtis ir Suvalkijos regionas, kuriame dėl padidėjusios žmonių emigracijos lieka vis daugiau kaimų be gyventojų arba su labai maža dalimi. Dar 2019 m. Vyriausybės posėdyje buvo svarstoma naikinti dalį Vilkaviškio rajono kaimų, tiesa, keli kaimai buvo atkurti, o tie kaimai, kurių ribos buvo netoli miesto ribų, dabar jau tapę to miesto dalimi²⁰². Pavyzdžiui, 2019 m. Vyriausybės posėdyje buvo nuspręsta Vilkaviškio rajone naikinti 16 kaimų, Marijampolės rajone – 11 kaimų. Nors tame pačiame posėdyje taip pat buvo nuspręsta Vilkaviškio rajone atkurti 5 kaimus su anksčiau išnykusių kaimų pavadinimais, o Marijampolės rajone atkurti 2 kaimus su anksčiau išnykusių kaimų pavadinimais, be to, Marijampolėje atsiranda gatvių, kurios pavadintos išnykusių kaimų pavadinimais²⁰³.

Senujų kaimų pavadinimų išlikimo problemą nagrinėja Filomena Kavoliutė, kuri savo tyrime „Gyvenamųjų vietovių vardai – nematerialusis šalies kultūros paveldas“, teigia, jog gyvenamųjų vietovių vardai – tai savotiški kodai apibūdinantys bendruomenes arba jų gyvenamą aplinką – buvusio ar esamo gamtovaizdžio ypatybes, kraštovaizdžio elementus, gyvenusių žmonių verslus, socialinį statusą, istorinius įvykius, kaimų įkūrėjų pavardes, bendruomenių gyvenimo būdą. Kaimų ir viensėdžių vardai – tai ir kūryba, nusakanti senųjų bendruomenių charakterį, apibūdintą, greičiausiai, kaimynų, atskleidžianti buvusius kaimynystės santykius. Pavyzdžiui, Aruodiškiai, Moliniškiai, Paikiai, Kaupiškiai, Merkšiškiei, Moliniai, Saugučiai, Žyniai ir pan.²⁰⁴

Siekiant identifikuoti Suvalkijos kaimų pavadinimų kilmę bus peržengtos tyrimo chronologinės ribos tam, kad būtų galima išsamiau apibūdinti kaimų pavadinimų atsiradimo priežastis. Kalbant apie dabartinį Suvalkijos etnografinį regioną ir siejant jo istoriją su kaimų pavadinimų kilme, būtina paminėti, kad iki karų su kryžiuočiais jotvingių apgyvendintoje Sūduvoje miškingumas galėjo siekti apie 55–60 %, likusią dalį užėmė pelkės, vandenys ir žemės ūkio naudmenos²⁰⁵. Manytina, kad būtent dėl didelio Suvalkijos regiono miškingumo nemaža kaimų pavadinimų dalis siejama būtent su gamtovaizdžio ypatybėmis ir daugumoje lapuočių medžių miško masyvais, pavyzdžiui, Alksninės, Putinėlių, Skroblų, Beržinių, Eglinėlių, Šilsodžio, Lygumų, Obeliškių, Skardupių, Drebulinės, Putinų, Žaliosios, Karklupėnų, Pašilių, Paežerių, Uosių, Dobilynų, Beržupių, Ažuolų Būdos, Kalvos,

²⁰¹ Mašalaitis, Benjaminas. *Išnykę Marijampolės apylinkių kaimai*. Sūduvos gidas.lt. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. sausio 18 d.] <<https://sduvosgidas.lt/isnyke-marijampoles-apylinkiu-kaimai/>>.

²⁰² *Vilkaviškio rajonas migruoja: panaikins keliolika ištuštėjusių kaimų*. LRT.lt. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. sausio 18 d.] <<https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/207546/vilkaviskio-rajonas-migruoja-panaikins-keliolika-istustejusiu-kaimu>>.

²⁰³ Mašalaitis, Benjaminas. *Išnykę Marijampolės apylinkių kaimai*. Sūduvos gidas.lt. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. sausio 18 d.] <<https://sduvosgidas.lt/isnyke-marijampoles-apylinkiu-kaimai/>>.

²⁰⁴ Kavoliutė, Filomena. „Gyvenamųjų vietovių vardai – nematerialusis šalies kultūros paveldas“. *Geografijos metraštis*. T. 47. 2014. P. 98.

²⁰⁵ Brukas, Algirdas, et al. *Sūduvos girios*. Kaunas: Muzikos fiesta, 2019. P. 19.

Klevinės ir t.t. kaimai. Algirdas Brukas knygoje „Sūduvos girios“ teigia, kad XVII a. antroje pusėje tarp Rausvės ir Šešupės upių atsirado Vidgiriai, Meškučiai, Mokolai, Tarpučiai, Uosupė, Paršeliai, Gulbiniškis, Girios, Paežeriai ir kiti kaimai²⁰⁶.

Pasak A. Bruko, seniausios gyvenvietės prasidėjo nuo girios sargų, dažniausiai įkurdinamų prie kelių, tačiau, kai XIX a. miško sargų pareigybes keitė miškų sargai ir eiguliai, atsirado dar vienas ir labai išplitęs gyvenvietės pavadinimas „būda“. „Būdos“ atsirado kaip sezoninės ir laikinos medžiotojų, žvejų, miško pievų šienautojų ir pan. buveinės, o vėliau tapo miško ruošos ir verslų buveinėmis. Pirmieji jų vardai dažniausiai būdavo sudurtiniai žodžiai, kur pirmasis paprastai rodė pirmųjų būdininkų pavardes. Vėliau, ypač jei prie būdos imdavo formuotis kaimas, pirminiai vardai keitėsi iš dviejų žodžių padarant vieną, kartais visai naują, o neretai išsaugojant vienokias ar kitokias „būdos“ formas, pavyzdžiui, Būda, Būdelė, Būdvietis, Griškabūdis, Mergbūdis, Skarkabūdis, Tamošbūdis ir t.t. Dalis pirminių miško gyvenviečių turėjo ne „būdų“, o medienos produktų pavadinimus. Taip, pasak A. Bruko, atsirado Patašinės, Smalnicų kaimai. Be to, Suvalkijos giriose atsirado kaimų vardai, kurie kilę iš balų rūdos kasimo, lydymo ir kalimo, pavyzdžiui, Karčrūdė, Kardorūdė, Kazlų Rūda, Višakio Rūda ir kt. Daugiausiai XVIII a. pirmos pusės kaimų pavadinimų, rodančių ne verslą, o kad jie atsirado naujose girios vietose, turėjo žodį „naujiena“, pavyzdžiui: Naujakaimio, Naujienėlės, Naujininkų, Naujienos, Narto Naujienos kaimai. XIX a. „girinės“ kilmės pavadinimai gerokai lenkė kitos kilmės kaimų pavadinimus²⁰⁷.

Taigi, pasak F. Kavoliutės, gyvenamųjų vietovių vardai kartu su kitais vietovardžiais formuoja specifinį – mentalinį kodą, egzistuojantį su visuomene ir kraštovaizdžiu neatsiejamai, ir esantį ne ką mažiau reikšmingu nei papročiai ar tradicijos²⁰⁸. F. Kavoliutė savo darbo „Gyvenamųjų vietovių vardai – nematerialusis šalies kultūros paveldas“ daro išvadą, kad gyvenamųjų vietovių vardai, saugodami savyje kultūrinę-istorinę informaciją yra šalies nematerialaus kultūros paveldo vertybės. Pasak J. Bučo, „praėties kultūra svarbi dabarčiai ir ateičiai tiek, kiek ją galima ir sugebama pažinti, suprasti, įvertinti. Vertybės esmę nulemia objekto teisė į tęstinumą. Kai tai įsisąmoninama, objektas visuomeniniu požiūriu įgauna išlikimo vertę“²⁰⁹.

Senujų kaimų pavadinimai turėtų likti kaip paveldo dalis dar ir todėl, kad jų išnykimas reikštų vis sudėtingesnį istorijos mokslo uždavinį, siekiant išaiškinti įvairius, su tais kaimais susijusius klausimus. Atsiranda vis daugiau žmonių, besidominčių savo ar kitų žmonių genealogija, išnykus nuorodoms į šiuos kaimus, taps sudėtinga rasti savo šaknis, susieti su identiteto vertybėmis.

²⁰⁶ Brukas, Algirdas, et al. *Sūduvos girios*. Kaunas: Muzikos fiesta, 2019. P. 74.

²⁰⁷ Ten pat. P. 78.

²⁰⁸ Kavoliutė, Filomena. „Gyvenamųjų vietovių vardai – nematerialusis šalies kultūros paveldas“. *Geografijos metraštis*. T. 47. 2014. P. 99.

²⁰⁹ Bučas, Jurgis. „Kai kurie kultūros vertybių sampratos ir apskaitos klausimai“. *Kultūros paminklai*. Nr. 1. Vilnius: Savastis, 1994. P. 130.

3.3. Suvalkijos vienkieminių kaimų paveldo išsaugojimo problematika

Šiandieniniame pasaulyje autentiškos kultūros vertybės suprantamos kaip atsvara globalizacijai, kur pastaroji suvokiama kaip žmonijos identitetą griaunanti jėga. Poreikis atgaivinti kaimo vietas kyla iš žmonių noro išsaugoti kultūrinį paveldą, su kuriuo jie sieja savo tapatumo kilimą. Siekiant išsaugoti kaimiškąjį kraštovaizdį, kaip žmonių gerovės ir savasties ženklą, 2000 m. buvo priimta Europos kraštovaizdžio konvencija. Šį dokumentą pasirašiusios šalys įsipareigoja saugoti kaimiškąjį paveldą kaip etnokultūros sudėtinę dalį.

Pasak R. Misiaus, XX a. dešimto dešimtmečio pradžioje Europos šalyse susirūpinta ekonominės plėtros žalingu poveikiu kraštovaizdžiams, nes jų pokyčiams turi įtaką ne vien ekonominiai, bet ir su globalizacija susiję socialiniai bei vietos bendruomenių gyvenamosios aplinkos raidos procesai. Siekiant kontroliuoti kraštovaizdžio procesus Europoje, buvo priimti tarptautiniai teisės aktai, skelbiantys subalansuotos plėtros strategiją (Rio deklaracija, 1996 m.), skatinančią kaimiškųjų kraštovaizdžių savasties atkūrimą, įtvirtinimą, apsaugą ir tvarkymą visose Europos sąjungos šalyse (Europos kraštovaizdžio konvencija, 2000 m.), jų regionuose bei kaimo gyvenamosiose vietovėse. Šiuose teisės aktuose numatyta saugoti šalies kaimiškojo kraštovaizdžio savitumą kaip prioritetinę veiklos kryptį, nurodytos ilgalaikės veiklos priemonės vietos tradicijų atgaivinimui, puoselėjimui ir tęstinumui užtikrinti. Tačiau Žemės reformos, Teritorijų planavimo ir Statybos įstatymuose kaimiškojo kraštovaizdžio etnokultūrinė kontrolė nėra įteisinta. Nėra sukurtos ir Lietuvos kaimo kraštovaizdžio savitumo atkūrimo koncepcijos. Be to, dabartiniais įstatymais ir norminiais aktais siekiama saugoti tik etnografinių sodybų architektūrinį komponentą (Lietuvos etnografinių kaimų ilgalaikė programa, 2003 m.)²¹⁰.

Pagrindinis dokumentas, grindžiantis kultūros paveldo apsaugą yra Lietuvos Respublikos Konstitucija. Šiame pagrindiniame valstybės dokumente tik trijuose straipsniuose kalbama apie kultūros vertybių išsaugojimą bei paveldo svarbą puoselėjant savo identitetą:

- 1) 23 str. Nuosavybė gali būti paimama tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir tinkamai atlyginta;
- 2) 42 str. Valstybė remia kultūrą ir mokslą, rūpinasi Lietuvos istorijos, meno ir kitų kultūros paminklų bei vertybių apsauga;
- 3) 47 str. Lietuvos Respublikai išimtinė nuosavybės teise priklauso: žemės gelmės, taip pat valstybinės reikšmės vidaus vandenys, miškai, parkai, keliai, istorijos, archeologijos ir kultūros objektai.

²¹⁰ Misius, Romualdas. *Suvalkijos etnografinio regiono eksperimentinis senųjų vienkieminių sodybų želdinimo tradicijų tyrimas*. Žemės ūkio mokslai. T. 18. 2011. P. 35.

Išnagrinėjus šiuos tris Lietuvos Respublikos Konstitucijos punktus, kurie formuoja kultūros vertybių ir paminklų apsaugos bei tvarkymo juridinius pagrindus, darytina išvada, kad valstybė suvaržo privataus asmens teises į turta, turintį saugotino paveldo statusą ir numato tokio turto panaudos galimybes socialiniams-visuomeniniams tikslams. Vis dar nėra išspręstas klausimas dėl atlygio privačiam asmeniui už jo turto nacionalizavimą visuomeniniams tikslams.

Paveldo apsaugą reglamentuoja tokie įstatymai, kaip: Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros paveldo apsaugos įstatymas (2004), kurio tikslas – garantuoti Lietuvos Respublikos kultūros vertybių apsaugą, gausėjimą ir perdavimą ateities kartoms. Jis reglamentuoja nekilnojamųjų kultūros vertybių, esančių Lietuvos Respublikos teritorijoje bei teritoriniuose vandenyse ir nuosavybės teise priklausančių valstybei, savivaldybėms, religinėms organizacijoms bei kitiems juridiniams ar fiziniams asmenims, apsaugą ir apsaugos valstybinį valdymą²¹¹. Šio įstatymo objektas yra vertybės, dėl savo kultūrinės vertės ir visuomeninės reikšmės turinčios specialų, jų vertę atitinkantį ir šiame įstatyme nustatytą valstybinės saugos režimą. Tokios vertybės, kaip archeologijos ar kitokie objektai, statiniai ir jų kompleksai, ansambliai kartu su teritorijomis ir vietovės, turinčios kultūrinę ir visuomeninę reikšmę, saugomi valstybės. Taip pat priklauso ir kilnojamosios vertybės, kurios yra nekilnojamųjų vertybių priklausiniai²¹².

Dar vienas svarbus teisės aktas nagrinėjant vienkieminių kaimų paveldo elementus yra Etninės Kultūros Globos tarybos nutarimas „Dėl saugotinių etnografinių kaimų ir sodybų nustatymo, vertinimo ir atrankos kriterijų patvirtinimo“, kuriame numatomi saugotinių etnografinių kaimų ir sodybų vertinimo ir atrankos kriterijai. Šiame dokumente teigiama, kad etninė kultūra yra nacionalinės kultūros pamatas, tautos saviraiškos ir išlikimo pagrindas. Jo tikslas – išsaugoti kuo daugiau kaimų ir sodybų, kurios liudija lietuvių identitetą, nes dėl ekonominio, socialinio ir dvasinio gyvenimo objektyvių pokyčių sovietmečiu ir atkūrus Lietuvos nepriklausomybę etninės kultūros paveldui Lietuvos kaime gresia sunykimo pavojus. Taip pat dokumente sutinkama su faktu, kad esamomis paveldosaugos priemonėmis bei valstybės ekonominėmis išgalėmis tampa nebeįmanoma sustabdyti šį etninės kultūros nykimo procesą ir užtikrinti etnokultūrinių tradicijų tęsą Lietuvos kaime. Dėl šios priežasties keliamas klausimas, ar visą valstietiškąjį paveldą perkelti į muziejų, rezervatų bei draustinių teritorijas kaip praeities relikta, taip prarandant jo gyvąją raišką natūralioje aplinkoje, ar mėginti konkretizuoti išlikusias vertybes vietose pagal jų dabartinę būklę ir ieškoti naujų būdų jas išsaugoti ir taip užtikrinti etnokultūrinių tradicijų perimamumą naujomis sąlygomis. Jau minėtame dokumente, atsakant į iškeltą klausimą, siekiama priimti kompromisinį sprendimą. Čia

²¹¹ Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas. Nr. I-733. *Valstybės žinios*. Nr. 3-37. 1995.

²¹² Glemža, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. Vilnius: Vilniaus Dailės akademijos leidykla, 2002. P. 45.

numatoma, kad saugotinių etninės kultūros vertybių atranka vykdoma pagal tris nekiliojamųjų kultūros vertybių apsaugos organizavimo tikslines kryptis.

1. Paliekama saugoti vietose. Etninės kultūros vertybės, kurios yra geros fizinės būklės, išlaikiusios daugiausiai autentiškumo požymių, turinčios didžiausią kultūrinę bei kraštovaizdinę reikšmę ir palankias panaudojimo bei plėtros perspektyvas, etninės kultūros paveldo pavieniai statiniai, jų kompleksai, vietovės.
2. Perkeliama į muziejines patalpas bei teritorijas. Tai tokie etninės kultūros elementai, kurie yra praradę kraštovaizdinę reikšmę, aplinkos autentiškumą bei panaudojimo perspektyvą, vidutinės fizinės būklės, tačiau didelės pažintinės reikšmės etnoarchitektūros paveldo vertybės.
3. Fiksuojama dokumentuose, nebesaugant natūroje. Tai reiškia, kad etnokultūrinės vertybės yra blogos fizinės būklės, smarkiai sužalotais kultūrinės vertybės požymiais, nedidelės kraštovaizdinės reikšmės, menkos panaudojimo perspektyvos, neturintys pažintinės ir pavyzdinės vertės etninės kultūros paveldo statiniai, jų kompleksai ar vietovės.

2004 m. spalio 20 d. Etninės Kultūros tarybos nutarime konstatuojamas faktas, kad atkurti autentiško vaizdo ir struktūros etnokultūrinio kraštovaizdžio išskirtines vietas ir pilnos sudėties bei apimties etnografinius vienkieminio kaimo vienkiemius, kaip istorines etnografinių regionų specifinius bruožus išlaikiusias teritorines struktūras su visais jų priklausiniais (žemės masyvu, gyvenamosiomis vietomis, infrastruktūros elementais, žemėnaudos ir kultūrinėmis tradicijomis), rinkos ekonomikos sąlygomis praktiškai neįmanoma. Siekiant išsaugoti vietoje informaciją apie šios rūšies etnokultūrinį palikimą ir naudoti jį kaip kaimo plėtros išteklius, kuriamos tik šių teritorinių struktūrų kopijos pagal naujai susiklosčiusias jų ribas. Šios etnokultūrinio paveldo teritorinės struktūros saugomos ir tvarkomos nacionaliniuose ir regioniniuose parkuose rezervatų, draustinių ir kitos teritorinės apsaugos režimu²¹³.

Kalbant bendrai apie visoje Lietuvoje esančius vienkieminius kaimus ir jų paveldo elementus, darytina išvada, kad šiandieninė paveldosaugos teisinė bazė ir praktinės priemonės orientuotos draudimais išlaikyti arba atkurti tik pavienių saugotinių objektų kultūrinę vertę ir apima tik mažą dalį etnokultūrinio paveldo kompleksinės visumos.

Kaip teigia Jurgis Bučas, kaimo kraštovaizdis – tai antropogenizuoto kraštovaizdžio, kurio teritorinėje struktūroje vyrauja žemės ūkio naudmenos, funkcinis tipas. Šiame kraštovaizdyje glaudžiai susijusios antropogenizuoto kraštovaizdžio sritys: gamtinė ir socialinė-ekonominė²¹⁴.

²¹³ Lietuvos Respublikos etninės kultūros globos tarybos nutarimas. Nr. TN-6. *Valstybės žinios*. Nr. 8-271. 2005.

²¹⁴ Bučas, Jurgis. *Kraštovarkos pagrindai*. Kaunas: Technologija, 2001. P. 109.

Šiame darbe siekiama identifikuoti Suvalkijos vienkieminių kaimų materialųjį nekilnojamąjį kultūros paveldą. Materialusis kultūros paveldas – tai iš praeities išlikę materialūs objektai ir su jais susijusios vietos, turintys istorinę, archeologinę, etnologinę, mitologinę, religinę, architektūrinę, urbanistinę, meninę ir mokslinę vertę²¹⁵. Pagal Joną-Rimantą Glemžą, kultūros paveldas yra kiekvienos valstybės ir joje gyvenančių tautų istorinės raidos ir kūrybos rezultatas, visuomenės evoliucijos liudytojas. Pagal išlikusį paveldą galima spręsti apie valstybės ir jos tautų istorinę praeitį. Apie rašytiniuose šaltiniuose neužfiksuotas vietas ir epochas vertingos informacijos gali suteikti archeologija ir kitų paveldo objektų tyrimas, todėl galima teigti, kad kultūros paveldas užkonservuoja tyrimais atskleidžiamą istorinį atminimą²¹⁶.

Kaip jau buvo minėta, palaipsnis vienkieminio kaimo kraštovaizdis pradėjo formuotis nuo XIX a. vidurio iki XX a. vidurio. Pasak J. Bučo, būdingiausias vienkieminio kraštovaizdžio struktūros bruožas – teritorinė įvairovė, funkcinis tikslingumas ir smulkus visų komponentinių struktūrų mastelis: smulkiasklypėje agrostruktūroje netvarkingai išsibarstę želdynai ir sodybos, kurias jungė plastiškas kelių ir kelių tinklas. Pasak autoriaus, vienkieminių kaimų struktūros modelius keitė kraštotvarkinės tradicijos, gamtinės sąlygos ir praktinis ūkininkavimas. Teritorinės struktūros atmainos, pasak J. Bučo, akivaizdžiai matomos 1915–1939 m. žemėlapiuose ir kaimų skirstymo į vienkiemius planuose. Toks paplitimas mažiau atitiko fizinius-geografinius rajonus, bet labiau atspindi ankstesnių periodų kraštovaizdžio struktūros atmainas²¹⁷.

Turint galvoje vienkieminių kaimų paveldo elementus, reikėtų pažymėti, kad visas istoriškai susiformavęs kraštovaizdis ar/ir jo elementai atsirado veikiant antropogeniniams veiksniams ir gamtinėms sąlygoms, kas kraštovaizdyje paliko įvairaus reikšmingumo materialines vertybes. Kita vertus, kiekvieno laikotarpio kraštovaizdis iš ankstesniojo perimdavo tik tas ankstesnių istorinių laikotarpių kraštovaizdžio detales, kurios geriausiai atitiko to laikmečio ūkinę santvarką ir socialinio gyvenimo interesus. Todėl būtų galima daryti išvadą, kad istoriškai susiklosčiusiame kraštovaizdyje susikaupė tik socialinėms permainoms atsparesniausias ir socialiai vertingiausias daugelio istorinių epochų gamtinis ir kultūrinis paminklas. Iš ankstesnių epochų paveldėtos ir iki mūsų dienų išlikusios gamtinio ir kultūrinio palikimo formos – tai socialiai reikšmingiausios kraštovaizdžio istorinės vertybės. Tos vertybės, kurios ilgiausiai išsilaikė kintant tiek socialinėms, tiek ekonominėms aplinkybėms, yra pastoviausi kraštovaizdžio elementai, turintys sukaupę daugiausiai istorinės informacijos, labiausiai prisiderinę prie aplinkos ir pasiekę aukščiausią meninę brandą. Būtent tokios istorinės vertybės turi didžiausią paminklinį ir kraštotvarkinį potencialą²¹⁸.

²¹⁵ Glemža, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. Vilnius: Vilniaus Dailės akademijos leidykla, 2002. P. 7.

²¹⁶ Ten pat. P. 7.

²¹⁷ Bučas, Jurgis. *Lietuvos kaimo kraštovaizdžio raida ir istorinės vertybės*. Vilnius: Mokslas, 1988. P. 65.

²¹⁸ Ten pat. P. 82.

Kalbant apie perimamumo procesus, reikėtų paminėti, kad jie yra nevienodai raiškūs visais kaimo kraštovaizdžio kaitos momentais. Pasak J. Bučo, tokiu metu visada egzistuoja paveldas ir naujovė, nulemiantys tris nevienodo gajumo elementų grupes:

- 1) nykstančius;
- 2) perimamuosius;
- 3) naujai kuriamus.

Kaip teigia knygos „Lietuvos kaimo kraštovaizdžio raida ir istorinės vertybės“ autorius J. Bučas, perimamumo laipsnis teritoriniu požiūriu nėra vienodas. Pavyzdžiui, Užnemunės pietvakarinėje dalyje, arba Suvalkijoje, integracija silpnesnė, palyginus su, pavyzdžiui, pietrytine jos dalimi, istoriškai susiklosčiusių kraštovaizdžio antropogeninių elementų integracija. Čia kraštovaizdžio pertvarkymai kur kas radikalesni, o kraštovarkinės tradicijos mažiau inertiškos²¹⁹. Tai reiškia, kad Suvalkijoje didžiausias paplitimas yra nykstančių ir naujų kraštovaizdžio elementų, kai tuo tarpu modifikuotų kraštovaizdžio elementų – mažiausia.

Galima išskirti net kelias kultūros paveldo politikos efektyvų veikimą sąlygojančias problemas. Pirmiausia ir svarbiausia problema – teisės aktų suderinamumas. Kita problema, kuri yra bet kokios politikos svarbi sąlyga – pakankamas finansavimas. Nekišnojamojo kultūros paveldo tikslingas panaudojimas – taip pat yra problema vykdant efektyvią politiką paveldo klausimu. Ne ką mažiau svarbus yra ir visuomenės dalyvavimas kultūros paveldo politikoje. Keliant paveldosaugos institucijų personalo motyvaciją, taip pat galima pasiekti puikių rezultatų efektyviai ir naudingai įgyvendinant kultūros paveldo politiką. Šias kultūros paveldo politikos efektyvų veikimą sąlygojančias problemas išskyrė Jurgita Matuizienė savo darbe „Kultūros paveldo politika šiuolaikinėje Lietuvoje“²²⁰.

Tyrime nagrinėjama Suvalkijos vienkieminių kaimų paveldo išsaugojimo problematika, dar gali būti įvardijama kaip kasdienybės architektūros išsaugojimo problematika, turint galvoje vienkieminių kaimų sodybas, kuriose žmonės gyvena (-o), augina (-o) savo vaikus vadina (-o) namais. Kasdienybės architektūros reikšmė atsiveria ne tik per įvykius, svarbius didžiajam politiniam valstybės naratyvui, bet ir kaip liudijimas apie kasdienybės istoriją ir buitines sąlygų transformacijas. Todėl svarstant paveldo reikšmes ir vietų tapatumą, dėmesys vis labiau krypsta į kasdienybės turinio įprasminimą. Kasdienybės architektūros paveldą sudaro gyvenamieji, pagalbiniai ir ūkiniai pastatai, gatvių ir kiemų erdvės, želdiniai, smulkioji architektūra. Turima galvoje ne tik jų tūrius, formas, komponavimo dermes, bet ir smulkiausias detales, medžiagų derinius, statybos būdus. Formomis, ženklais, simboliais gali būti užfiksuota daugybė informacijos apie iš kartos į kartą puoselėjamas

²¹⁹ Bučas, Jurgis. *Lietuvos kaimo kraštovaizdžio raida ir istorinės vertybės*. Vilnius: Mokslas, 1988. P. 84.

²²⁰ Matuizienė, Jurgita. „Kultūros paveldo politika šiuolaikinėje Lietuvoje“. *Diplominis darbas*. Vilnius. 2007. P. 33.

tradicijas, perduodamas vertybes. Šios daugiasluoksnės sanklodos tęstinumas yra visuomenės ir vietos bendruomenių kultūrinio tapatumo pagrindas²²¹.

Aptarus Suvalkijos vienkieminių kaimų paveldo išsaugojimo problematiką, peršasi išvada, kad su paveldo išsaugojimu susijusios problemos visoje Lietuvoje tokios pačios. Kol paveldosaugos teisinė bazė nebus išplėsta, o praktinės priemonės bus orientuotos tik į draudimus, pavienių saugotinių objektų kultūrinė vertė ir toliau nyks. Bus vis sudėtingiau atkurti kompleksinę etnokultūrinio paveldo visumą.

²²¹ Bertašiūtė, Rasa. „Kasdienybės architektūros paveldo reikšmės ir prasmės“. *Architektūros kokybės užtikrinimo priemonės*. 2017. P. 116.

IŠVADOS

1. Vienas iš pagrindinių veiksnių, lėmusių vienkieminių kaimų formavimąsi, buvo žemės reformos. Pirmiausiai tam įtakos turėjo XIX a. žemės reformos. 1807 m. baudžiamos panaikinimas visoje Užnemunės teritorijoje taip pat paspartino vienkieminių kaimų kūrimąsi, nes valstiečiai įgijo teisę kurti sodybas savo dirbamose žemėse. Sekanti reforma, kuri tik nežymiai palietė Užnemunę, o taip pat ir Suvalkijos regioną, buvo P. Stolypino reforma, kuri prasidėjo 1906 m. Paskutiniąja žemės reforma, kuomet kaimai buvo skirstomi į vienkiemius, laikoma 1922 m. žemės reforma, tačiau ir šios reformos metu Suvalkijoje vienkiemiai nesikūrė taip sparčiai kaip likusioje Lietuvos dalyje, nes didžiausias procentas kaimų jau buvo išskirstytas dar XIX a. Sovietizacijos laikotarpiu vienkieminiai kaimai buvo naikinami. Šis reiškinys lietė ne tik Suvalkijos etnografinį regioną, bet ir visą Lietuvos teritoriją. Kai 1990 m. Lietuva atgavo nepriklausomybę, pradėta įgyvendinti dar viena žemės reforma, jos tikslas – atkurti iki 1940 m. Lietuvoje buvusius privačius žemės ir kito nekilnojamojo turto nuosavybės santykius. Suvalkijos vienkieminių kaimų formavimuisi didžiausią įtaką darė žemės reformos, kurių pagrindinis veiksnys buvo valstybės interesai.
2. Suvalkijos vienkieminių kaimų raidai įtakos turėjo tai, kokios šalies teisės aktai veikė visoje Užnemunės teritorijoje. Nuo to meto valdžios priklausė ir kaimų skirstymo į vienkiemius tempas bei principai. Nemažą įtaką Suvalkijos vienkieminių kaimų, ypač sodybų raidai ir kaitai, turėjo Rytų Prūsijos kaimynystė. Tai lėmė, kad Suvalkijos vienkieminiai kaimai buvo modernesni, sodyboms kurti ir trobesiams statyti naudotos pažangesnės technologijos ir medžiagos lyginant su likusia Lietuvos dalimi.
3. Suvalkijos vienkieminių kaimų ir sodybų plano bei struktūros bruožai taip pat skyrėsi nuo likusios Lietuvos teritorijos. Manoma, kad tam didžiausią įtaką turėjo kaimynai iš vakarų – Rytų Prūsijos gyventojai. Vienkieminių kaimų planas skirstomas į tris pogrupius: linijinį, branduolinį ir padriką. Kadangi dar 1820 m. prasidėjęs kaimų pertvarkymas lėmė sodybų kūrimąsi prie kelio, didžioji dalis vienkieminių kaimų priklauso vienkieminių linijinių kaimų pogrupiui. Bėgant laikui ši struktūra kito. Šiandien dienai, nors ir nežymiai, tačiau Suvalkijoje vyrauja padriko pogrupio vienkieminiai kaimai. Taip galėjo nutikti dėl to, kad po 1990 m. žemės reformos, kai piliečiai atgavo savo iki 1940 m. priklausiusias žemes, ėmė kurtis jose, nepriklausomai nuo to, ar jos arti kelio, ar ne. Kalbant apie Suvalkijos vienkieminių kaimų sodybų plano bei struktūros bruožus, būtina paminėti, kad sodybose trobesiai buvo statomi apie stačiakampio formos kiemą su griežta pastatų išdėstymo tvarka. Stuba dažniausiai statoma pietinėje ar vakarinėje pusėje, lygiagrečiai su keliu, priešais stubą – kluonas, prie kitų kiemo kraštų priešpriešais būdavo statomi tvartas ir klėtis.
4. Didžioji Suvalkijos vienkieminių kaimų sanauja identifiukuota dabartiniuose Marijampolės, Vilkaiviškio ir Šakių rajonuose. Laikui bėgant keitėsi ne tik kaimų struktūra, bet ir sodybų

išsidėstymas kraštovaizdyje, kelių tinklas, laukų struktūra, etnografiniai bruožai. Šiems kitimams daug įtakos turėjo istoriniai bei politiniai aspektai: kolektyvizacija, melioracija, nepriklausomybės atgavimas. Siekiant išsaugoti pirmiausiai suvalkietiškąjį identitetą, reikėtų daugiau dėmesio skirti Suvalkijos vienkieminių kaimų plano, sodybų plano bei struktūros bruožų apsaugai. Be to, labai svarbu išsaugoti vienkieminių kaimų pavadinimus, nes juose yra užkoduota kultūrinė-istorinė informacija.

5. Suvalkijos vienkieminių kaimų išsaugojimo problematika nei kiek nesiskiria nuo visos Lietuvos. Būtina peržiūrėti ir tobulinti kultūros paveldo apsaugos teisinę bazę, praktines priemones labiau derinti su privačiais asmenimis, kurių nekilnojamasis turtas atitinka kultūros paveldo sąvoką, kad būtų pasiektas optimalus rezultatas, siekiant išsaugoti vertybes, liudijančias kiekvieno Lietuvos gyventojų identitetą. Galima teigti, kad kol nebus kompromiso valstybės su privačiu asmeniu, tol pavienių saugotinių objektų vertė nyks ir bus vis sunkiau atkurti kompleksinę etnokultūrinio paveldo visumą.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Šaltiniai

1. *Europos kraštovaizdžio konvencija*. Vilnius, 2000.
2. F. 1250, ap. 4/6, b. 6/124, 6/271 (Marijampolės apskrities kaimų išskirstymo viensėdžiais žemės planai), *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*.
3. F. 1250, ap. 5, b. 1920, 3945, 3964, 6160 (Kaimų išskirstymo viensėdžiais žemės planai), *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*.
4. F. 1250. ap. 2, b.2282, 2283, 2286, 2287 (Kaimų išskirstymo viensėdžiais žemės, miško sklypų pertvarkymo bylos), *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*.
5. *Kultūros vertybių registras*. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. sausio 9 d.] <<https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-search>>.
6. *Learn ArcGIS*. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. sausio 9 d.] <<https://learngis1.maps.arcgis.com>>.
7. Legifrance. *Code civil*. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. gegužės 3 d.] <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/2021-05-03>.
8. Lietuvos Respublikos etninės kultūros globos tarybos nutarimas. *Dėl saugotinių etnografinių kaimų ir sodybų nustatymo, vertinimo ir atrankos kriterijų patvirtinimo*. Nr. TN–6. Vilnius, 2004.
9. Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas. Nr. I–1179. *Valstybės žinios*. Nr.14–352. 1996.
10. Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas. Nr. I–733. *Valstybės žinios*. Nr.3–37. 1995.
11. Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymas. Nr. I–1607. *Lietuvos aidas*. Nr. 151–0. 1991. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. vasario 20 d.] <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.2718?jfwid=q86m1vsfm>>.
12. REGIA žemėlapis. Registrų centras. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. sausio 9 d.] <<https://www.regia.lt/lt/zemelapis/>>.
13. Statybos menas ir technika. Mėnesinis leidinys Lietuvos statybai. 1922. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. kovo 6 d.] <<https://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=75258&biRecordId=7411>>.
14. Švipas, Vladas. Kaimo statyba. 1936. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. kovo 6 d.] <<https://drive.google.com/file/d/15uAaMHcK8YrhsGGW0sr612L6HIMc69Gw/view>>.
15. *Terminų žodynas*. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. vasario 5 d.] <<https://www.zodynas.lt/terminu-zodynas>>.

16. Vanagaitis, R. *Ūkio statyba*. Šiauliai: „Ryto“ b-vės spaustuvė Klaipėdoje, 1922.
17. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 sausio 18 d.] <<https://www.vle.lt/>>.
18. Žemės reformos įstatymas. *Vyriausybės žinios*. Nr. 83–721. 1922.
19. Žemės tvarkymo įstatymas. *Žemės reformos valdyba*. Kaunas, 1935.
20. Žemės tvarkymo įstatymui laikinoji instrukcija. *Žemės reformos valdyba*. Kaunas, 1936.
21. *Žemės reforma Lietuvoje 1997–1999*. Žemėtvarkos ir teisės departamentas.
22. *Žemėtvarka Lietuvoje*. Vilnius: Valstybinis žemėtvarkos institutas, 2004.
23. *Сборник узаконения и правительственных распоряжений по крестьянскому делу в губ. Царство Польского, II*. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. gegužės 9 d.] <<https://dspace.ut.ee/handle/10062/17588?locale-attribute=et>>.
24. *Указ Именной 19 февраля (2 марта) 1864 года*. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. gegužės 9 d.] <<http://www.hrono.ru/dokum/1800dok/18640219pol.php>>.

Literatūra

1. Aleknavičius, Pranas. „Tarpukario 1918–1939 m. žemės reforma“. *Žemėtvarka Lietuvoje*. 2004.
2. Aleknavičius, Pranas. *Nepriklausomoje Lietuvoje atliktų žemės ūkio paskirties žemės pertvarkymo darbų lyginamoji analizė*. Viešojo politika ir administravimas. T. 11. Nr. 2. 2012.
3. Aleksa, Jonas. *Lietuvių tautos likimo klausimu*. Kaunas: Lietuvos žemės ūkio kooperatyvų sąjunga, 1925.
4. Bairašauskiatė, Tamara, et al. *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011.
5. Balčiūnas, Valerijonas. *Lietuvos kaimų žemės tvarkymas. Istorijos, ūkio ir statistikos šviesoje*. Kaunas: Žemės reformos valdyba, 1938.
6. Balčiūnas, Valerijonas. *Žemės tvarkymo darbai Lietuvoje. Nuo seniausių laikų iki 1990 m.* Kaunas: Lietuvos žemėtvarkos ir hidrotechnikos inžinierių sąjunga, 1996.
7. Balžentis, Alvydas. *Kaimo vietovių raida ir modeliai: darnaus vystymo požiūris*. 2011.
8. Bertašiūtė, Rasa. „Kaimų architektūra“. *Lietuvos architektūros istorija*. T. 4. Vilnius: Savastis, 2014. P. 89.
9. Bertašiūtė, Rasa. *Kaimo statyba: Suvalkija*. Vilnius: Petro ofsetas, 2013.
10. Bertašiūtė, Rasa. *Lietuvio sodyba*. Vilnius: Vilniaus Dailės akademijos leidykla. Lietuvos liaudies buities muziejus, 2007.
11. Blačiūnas, Valerijonas. *Lietuvos kaimų žemės tvarkymas. Istorijos, ūkio ir statistikos šviesoje*. Kaunas: Žemės reformos valdyba, 1938.

12. Brukas, Algirdas, et al. *Sūduvos girios*. Kaunas: Muzikos fiesta, 2019.
13. Bučas, Jurgis. „Kai kurie kultūros vertybių sampratos ir apskaitos klausimai“. *Kultūros paminklai*. Nr. 1. Vilnius: Savastis, 1994.
14. Bučas, Jurgis. *Kraštovarkos pagrindai*. Kaunas: Technologija, 2001.
15. Bučas, Jurgis. *Lietuvos kaimo kraštovaizdžio raida ir istorinės vertybės*. Vilnius: Mokslas, 1988.
16. Butkevičius, Izidorius. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius: Mintis, 1971.
17. Čepaitienė, Rasa. *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2005.
18. Čepinskas, Stanislovas ir Bertašiūtė, Rasa. „Kaimo statybų tvarkymas ir reguliavimas tarpukario Lietuvoje“. *Mokslo darbai*. Liaudies kultūra. 2011.
19. Čepinskas, Stanislovas. „Tarpukario Kauno apskrities kaimo vietovių ir Kauno priemiesčių gyvenamųjų namų architektūra“. *Mokslas – Lietuvos ateitis*. 2013.
20. Dziegoraitienė, Audronė. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos problemos Lietuvos valstybinio administravimo sistemoje*. Jurisprudencija. Nr. 78(70). 2005.
21. Etninė kultūros globos taryba. *Nutarimas dėl saugotinių etnografinių kaimų ir sodybų nustatymo, vertinimo ir atrankos kriterijų patvirtinimo*. 2004. Interaktyvus. [žiūrėta 2020 m. lapkričio 16 d.] <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.249032?jfwid=-2y4hgtb3l>>.
22. Filipova, Vitalija, et al. *Suvalkija-Sūduva*. Kaunas: Terra publika, 2016.
23. Glemža, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. Vilnius: Vilniaus Dailės akademijos leidykla, 2002.
24. Hartvigsen, Morten. „Land reform and land fragmentation in Central and Eastern Europe“. *Land Use Policy*. T. 36. 2014.
25. Kačinskaitė, Indrė, et al. *Suvalkijos (Sūduvos) tradicinė kaimo architektūra*. Etninės kultūros globos taryba, 2008.
26. Kad kaimo statyba būtų planinga. Vidaus reikalų ministras paskelbė kaimo statybai vykdyti svarbias taisykles. *Lietuvos aidas*. 1940-01-15. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. kovo 15 d.] <<http://tarpukaris.autc.lt/lt/paieska/bibliografija/7839/kad-kaimo-statyba-butu-planinga>>.
27. Kavoliūtė, Filomena. „Gyvenamųjų vietovių vardai – nematerialusis šalies kultūros paveldas“. *Geografijos metraštis*. T. 47. 2014.
28. Kazalupskaitė-Simaitienė, Zita. „Lietuvos kaimo raidos etapai“. *Diplominis darbas*. Kaunas. 2006.
29. Kazalupskaitė-Simaitienė, Zita. „Vienkieminės ūkininkų ūkių sistemos Lietuvoje raida ir perspektyvos“. *Baigiamasis darbas*. Kaunas. 2006.

30. Kniūraitė, Vida. *1922 m. žemės reforma Lietuvoje*. Vilnius: VPU leidykla, 1994.
31. Ko sieks priimtas kaimo statybos įstatymas, *Lietuvos aidas*. 1939-04-06. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. kovo 15 d.] <<http://tarpukaris.autc.lt/lt/paieska/bibliografija/6927/ko-sieks-priimtas-kaimo-statybos-istatymas>>.
32. Kriauciūnas, Edis, et al. „Lietuvos kaimo gyvenviečių funkcijų kaitos regioninės ypatybės“. *Geografijos metraštis*. Nr. 47. 2014.
33. Kviklys, Bronius. „*Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai*“. T. 3. Vilnius: Mintis, 1991.
34. Leonavičius, Vylius ir Ozolinčiūtė, Eglė. *Sovietinio žemės ūkio transformacija*. 2019.
35. Lietuvių liaudies architektūra. *Kaimo gyvenvietės ir gyvenamieji namai*. T. 1. Vilnius, 1965.
36. Mačiulytė, Jurgita. „Lietuvos kaimiškų teritorijų kaita po nepriklausomybės atkūrimo“. *Annales geographice*. Nr. 39 (2). 2006.
37. Marcinkevičius, Deividas ir Karvelytė-Balbierienė, Vilma. “Tendencies of transformations in rural landscape of the former collective farm villages of Lithuania“. *Journal of sustainable architecture and civil engineering*. 2017.
38. Mardosa, Jonas. *Lietuvos gyvenvietės ir kaimai 1976–2006: demografinis tyrimas*. Istorijos žurnalas. Interaktyvus. [žiūrėta 2020 m. gruodžio 18 d.] <https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/104379/1/ISSN2029-7181_2008_V_72.PG_62-70.pdf>.
39. Marijampolės profesinio rengimo centras. *Lietuvos etnografinis regionas SUVALKIJA (SŪDUVA)*. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. sausio 22 d.] <<https://www.mprc.lt/files/Beart/6-S%C5%ABduvos%20etnografinis%20regionas.pdf>>.
40. Mašalaitis, Benjaminas. *Išnykę Marijampolės apylinkių kaimai*. Sūduvos gidas.lt. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. sausio 18 d.] <<https://sduvosgidas.lt/isnyke-marijampoles-apylinkiu-kaimai/>>.
41. Matuizienė, Jurgita. „Kultūros paveldo politika šiuolaikinėje Lietuvoje“. *Diplominis darbas*. Vilnius. 2007.
42. Mickevičienė, Aušra. *Sugrįžimai... Vilkaviškio krašto etnografinės sodybos*. Marijampolė: Idėja plus, 2019.
43. Misius, Kazys. *Politinė ir socialinė padėtis Užnemunėje 1795–1867*. Istorija. Administracinė krašto raida. Vilnius: Versmė, 2013.
44. Misius, Romualdas. *Suvalkijos etnografinio regiono eksperimentinis senųjų vienkiaminių sodybų želdinimo tradicijų tyrimas*. Žemės ūkio mokslai. T. 18. 2011.

45. Misius, Romualdas. *Suvalkijos etnografinio regiono savaimingos ir planingos statybos vienkieminių sodybų erdvinės struktūros ir želdinimo lyginamoji analizė*. Žemės ūkio mokslai. T. 20. 2013.
46. Norkus, Zenonas. *Agrarinių reformų Pirmoje ir Antroje Lietuvos Respublikose lyginamoji analizė*. Sociologija. Mintis ir veiksmai 2012/1(30). 2012.
47. Pocius, Mindaugas. *Lietuvos sovietizavimas 1947–1953 m.: VKP(b) CK dokumentai*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018.
48. Povilaitis, Bronius. *Lietuvos žemės ūkis 1918–1940*. Toronto: M. Morkūno spaustuvė, 1988.
49. Ragauskaitė, Alma. „Lietuvos etnokultūrinis regionavimas“. *Vilniaus universitetas. Daktaro disertacija*. 2016.
50. Reisonas, Karolis. *Žemės ūkio statyba*. Kaunas: Žemės ūkio departamentas, 1926.
51. Salatkienė, Birutė Kazimiera, et al. *Studentų istorikų rašto darbai. Metodinės rekomendacijos*. Šiaulių universitetas Regionų plėtros institutas. 2019, Šiauliai. Interaktyvus. [žiūrėta 2020 m. rugsėjo 17 d.] <http://su.lt/bylos/fakultetai/ik/doc/studentu_istoriku_rasto_darbai.pdf>.
52. Senetra, Adam, et al. “Changes of the land use patterns in Polish and Lithuanian trans-border rural area“. *Baltica*. T. 26. 2013.
53. Skuodžiūnas, Vytautas. „Žemės tvarkymo departamento veikla 1919–1944 metais“. *Žemės tvarkymo darbai Lietuvoje. Nuo seniausių laikų iki 1990 metų*. Kaunas: Lietuvos žemėtvarkos ir hidrotechnikos inžinierių sąjunga, 1996.
54. Stalgienė, Aldona. „Kaimo gyvenamosios formos praeityje ir dabar“. *Mano ūkis*. Nr. 2. 2015.
55. Subačius, Kęstutis. *Sūduvos kraštas Didžiojo karo ugnyje ir Lietuvos valstybės nepriklausomybės aušrose*. Punkskas: Aušra, 2016.
56. Ščigilienė, Vaida. *Įpaveldinimo praktika Lietuvoje: ypatumai ir naujos galimybės*. Kultūros paminklai. T. 20. 2016.
57. Šenavičius, Antanas. *Administraciniai pertvarkymai Užnemunėje (1975–1915 m.)*. Viešoji politika ir administravimas. Nr. 28. 2009.
58. Šenavičius, Antanas. *Prancūzijos civilinis (Napoleono) kodeksas ir jo galiojimas Lietuvoje*. 2014.
59. Šešelgis, Kazys. *Gatviniai ir vienkieminiai Aukštaitijos kaimai*. Vilnius: Savastis, 1998.
60. Šešelgis, Kazys. *Užnemunės vienkieminių kaimų genezės klausimu*. Kultūros paminklai. Nr. 5. Vilnius: Savastis, 1998.
61. Tarvydienė, Marytė Elena. *Žemėtvarkos pagrindai*. Kaunas: Ardiva. 2008.
62. Totoraitis, Jonas. *Sūduvos Suvalkijos istorija*. Marijampolė: Piko valanda, 2003.

63. Urbanavičienė, Dalia. *Regiono pavadinimo „Sūduva“, „Užnemunė“, „Suvalkija“ raida*. Interaktyvus. [žiūrėta 2020 m. gruodžio 23 d.] <<http://www.voruta.lt/regiono-pavadinimu-suduva-uznemune-suvalkija-raida/>>.
64. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos konsultacijų bankas. *Sūduva ar Suvalkija reikėtų vadinti Užnemunės kraštu?* Interaktyvus. [žiūrėta 2020 m. lapkričio 23 d.] <<http://www.vlkk.lt/konsultacijos/6633-suduva-suvalkija-uznemune>>.
65. Vaskela, Gediminas. *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. 1998.
66. Veteikis, Darius ir Piškinaitė, Eglė. *Geografiniai žemėnaudos kaitos tyrimai Lietuvoje: raida, kryptis, perspektyvos*. 2019.
67. Vikšnienė, Agnija. „Lietuvos kaimo paveldo politika ir perspektyvos“. *Mykolo Riomerio universitetas. Baigiamasis magistro darbas*. 2006.
68. *Vilkaviškio rajonas migruoja: panaikins keliolika ištuštėjusių kaimų*. LRT.lt. Interaktyvus. [žiūrėta 2021 m. sausio 18 d.] <<https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/207546/vilkaviskio-rajonas-migruoja-panaikins-keliolika-istustejusiu-kaimu>>.
69. Vyšniauskaitė, Angelė. „Zanavykų kultūros ir charakterio bruožai“. *Lietuvos lokaliniai tyrimai*. Etnologija. 2001.
70. Vitunskienė, Vlada. „Žemės reformos“. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Interaktyvus. [žiūrėta 2020 m. lapkričio 14 d.] <<https://www.vle.lt/straipsnis/zetorontmes-reformos/>>.
71. Žemaitis, Vincas. *Sūduvos praeitis*. Chicago. 1964.

SANTRAUKA

Lietuviškoji Užnemunės dalis, kuriai priklauso ir Suvalkijos etnografinis regionas, savo raidos istorija skiriasi nuo likusios Lietuvos dalies, ypač, kai kalbama apie laikotarpį iki XX a. pradžios. Savitai susiklosčiusios istorinės aplinkybės lėmė ir šio krašto vienkieminių kaimų raidos skirtumus lyginant su likusia Lietuvos teritorijos dalimi.

Vis labiau augant migracijai tarp kaimo gyventojų, o globalizacijai skverbiantis į Suvalkijos, kaip ir visos Lietuvos kaimus, iškyla rimtas pavojus dėl etnokultūrinių vienkieminių Suvalkijos kaimų išlikimo. Menkai reglamentuota pavienių paveldo elementų apsauga turi potencialią galimybę išnykti. Būtina atkreipti dėmesį, kad Kultūros vertybių registre įrašytos memorialinę vertę turinčios vienkieminių kaimų sodybos.

Atliekant tyrimą buvo siekiama išanalizuoti Suvalkijos vienkieminių kaimų formavimosi etapus ir juos lėmusius veiksnius, remiantis visa prieinama istoriografija bei šaltiniais, ypač XIX a. Taip pat tyrime nagrinėta Suvalkijos vienkieminių kaimų paveldo problematika, jos esmę atskleidžia šiuo metu galiojantys teisės aktai, kurie reglamentuoja etnokultūrinių vertybių apsaugą.

Siekiant tikslo buvo identifikuoti tyrimo geografinėje aprėptyje esantys, vienkieminio kaimo apibrėžimą atitinkantys elementai bei nustatyta Suvalkijos vienkieminių kaimų paveldo objektų situacija. Tyrimas atskleidė, jog nepaisant Suvalkijos vienkieminių kaimų raidos skirtumų, lyginant su likusia Lietuvos teritorija, čia vienkieminiai kaimai taip pat praranda savo plano bei struktūros bruožus, nyksta savitas, tik Suvalkijos kraštui būdingas, vienkieminių kaimų sodybų trobesių apstatymas aplink stačiakampio formos kiemą. Viso to priežastis – žmonių noras gyventi patogiai, nepaisant etnografiniam regionui būdingų kaimo ar kaimo sodybos planavimo, pastatų sodyboje išdėstymo, statyboje naudojamų medžiagų panaudojimo praktiškai.

SUMMARY

The development history of the Lithuanian part of Užnemunė, which also includes the Suvalkija ethnographic region differs from the rest of Lithuania, especially when it comes to the period up to the beginning of 20th century. The peculiar historical circumstances determined the differences in the development of the homestead villages of this region in comparison with the rest of the territory of Lithuania.

With increasing migration among the rural population, and globalization penetrating the villages of Suvalkija, as well as the villages of Lithuania as a whole, there is a serious threat to the survival of ethnocultural homestead villages in Suvalkija. Poorly regulated protection of individual heritage elements has the potential to disappear. It is worth to pay attention that homesteads of homestead villages with memorial value are included in the Register of Cultural Heritage.

The aim of the study was to analyze stages of the development of homestead villages in Suvalkija and factors that determined them, based on all available historiography and sources, especially of the 19th century. The study also examines the heritage of homestead villages in Suvalkija, the essence of which is revealed by the current legislation governing the protection of ethnocultural values.

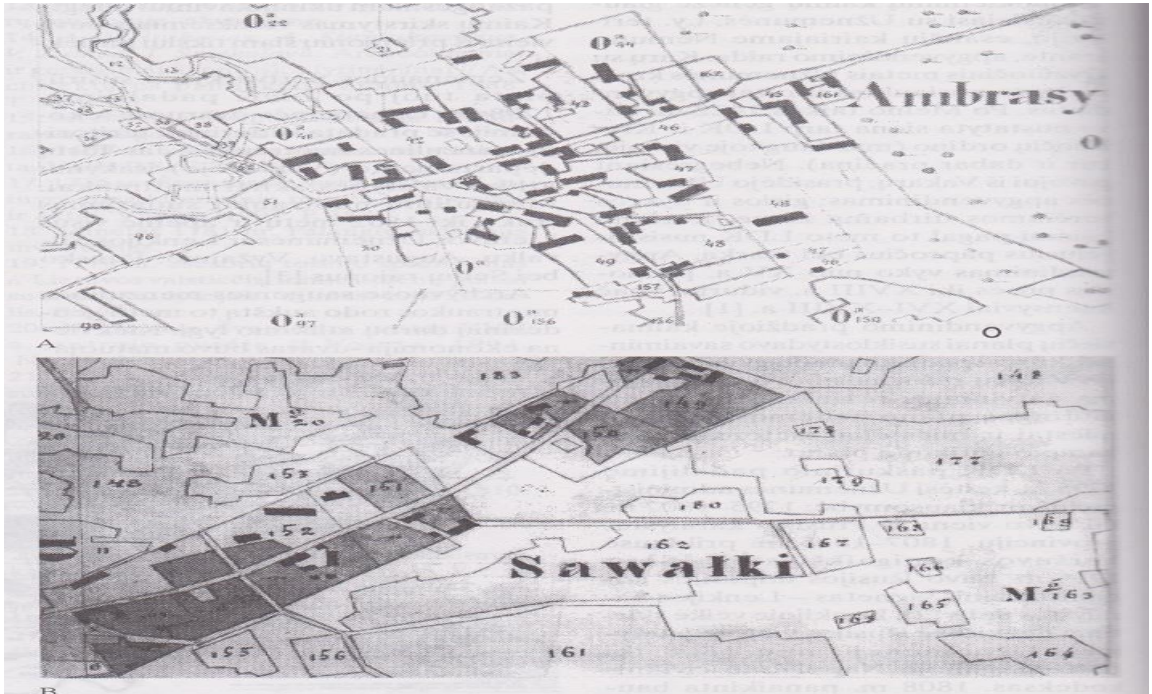
In order to achieve the goal of this thesis, the elements in the geographical scope of the research that correspond to the definition of homestead villages were identified and the situation of the heritage objects of homestead villages in Suvalkija was determined.

The research revealed that despite the differences in the development of homestead villages in Suvalkija compared to the rest part of Lithuania, homestead villages also lose their features of the plan and the structure, disappearing, unique to Suvalkija region, the construction of homestead of homestead villages huts around a rectangular yard. The reason for all this is the people's desire to live comfortably, despite the planning of a rural or rural homestead typical of an ethnographic region, the layout of buildings in a homestead, and the practical use of construction materials.

PRIEDAI

1 priedas

Savaimingai susiklosčiusios kaimavietės

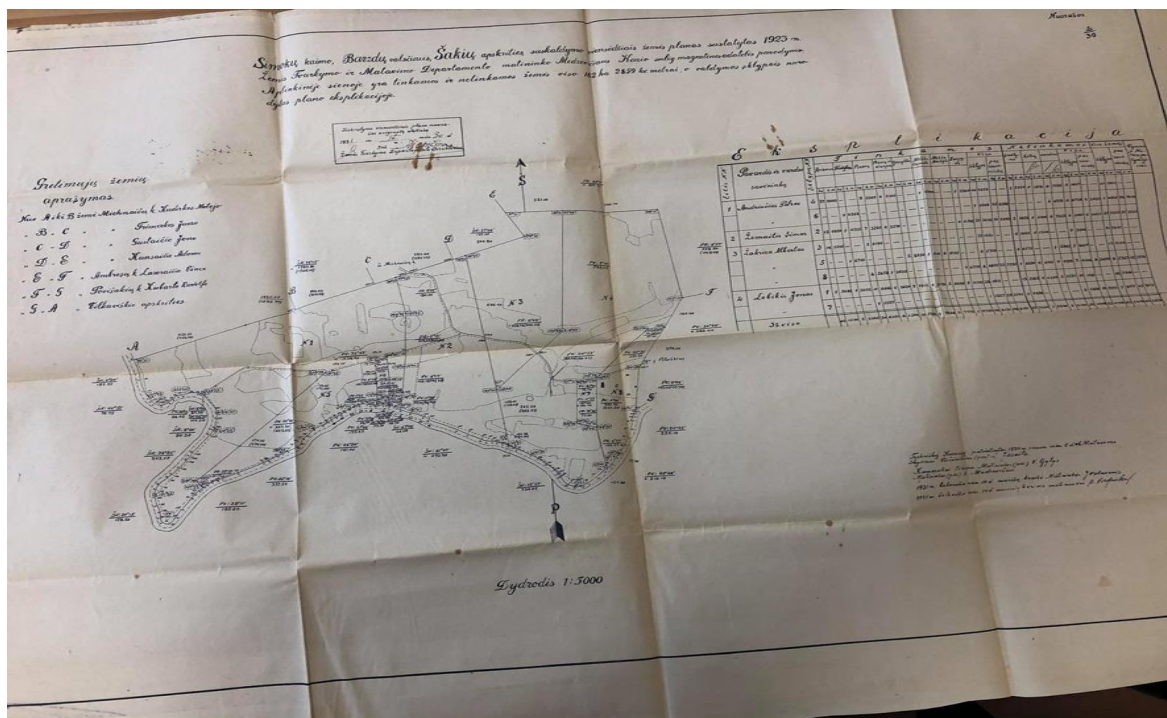
2 priedas

Pagal Valakų reformos metu naudotą plano schemą sukurtos gyvenvietės

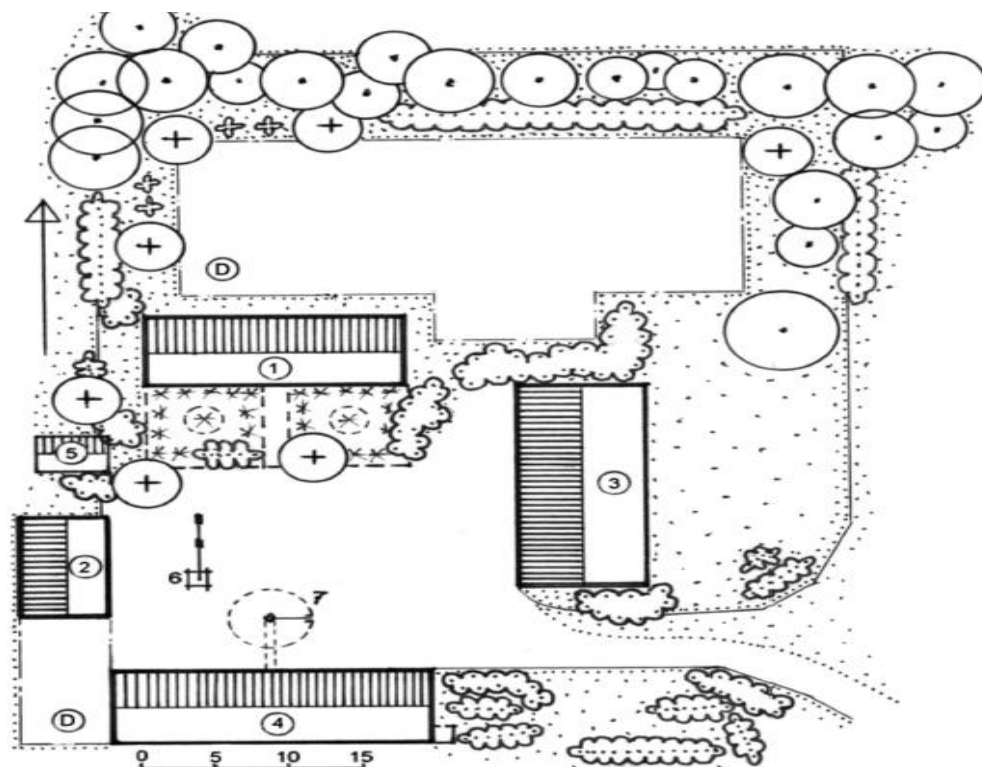
3 priedas

Simokų kaimo, Barzdų valsčiaus, Šakių apskrities išskirstymo viensėdžiais žemės planas. 1923 m.

4 priedas

Sodybos geometrinės kompozicijos ir želdinimo planas

5 priedas

Vienkieminių sodybų siluetai, derantys su aplinka

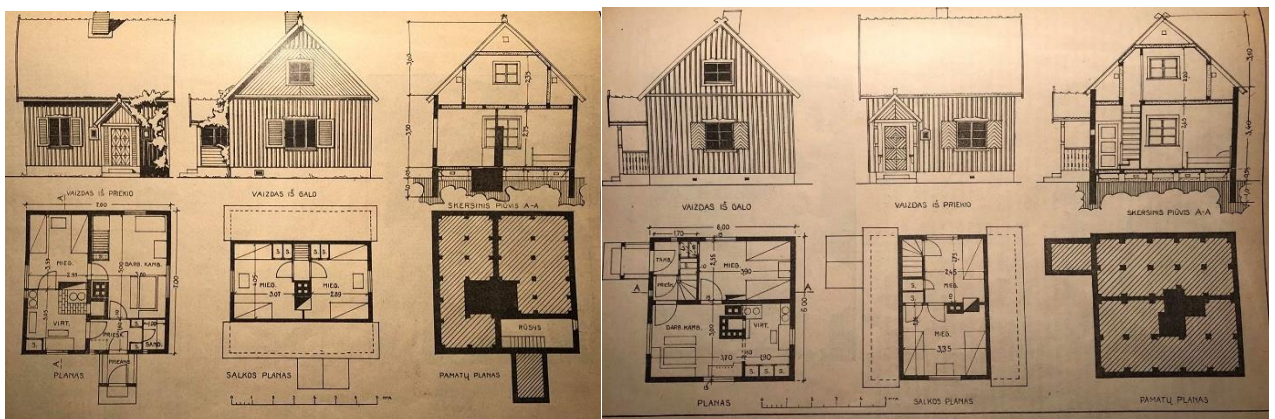

Vienkieminių sodybų siluetai, nederantis su aplinka

6 priedas

Informaciniame leidinyje „Kaimo statyba“ rekomenduojami gyvenamojo namo projektai

7 priedas

Sodybos trobesių išdėstymas stačiakampio forma. Švitrūnų k., Virbalio sen., Vilkaviškio sav.

8 priedas

Stubos galinis fasadas. Skardupių k., Gražiškių sen., Vilkaviškio sav.

9 priedas

Moliniai ūkiniai pastatai. Vištyčio lauko I kaime, Vištyčio sen., Vilkaviškio sav.

10 priedas

Molinis tvartas. Skardupių k., Gražiškių sen., Vilkaviškio sav.

11 priedas

Klėtis su iškišta priekine stogo dalimi. Stanaičių k., Kybartų sen., Vilkaviškio sav.

12 priedas

Klėtis su iškišta priekine stogo dalimi. Peletrūnų k., Kybartų sen., Vilkaviškio sav.

13 priedas

Gėlių darželis švariajame kieme po gyvenamojo namo langais. Skardupių k., Gražiškių sen.,
Vilkaviškio sav.

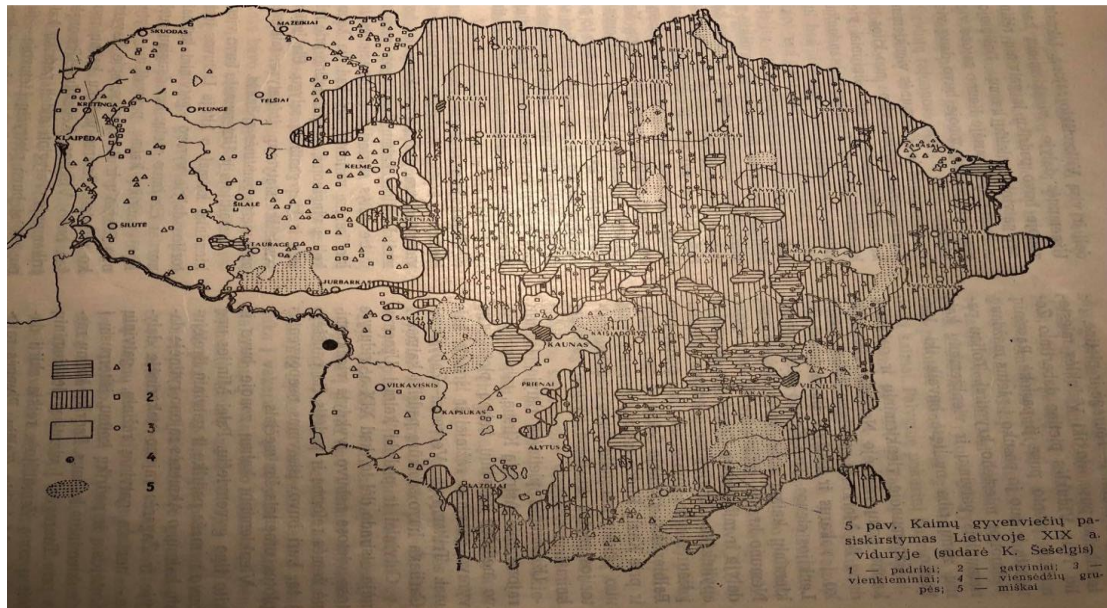
14 priedas

Gėlių darželis švariajame kieme po gyvenamojo namo langais. Švitrūnų k., Virbalio sen.,
Vilkaviškio sav.

15 priedas

XIX a. vidurio gyvenviečių tipų Lietuvos teritorijoje pasiskirstymas

16 priedas

Linijinis vienkieminis Amalviškių kaimas. Marijampolės sav.

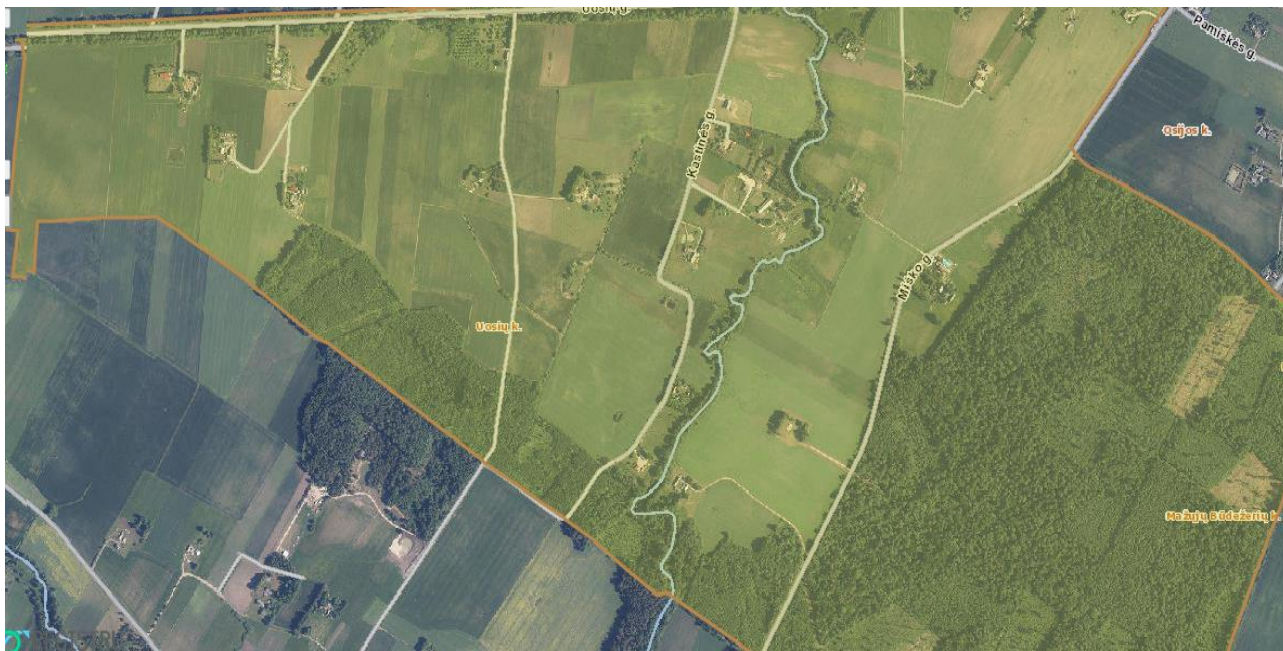

17 priedas

Branduolinis vienkieminis Vaičlaukio kaimas. Vilkaviškio sen.

18 priedas

Padrikas vienkieminis Uosių kaimas. Vilkaviškio sav.

19 priedas

Vienkieminių kaimų pogrupiai

20 priedas

Suvalkijos vienkieminių kaimų pasiskirstymas procentais

